

AD

IRODALMI
MŰVÉSZETI
TÁRSADALMI
FOLYÓIRAT

2

1956

Február

XX. évfolyam

TARTALOMMUTATÓ

<i>Sinkó Ervin</i> : Versek — — — — —	97
<i>Sárosi Károly</i> : Hangverseny (novella) — — — — —	100
<i>Laták István</i> : Az utas meg nem áll (vers) — — — — —	106
<i>Majtényi Mihály</i> : Egy ember átmege a hídon (novella) — — —	107
<i>Damjanov Adrienne</i> : Két világ között — — — — —	111
<i>Júre Kastelan</i> : Gazdátlan lovacska (vers) — — — — —	117
<i>Szirmai Károly</i> : Pánik (novella) — — — — —	124
<i>Ray Bradbury</i> : 451 Fahrenheit (regény) — — — — —	132

ÉLET ÉS DOKUMENTUM

<i>Baranyai Júlia</i> : Egy ősi magyar iskola újjáéledése — — — —	140
<i>Muhi János</i> : A szabadkai cipő útja — — — — —	150

ÍRÓK — KÖNYVEK

<i>Herceg János</i> : Naplójegyzetek — — — — —	161
<i>Miodrag Kujundzsics</i> : Dobrica Csozics — — — — —	167

A címlapon *Oláh Sándor* rajza

MÉLYSÉGEK FÖLÖTT

Néz a szemem. Beléje senki se lát.
Mondhat sokat s mégis mindent elhallgat.
Szőlő-szedő leányok éneke,
S a meztelen talpak, mik a bort kitaposták:
Pincék hús mélyén pókhálós butéliák örök titka marad.

Néz a szem. Beléje senki se lát.
A tekintet néma, mint az ujjak,
Melyek a kedves édes testét, fegyver hideg vasát,
Mi mindent vágytak, fájtak, tapintottak!
Csendes, teljesen, teljesen csendes a tekintet.

Rejtett máglya hője. Titkos, mint zárkákat
Világtól elválasztó kőszívű falak.
S hallgat a tekintet, mint gyűrött ág,
Mely le, a multba merült szobában magára maradt,
Hogy bús szeretők — még egy öleléssel — elbúcsúztanak.

Néz a szem. S benne, tenger mélye mélyébe
Temetett terembe, örök sötétbe hullt lomtár,
Tört hajók, roncsok, minden, mit osztott
És elvett és rontott — mit csak eléd agyalt az ős-kontár,
Az élet — szörnyek is, mikkel rettentett.

Oldhatatlan súllyal hallgatnak benn, odalenn.
S mégse telik be, néz és egyre néz a szem.
S mert drága vértől piros kések pokla,
Martalóc tivornya süvít be álmodba,
Testvér! csók az, ha két tekintet bizon összeér,
Gyöztes zendülők csókja szakadék fölött.

Volosko, 1950, augusztus.

VÁNDORBOTOM MEG-MEGTORPAN

Valószínűtlen vagyok. Még a nyelv is, melyen kiáltok
 S egyáltalán
 Lesz negyedszázadja már, hogy kalásznak hívták a kalászt,
 Lánynak a lányt s lángnak a lángot, mit láttam.
 Föld helyett emlék az, min azóta állok.
 Negyedszázadja lesz, hogy emlékekből élek
 S máig nem ért utól árnyas újító feledés.
 Emlék a remény s a bánat miért vérzem,
 Emlék a foglalat s életem, mely mint ékszer
 Hőben, fagyban, porban töretlen egy s egész,
 Furcsa magamnak is már legfurcsább talány,

Vándorbotom im meg-megtorpan:
 Koldusgazdám, kérdi, s ha rosszul emlékszel?
 Koldusgazdám, s kérdi s ha jól is emlékszel,
 Van-e még minek, van-e még ma már?
 Rég volt voltak miket te érzel
 S kikre vágyva vert szíved dobban
 Hozzád nekik közük se lesz talán.
 Nem csak emlék-e, emlék-vaklárma
 Őrzött őrződ: hazád, házad?
 Reá az életed tetted
 S tán sose volt, nincs, álhír, káprázat . . .
 Vándorbotom meg-megtorpan.

1944.

NE HIGGY, CSAK MESÉKNEK

Rád bárki néz most, összetéveszt könnyen.
 Mi ez? Fehér színt hint hajad közé,
 Rajzol rád ráncot is, fáradt jel döbben
 Ajkad mézes sarkán — s elbujt hátad mögé

A pajkos! és les hunyorogva engem,
 Les téged — lám, mint őszülő, no lám,
 Olyan vagy. Mint a sok más furcsa ember,
 Olyan vagy. Ám látok én. Kicsi lány,

Riadt én lelkem, szűz-szemű szép őzem,
 Csak el ne hidd, játék ez, csak csalás!
 Szemembe nézz, s imulj hozzám erősen
 S nevetve hull a tréfás rossz varázs.

Hazugság minden s ne higgy, csak meséknék.
 Hajad mámor, sötétebb, mint szemem.
 Őrzök gyermeklányt biztos öröklétnék,
 Csillag, mesém, túlélő életem.

Zbjeg, 1944, május.

Sárosi Károly

Hangverseny

Novella

Délután öt óra volt. A hegyek mögé igyekvő nap mintha széjjel akarta volna szórni hőképletét, gyilkos erővel tűzött be a nyitott ablakon.

Az alvástól kábultan sétált fel-alá szállodai szobájában. Oda ment az ablakhoz, kihajolt rajta és hunyorogva szemlélte a szálloda előtt elterülő blédi tavat.

Reggel érkezett. Eddig még semmit sem látott a nyaralóhelyből, mert az utazás fáradalmi ólomsúllyal húzták az ágyba. Átaludta az egész napot és az volt az első kép, amely mozgalmasságával és zsi-bongó életével betöltötte egész lelkét. A tó vizén fodrokat húztak a sikló csónakok, a tulsó oldalán napbarnított emberek sütkéreztek a hegyekről az erdőkoszorúk zöldje intett csalogatóan feléje. Olyan volt ez a hegyek közé szorult kis völgy, közepén a tóval, mint egy gyűrött zöld abroszon valami virágos tányér. A tópartról a nyitott ablakon halk melódiák lopakodtak hívogatóan a szobájába. Gyorsan kicsomagolta bőröndjét, megborotválkozott, megmosdott, majd felvette vadonatúj galambszürke ruháját és félóra múlva már ruganyos léptekkel ment a tóparti sétányon, abban az irányban, amerről a délutáni hangverseny könnyű, fülbemászó dallamai csendültek fel.

Mindazonáltal lábai mégis minduntalan megtorpantak és szeme sűrűn rajtafeledkezett egy-egy látnivalón.

El-elgyönyörködött a tóban, a sétányokban, a környező hegyekben a régi várban a tó felett, míg végül egy padon egyszerre zátonyra futott a tekintete. Pedig ott nem látott semmi újat. Az ilyen kép az otthoni városi parkban is szinte mindennapi.

Egy leány ült a padon lehajtott fejjel, kezében könyv volt és olvasott.

Előbb tétován megállt, szemé végigsiklott a kalászos búzamezőkre emlékeztető szőke hajon, körülölelte pillantásával a gömbölyded vállakat, de legtovább a bokáját nézegette. Finom ívelésű, igazi özbokák voltak azok.

Hirtelen elhatározással odalépett a padhoz. A lány feltekintett. Ő megbiccentette fejét és illedelmesen megkérdezte:

— Szabad?

— Tessék!

A lány 18--20 éves lehetett. Kissé arrább húzódott és a fürdővendégek jellegzetesen ismerkedő tekintetével fürkészte őt.

— Évi szabadságát tölti itt? — kérdezte a lánytól, hogy valamiként megindítsa a beszélgetést.

— Igen — válaszolta halkán. Letette maga mellé a könyvet s kezével hátrasímitotta arcába hulló csintalan fürtjeit.

Döcögve megindult a beszélgetés lassan símább mederbe terelődött. A lányt Darinkának hívták. Zágrábban dolgozott egy gyógyszergyárban és még egy hétig számított Blédben maradni.

— Sétáljunk egyet — indítványozta.

— Jó, menjünk — egyezett bele készségesen Darinka.

Mind a kettő felálltak. Udvariasan emelte fel és adta oda a lánynak a padon maradt könyvet.

— Köszönöm, — nevetett rá Darinka s kivillantak apró fehér fogai.

— Merre induljunk?

— Félhét az idő — nézett órájára a lány s bizonytalanul vont egyet a vállán.

— Menjünk el talán a szabadtéri hangversenyre. Nem hiszem, hogy sokáig tart még, de legalább a végét meghallgatjuk.

— Nem bánom...

— Szereti a zenét?

— Nagyon. Különösen a könnyű zenét. Tudja, — vallotta be őszintén, — nincs éppen jó hallásom. A nehéz klasszikus darabokat nem igen tudom megérteni és élvezni, különösen az ismeretleneket. Hát maga?

— Én mind a kettőt egyformán élvezem.

— Jó hallása van?

— Igen és ha olyanokkal hallgatok hangversenyt, akik bocsánat — mosolyogva nézett a lányra — botfülűek, kétszeresen élvezem a jó hallás előnyét. Mert...

Darinka közbevágott. Mosolyogva mondta, de érezni lehetett a hangján, hogy ő kissé durván tapintott rá érzékeny pontjára. Hiába! Még a legőszintébb ember is csak saját szájából szereti hallani fogyatékoságát.

— Nincs igaza teljesen...

— Miért? — őt már elöntötte a hév. Otthon, ha kartársaival vitatkozott, mindig mérsékelni tudta magát a vitában, de ha a zenére terelődött a szó, akkor nem ismert határt. A zenében aztán igazán nem ismert megalkuvást.

— Azért, — kezdte Darinka mind nagyobb hévvel bizonyítani a maga igazát, — azért, mert minden dallamot egyszerűen végigélvez a szakértő fülével. Valahogy úgy, mint a jóétvágyú ember, aki válogatás nélkül mindent megeszik. Szájában a jó falatok kellemes érzéssel töltik el, de egy-egy újabb evés, valamelyik más étel íze, elfeledteti vele az elmúlt évések alkalmával érzett örömeket.

— Gyerekbeszéd — vágott közbe ő.

— Talán. Vagy lehet, hogy azt maga is észrevette már, csak most nem meri bevallani...

— És maga? Maga hogyan élvezi a zenét? Nem akarja talán velem elhíttetni, hogy rossz zenei hallásával komolyabban tud elmélyülni a zenekari művek, a zenei alkotások élvezetében?! — kérdezte a lánytól és hangjában mintha egy kis gúny is vegyült volna.

— De igen. Éppen ezt szeretném bebizonyítani. Igaz, nem mindig, de bizonyos esetekben igen. Engedje meg, hogy tovább folytassam. Látja, én úgy vagyok a zenével, mint az éhes koldús a mészárszék kirakatával. Ő is kívülről élvezi az ingyenc falatokat és közben minden idegszálával kívánja azokat. És ha néha-néha hozzájut, egész életében ott érzi szájában a nagyszerű ízeket.

— Szóval koldúsnak tartja magát a zenekedvelők között?

— Körülbelül. Élvezem a szép dallamokat, de csak ritkán értem meg. Csupán néhány kivételes esetben oldódnak fel bennem a hangok zenévé. Hangulat kell hozzá! Ha a hangulatommal megégyezik a dallam, akkor véremmé válik s ott zsong bennem kitörőhözhatetlenül. Tudja, én nem is annyira hallom, mint inkább érzem a zenét. Egyszerűen belémömlik, mint tengerbe a folyó.

Darinka elhallgatott. Ő is szótlanul lépdelt mellette. Mindkettőjüknek elpárolgott már a vitatkozó kedve. Nem tudták, hogyan folytassák az elfajult beszélgetést. A kibékülés mosolya ott ült az arcukon, csak egy ügyetlenül kiejtett békítő szóra lett volna szükség és máris minden rendben lett volna. De ezt volt a legnehezebb kimondani. Némán, lehajtott fejjel nézték maguk előtt az utat. Így mentek a hangverseny színtere felé.

Végül is odaértek. Előttük állt a korláttal körülkerített dobogó. Ezen helyezkedtek el a zenészek. Egyszerű kerti székeken ültek és szinte elvesztek a kottaállványok és hangszereik között. Csak a karmester alakja emelkedett ki közülük: fehér pálcája ott cikázott a fejük felett és csodálatba ejtette a báméskodó gyerekhadat. Az emelvény körül, a padokon már minden hely foglalt volt, egyedül a zenekartól északra, ahol a faipari kiállítás pavillonja állott, hevertek halomban a lehántolt fatörzsek. Itt még volt hely. Ide ül-

tek le, egymástól tisztas távolságban. Strausz-keringőt játszott a zenekar. A hallgatók elrévedve dudolták az ismert dallamot, ők meg legszívesebben táncra perdültek volna, a padok és az emelvény közötti térségen. Körbe-körbe, a dobogó körül, míg csak a szédülés le nem győzi fiatal vérük lázas vágyakozását... De nem lehet, nem szabad, itt kell ülniök egymás mellett szépen, csendben és azon gondolkozni, hogyan is jutottak el a megismerkedéstől a duzzogásig.

Még egyet villant a fehér pálca, a karmester kitárta két kezét, majd hirtelen leejtette. Meghajolt a közönség felé. A hangversenynek vége volt. A felviharzó taps is elült lassan, a közönség és a muzikusok szedelőzködni kezdtek, mentek vacsorázni. Tíz perc múlva már csak itt-ott üldögéltek a padokon. Néhány gyerek a porban játszadozott, míg a fatörzseken csak ők ketten ültek. A dobogón üresen ásítottak a székek, s a kottaállványok mélyen behúzták nyakukat.

Olyan volt a hangverseny színtere, mintha alvásra készülődött volna. A nap is lebukott már a hegyek mögé és a szürkület fátylat vont az egymásra boruló fák lombjaira. Csend volt mindenütt, csupán a szállodákból szűrődött ki egy kis zaj és a tó partján csobogtak egyenletesen a megtört hullámok. Már úgy tűnt, hogy minden nyugovóra tér, mikor váratlanul újabb esemény zavarta meg a beálló békés nyugalmat.

A játszadozó gyerekek közül kivált egy szöszke lányka és félnéken megközelítette az emelvény feljáróját. Egyik lábacskájával föllépett az első lépcsőfokra és még egyszer körülnézett: látja-e valaki? Senki sem törődött vele. S ő mind feljebb és feljebb jutott.

Magasak voltak a lépcsők! Kézzelel-lábbal kapaszkodott, meg-megállt pihenni. Végre felért. Ott állt a dobogó tetején, szöske haja kócosan hullott kipirult arcába s nagy kék szemei kerekre tágulva bámulták az elébe táruló csodát. Mennyi érdekes dolog van itt! Eleinte csak félve merészelt körültekinteni, bizonyára attól tartott, hogy valaki rászól és lezavarja onnan, ahova pedig nehezen jutott fel. Talán szíve is a torkában dobogott és meg kellett fogódnia a korlátban. Bizonytalanul előre lépett. Majd még egy lépést tett. Látta, hogy nem lett belőle semmi baj és fokozatosan legyőzte bátoratlanságát. Körültapogatta a székeket, kezével végigsimította a kottatartókat és már ott csetlett-botlott az utolsó sorok között, mikor a többi gyerek észrevette. Négy-öt évesek lehettek valamenynyien. Odasereglettek az emelvény köré és sóvárogva nézték a kislány minden mozdulatát. S a kis szöszi intett nekik. Hívta fel őket ide, ahol annyi játékszer akad.

Még nem mozdult egyikük sem, de látszott rajtuk, hogy nem sok biztatás kell és mind ott lesznek fenn, a tilosban.

— Gyertek, gyerekek, — biztatta őket a kislány.

Az egész gyereksereg ott tolongott már a feljárónál. Egymást lökdösve igyekeztek felfelé. Öt perc alatt birtokukban volt az egész emelvény.

Ő vette észre először őket. Érezte, hogy dermedt lahangoltsága egyszerre valamilyen furcsa, de mégis oly jóleső érzéssé olvadt fel a szíve körül. Kíváncsian nézett Darinkára. Le akarta olvasni arcáról tetszik-e neki a gyerekek játéka.

A lány félig nyitott ajakkal, mosolyogva nézte a csöppségeket. Megérezte magán az ő tekintetét s feléje fordult.

— Tetszik a játékok?

— Nagyon kedvesek.

— Mit szól ehhez a kis zöldruháshoz?

— Melyikhez? — fürkésző szemmel kutatott a gyerekek között.

— Ahhoz! Nézze csak! Ott van az utolsó sorban — s ujjával arra a kis szöske lányra mutatott, aki elsőnek mászott fel az emelvényre.

— Aha! Megvan. Hogy veri kis kezével a szék ülőkéjét. Úgy látszik ő lesz a nagydobos. Különböen nagyon hasonlít magára — mondta Darinka felé fordulva.

— Igen?

— Komolyan mondom. A magáé lehetne.

— Miért gondolja?

— Éppen olyan selymes szőke a haja, mint magának.

Ami ezután történt, az már a padon ülő szülőket is felriasztotta beszélgetésükből. A gyerekek tenyerükből tölcserít formáltak a szájuk elé és a muzikusokat utánozva éktelen trombitálásba kezdtek. A kis szőke rendületlenül dobolt. Az egyik fiú — a legnagyobb köztük — aki a fiúk csapatában bizonyára hadvezér lehetett, most felcsapott karmesternek. Halálos komolysággal suhogtatott a kezében egy pálcát. a többiek a székeken ülve, egymást túlkiabálva figyelték minden mozdulatát.

A szülők a nagy lármától bosszankodva, de egyúttal nevetve rajtuk, figyeltek oda. Nem tudták mitévők legyenek. Lekergessék, vagy hagyják tovább játszani őket.

Végre a kis „dirigens” leengedte karját, szóval végetvetett a „zenének”, ahogy az igazi karmestertől látta. A többiek egyszerre elhalgattak és engedelmesen bocsájtották le kezüket a székre. Csak a kis szőke dobolt tovább.

A „karmester” mérgesen dobbantott a lábával és pálcájával teljes erejéből verni kezdte az előtte álló kottatartót.

— Hagyd abba! Nem érted? — kiáltotta.

A szöke csöppség valóban nem értette. Oda se figyelt. Nem akart tudomást venni róla, hogy abba kell hagynia. Kis kacsóival nagy élvezettel verte tovább a szék ülökéjét.

— Elég volt, elég volt — tombolt most már dühében a kisfiú. Szemébe könnyek gyűltek s elkeseredésében nem tudta, mit csináljon. Odovágtá pálcáját, megfordult, s bömbölve ment le a lépcsőkön. Sírva szaladt anyjához, aki ott ült a többi szülővel. Megállt előtte, s a sírástól fuldokolva panaszolta.

— Anyuka... anyuka... a dobos... a dobos... nem akarja... abbahagyni.

Későre járt már. Lassan közeledett a vacsoraidő vége. Erre aztán ők ketten is felálltak. Sietniök kellett, ha még vacsorát akartak kapni. S ahogy egymás mellett mentek, válluk összeért, gondolataikban felelevenedtek a gyermekhangverseny kedves jelenetei.

A tóparti sétányokon kigyultak az esti lámpák s fényeik a víz tükrén egymással incselkedtek. Ők azonban mindebből semmit sem láttak. Szívükben egyre dobolt a kis dobos, s úgy érezték, hogy soha, de soha nem hagyja abba.

*Az ember túlnéz völgyeken, bérceken,
Szent cél mosolyog előtte édesen.
S ha fáradságtól, sorscsapástól zihál,
A hívó út ott kígyóz lábainál.*

*Csonka mellékút boldogságot kínál,
Mocsári fényért az utas meg nem áll.
Kényes madarak hiába gajdolják,
Hogy megnyugvásban a csábos boldogság.*

*Tiszta öröm csak megtett utak végén,
Sohasem nyughatsz tunyaságban békén,
Lehet, hogy eljutsz vagy nem jutsz el soha —
Menned, menned kell nyughatatlan oda.*

*Fölkelt a szél, de majd elül csitultan,
Elbújt a nap, de majd elődbe bukkan.
Köpenyes ködök a füttyöd elnyelik,
De eltűnnek az utolsó reggelig.*

*S majd diadallal fogad ezer fárosz,
Odajutsz bátran a nagy öröm-fához.
Megrázod egyszer, hogy világgá zengjen!
— Még soha álom nem éledt meg szebben . . .*

Novella

Valaki ájtött a hídon. Őszbehajolt már a nyár és csöndes eső szemerkélt Tegnap, amikor ő elindult — gondolta az ember — tegnap még ingujjra vetkőzve került át a tulsó partra. Tegnap igen, régen.

Az ember, aki ájtött a hídon, vidáman dúdolgatott. „Édes, kedves feleségem” — ezt dúdolta, mintha már ott a híd lábánál megkezdődne a penitencia. S ő ezzel a pajkos nótával fogja megengesztelni asszonyát.

Lent a mélységben mintha ütemet vernének a habok: az első hídpillért ostromolták szüntelenül. „Édes, kedves feleségem” — fogott bele megint, de aztán megrekedt a nóta és az ember hirtelen szomorú lett. Szomorú lett talán attól, hogy a nyári szandáljába becsurog az eső, vagy hogy a hajnali ég olyan feketén szürke; szomorú lett, mert égett a toroka, mert egyedül volt, csak a szél fütyüléssel körülvette, de lehet hogy azért lett szomorú, mert megbotlott egy kiálló deszkában. „Édes, kedves feleségem” — próbálta meg egyszer, de nem ment a dolog, sehogysem ment. Kezével olyan mozdulatot tett, mint ahogy a zenének intünk, hogy: ácsi! Most csönd ácsi, most más következik. Most monológ jön és nem nóta.

Az embernek azért van a szája ugyebár, hogy mindent megmagyarázzon. Ha mindent szépen megmagyaráznánk, nem lenne soha semmi baj. Az ember megy az úton nyári hőségben, panyókára vetett kabátban és azt gondolja: ejnye, de jó lenne egy pohár sör! És odakanyarodik a sörcsarnok elé — igen, ott a híd előterében — ahol többen is integetnek feléje. Az aszfalt szélére kitett asztalok mellett virul a nyár, habzik és ízlik a sör, ennyi az egész.

Csak ennyi. Éppen ennyi, na!

Volt ott más is — heherészett a szél körülvette. Dühösen szegte le a fejét: hát volt! Ilyenkor nyár végén elszabadult nehéz illatok keringenek a vizek partján, az ördög tudja, ilyesmi nincs felírva a

naptárban. A kalendáriumban ünnepekről van szó meg hétköznapokról, de ez nincs benne, dátummal. Hogy az ember néha megbolondul. Így, kereken: megbolondul. És vándorolni kezd és bolyongani az éjszakában, mint egy megszállott.

Ez most már magyarázat ugye. Ez csak elég?

Hogy tud nevetni a szél, a nyavalya beléje. És itt a hídon egész fecsegő rokonságával éppen órá szabadult: a bakterek a híd végén behúzódtak kuckóikba — arra távol, mintha szekér zörögne, de az már ott jár a házak között — s egyedül neki sugdosott az egész folyó, az árva, baktató embernek.

— Annyiféle bánat van kéremszeretettel — ezt motyogta maga elé. Ha lenne most valaki vele, átadhatná neki a nagy titkot. Van kis búbanat és nagy bánat, van teszem olyan, ami belefér egy nőtába, de van hogy csak sírni kell... Ha te tudnád édes kedves feleségem...

Mi az, elég bánat neked, hogy hajnalban járok haza? Az smarni, kérlekszépen. Az ilyen bánatnak, mint a tiéd, holnap már sipirc. Hohó, asszony, te csak fekszel a puha párnák közt, az urad meg menetel a hídon. Hogy ki a fene küldött hajnalban a hídra? Úgyszólván senki. Viszi az embert a lába, ez kétségtelen. S valaki ordít ott messze, messze mögöttem, mint a sebzett vadkan, ott a parton mögöttem... talán a Dóka Pista éppen. A Dóka Pista hehe, nyavalya a Dóka Pistába! Igen, ott a borpincék irányában, melyek feketén tapadnak a hegyoldalhoz... ottmaradt a Dóka Pista a maga bánatával...

Micsoda bánat hej! S az is lehet talán, hogy a főpincér már nem ad inni neki, ki is dobhatták szegényt.

Megállt és hallgatózott. A kiabálás elhalt régen, sehol semmi zaj, csak süket csönd. Az embert viszi a lába ugyebár, pallókon és hidakon át, nincs megállás: akár bánat, akár öröm, te csak menetelj. Végeredményben ez a Dóka Pista egy zavaros emlék mindössze, egy elmosódott arc.

De azért esküszöm, hogy ilyen még nem volt, kutyafülű világ — mondta a magános ember; ezt dohogta léptei fölött ahogy jött át a hídon, ahogy rendezgette zavaros mondanivalóit: meg-megállt és felemelt ujjal tiltakozott. Apró felkiáltójelekkel bökdöste az éjszakába, a hajnalba Dóka Pista esetét. Mert puhává lesz a szív a borgőzben s a Dóka Pistán — úgy érezte — a Dóka Pistán segíteni kellene. Azzal, hogy gyógyírnak még egy pohárral iszik vele az ember, az semmi. Azzal, hogy az ember maga mögött hagyja a parancsot s még inkább a pénzt, hogy: na adhat még neki pár pohárral, az mind semmi. Más baj van a Dóka Pistával. Akár negyvenfokos

szesz, az mind semmi. A Dóka Pista szomjúsága ugyan végtelen, de van rá oka. Ezt a szomorúságot lobogtatja: emberek, halljátok! Asztról-asztróra sodródva.

Velük is így volt. Kicsit ferdén néztek rá, mikor odaült az asztalukhoz — no ez mit akar?

Akkor még nem akart semmit. Csak azt hajtogatta:

— Nagy az én bánatom uraim!

— Fújjál rá édes öcsém! Fújjál rá egyet, arra a bánatra. Mert mi az hogy bánat? Buborék édes öcsém a bánat. Szappanhab.

— Hajaj édes uraim — mondta a Dóka Pista makacsul. Ez itt van a szívem legbelsejében. S bele van karcolva a személyi lapomra is, még inkább.

Azzal kivette a személyilapot és odavágta az asztrára.

— Ismerik ezt? Ez én vagyok, a Dóka Pista.

Kicsit málészájú kép, mint a legény maga. „Hát osztán?” — pöccentette le az asztal széléről az írást a könyvelő. „Ilyen mindenkinek van, az ilyen nélkül meg se mozdulj!”

— De ilyen nincs ám uraim! Ilyen.

Na fene a makacs bolondját. Most már jobban megnézték. A lapot is, meg a legényt is. S vonogatták mind a vállukat.

— Hát zabigyerek na — mondta a könyvelő. — Minek tárod itt ki világnak. Hallgass vele. Inkább igyál.

— Én ihatok emberek, iszok is. S dehogy tárnám ki a világnak, inkább titkolnám, jaj hogy titkolnám. Dehát akármerre mész, kérdik hogy hívnak? Mondom: Dóka István, tisztelettel. Apád neve? — fogja a pennát mindegyik hivatali, hogy majd beírja... s én ilyenkor hallgatok kérem, mint a csuka. Mert itt az írásban, hogy apád neve, egy vonás van csak, lássák. Egy olyan elnyújtott hosszú vonás. S nyelnem kell fuldokolva. Mert kéremszépen nem mondhatom ugye, hogy István és azt sem mondhatom, hogy Ferenc. Hát hallgatok... Mint olyan ember, aki az apja nevét sem tudja.

Így volt.

Az ember megállt a híd közepén és felnézett a szürke mennyboltra. A felhőkre nézett, mintha onnan várna segítséget a Dóka Pista számára. Hogy megnyiljanak talán a felhők s egy teli nagy zsákot felnyitva, nevetet hullassanak alá annak a legénykének; nevet, hogy válogasson és beírják aztán a személyi lapjába. De nem nyílt meg a felhő, legalább nem zsáknnyira: apró lyukak lehettek csak az égen legfeljebb és azokon is őszi eső szemerkélt alá.

Pöccentett egyet az ujjával, ismét megállt és hallgatózott, hogy nem jön-e utána a Dóka Pista?

— Már miért jönne utánam — nyugtatta meg magát. — Hát Salamon próféta vagyok én, hogy nevet hullassak a más zabigyerekének? Igazis!

De ezt már úgy mondta, kicsit lehajtott fejjel, nem is hetykén — akkor már ott kelézolt a lába a híd innenső felén. Mert abból a bolond éjszakából olyan emlékek is szárnyrakeltek, hogy ő azt a legénykét homlokon csókolta és krózusi mozdulattal megkínálta a nevével: „Adok én nevet öcsém az enyémből, itt írja ládd, hogy Alajos. Bediktálhatod hivatalos helyen: Atyád neve Alajos.” Bolond egy ígélet volt, de gyógyír a részeg Dóka Pistának, aki erre mutogatni kezdte a pince különböző asztalainál, ahová elsodródott, mutogatta, hogy ott ül az ő atyja, Alajos. A könyvelő riadtan meg is szökött s odasúgta: „bolond te, ez rám is mutogat! Bolond vagy, hogy így cselekszel.”

Az, hogy bolond volt, most világosodott csak meg előtte, az utolsó hídlábánál, amikor odaért. Keserű nyál futott össze a szájában — aludni már aligha aludhat ma, hisz munkába kell indulnia. S még mindig nem tudja, mit mond majd otthon, hogy folytatja azután, ha eldúdolta: „Édes, kedves feleségem...” Mit mondjon? Azt, hogy: nyár volt eddig asszony s most itt az ősz? Vagy azt mondja annak a meddő asszonynak: te hallod, volt nekem egy fiam erre az éjszakára, a Pista. De ottmaradt odaát a parton, azt mondja?

— Elvitte a nevemet, hogy Alajos, aztán háromszor két decit fizettem neki: hadd igyon és áldja az emlékemet. Addig igyon, folyton igyon, amíg csak át nem érek a tulsó partra... Legalább iszik valaki utánam!

És öklével keményen belevágott a levegőbe.

Ha az ember átkel a csatornán egyszerre minden megváltozik. A sziklák, a fű színe és az emberek beszédmodora. Pedig Dover csak egy óra hajóval Calaistól... Ha különböző nemzetiségű, korú és fel-fogású kontinentális emberek összetalálkoznak Angliában, hirtelen érezni kezdik azt a kapcsot, amely őket a különbségek ellenére összeköti és megkülönbözteti az angoloktól.

Igen mi mások vagyunk — mondjuk mi „európaiak” Angliában dühösen, de elszántan és mégis büszkén, aztán, ha egyszer elhagyjuk Anglia partjait és megint a kontinensen vagyunk, egy kicsit a lel-künk legmélyéből jövő különös, magunknak sem bevallott vágygal érezzük: jó lenne angolnak lenni.

Középeurópainak, vagy balkáninak lenni legtöbbször tragikus, bonyolult és kuszált valamit jelent, angolnak lenni ellenben megnyugtató és biztos érzés — legalább is ők érzik annak és az a fontos. Szigeten élnek és ez sok mindent megmagyaráz.

Az igényeik mindig azonosak a lehetőségeikkel. Egy angol pol-gár nem kíván Délafrikába utazni, ha csak Svájcig futja a pénze.

Aztán Angliában egy kicsit minden megvan. London Európa legnagyobb és legforgalmasabb városa, és csak két órányra tőle az ember órák hosszat sétálhat a tengerparton egyedül, hogy senkivel se találkozzék, esetleg csak egy másik magányos sétálóval, vagy egy kutyával, akik szintén a magányt keresik és nem akarnak ismeretséget kötni.

Ha az ember kisvárosban született, Londont imádni kénytelen. Valóban „embersűrűs gigászi vadon”. Nagyváros. Óriási. Óriási for-galommal, rengeteg emberrel. Minden nagyvárosnak sok arca van, nehéz azt mind kiismerni. Egyáltalán nehéz Londont megismerni. Vannak angolok, akik ötven éve élnek Londonban és nem tudnak a Bank of Englandtól kérdezősködés nélkül eljutni az Albert Hallig. Pedig egy külföldinek ez meglehetősen egyszerű feladat. A Piccadillyre persze mindenki eljut, idegen és londoni. És aztán a Piccadilly Circustól nincs messze a Trafalgar Square a National Galleryvel, Nelson izléstelen emlékművével, galambokkal, szökőkutakkal és mi-tingekkel. Vagy a Themse partja „Cleopatra tűjével”, egy Egyiptomból idecipelt obeliszkkal, a szép Waterloo-híddal és a Royal Festival

Hallal a folyó tulsó partján. Aztán vannak Londonnak eldugott szépségei is. Ilyen a St. Bartholomew the Great kis románstílusú templom nem messze a Holborn Viaductól, de úgy eldugva, hogy még Bobby, a rendőr sem tudja megmondani hol van, pedig ő valóban mindent tud.

Londont általában csunyának tartják, a londoniak gyűlölik és, hacsak tehetik, vidékre menekülnek.

Április a legszebb hónap Angliában. Váratlan, szeszélyes és kiszámíthatatlan. Különös varázsa van. Már Browning úgy érezte és igazra volt, amikor Itáliából hazavágyott áprilisban: „To be in England, now that April is there”.

Délanglia szelíd tája, apró dombjai, zöld füve, sárga virágú kórója csak a korareneszánsz olasz festőinek képein látható még. Ki ne ismerné ezeket a leegyszerűsített, szinte önmagukért szép háttereket Paolo Uccello, vagy Piero della Francesca képein? Álomszerű táj, dombok, zöld és sárga foltokkal, fákkal, és gótikus várakkal. Ha Swanageban kinéztem alkonyatkor az ablakon, mindig ezek a képek jutottak eszembe.

Nehéz Angliáról írni vagy beszélni. Annyi, de annyi mindent kifelejt az ember. Írni kellene a tradíciók és a modern élet összekeveredéséről, a testőrökről, piroskabátban, lehetetlen süveggel a Buckingham palota előtt, akikről már annyit írtak, a hattyúkról a parkok tavain, Henry Moore őszinte, igaz és zseniális szobrászatáról, Rubinstein koncertjeiről, nárciszokról, amelyek áprilisban nyílnak a réteken. A lovagló ladykről a Hyde-parkban reggel, és a beszédek-ről a Hyde-parkban este, az East-end sívár szürkeségéről, a Soho éneklő és a Trafalgar Square aszfaltra rajzoló koldusairól, vagy T. S. Eliot költészetéről. Nehéz vagy egyáltalán lehetetlen választani.

Én hiszek a távoli dolgok iránt érzett reménytelen szerelemben. Azt szeretjük nagyon és egy kis nosztalgiával, ami belőlünk hiányzik, ami tőlünk távol esik, idegen és elérhetetlen. Anglia, London kilométerekben olyan messze van, mentalításban, életformában olyan távoli és idegen, hogy legyőzhetetlen a varázsa. Tavasszal Angliában lenne annyi, mint megérteni az angol líra szépségeit, mondta Harry Hopkins. És, ha az ember egyszer ott volt tavasszal és megismerte a fehér mészkősziklás partokat, a sirályokat, a piros-téglás házakat, London esetlen nagy autóbuszait, és megszerette az angol költőket, vagy El Grecot a National Galleryben, akkor ezek egy kicsit mindig visszahívják, különösen ha már tavaszodik.

* * *

Németországba minden más európai az elmúlt háború után egy kicsit úgy megy, mint a detektív a bűnös lakására. utólagos házkutatás végett.

Egyszer olvastam Márai egy novelláját, a címére már nem emlékszem, a lényege az volt, hogy a tapasztalt és idős detektív-felügyelő, aki szerette Pascal és a XVII. század francia íróinak gondolatait olvasni, egy bűnözőnél tett ilyen utólagos házkutatás alkalmával megdöbbenve fedezte fel, hogy annak éjjeliszekrényén is Pascal és más XVII. századbeli francia írók művei álltak. Tehát a rendellensége is Pascal gondolatait olvasta lefekvés előtt.

Hát igen, valami ilyen megdöbbenő és kínos érzés Németországban barátságot kötni. Talán emiatt esik olyan nehezemre a német emberekről, képekről és városokról írni. Pedig úgy érzem, barátaim ők is. Talán. Albrecht Dürer háza még áll Nürnbergben, és a templomok is a Frauen-, Lorenz- és Sebalduskirche, mint kimagasló szigetek, a romok eltakarítása után maradt nagy és sivár tereken. Ezek a templomok más régi épületekkel, hidakkal, amelyek a kis folyót szelik át, egy urbánus egységet alkottak még nemrégén, azzal a bizonyos „történelmi levegővel”. A későközépkor nyomta rá bélyegét Nürnbergre. Albrecht Dürer, Veit Stoss, Tilman Riemenschneider szelleme lebegett ezen a városon. Pedig a nürnbergiek nagyon jó katonák is voltak Fridrich Barbarossától Hitlerig. Egy német barátnőm szokta mondani: szét kell választani az embereket és a művészetet a politikától. Én viszont másképp tanultam ezt. Úgy, hogy ez is csak egyfajta önáltatás, a „becsületes kispolgár” önámítás, a „szépléleké” megnyugtató végett, azé a kispolgáré, aki nem mer szembenézni a valósággal, hogy Albrecht Altdorfer, Paula Becker-Modersohn, Beethoven, Fridrich Barbarossa, Adolf Hitler és Tilman Riemenschneider mind jellemzően németek voltak, és hogy a barátnőm apja is Bürgermeister és tiszt volt a náciuralom alatt, de azért nagy kedvelője Mattias Grünwald igaz és humánus művészetének.

Vagy lehet, hogy mindez természetes?

Németországban való tartzkodásom alatt nem sikerült ezt megfejtennem.

— — —

Nem hiszem, hogy valaha is hallottál volna Swanageról. Pedig Londontól csak négy órányira van vonattal. Ahogy elhagyod a Waterloo állomást Londoban, a vonat állandóan délre visz és Southampton és Bourmouth után egyszercsak ott vagy Swanageban. Swan hattyút jelent, de mégsem hiszem, hogy ez a hely a hattyúkról kapta volna nevét, mivel nem valószínű, hogy Swanageban valaha is lettek volna hattyúk. Amúgy nagyon rokonszenves hely ez, amolyan tipikus angol kisváros. Van egy főutcája Mr. Woolworth Ltd áruházá-

val, színházzal, mozival, Ritz-bálteremmel és sok más üzlettel. Swanage sárga neon-világításban pompázik ami azt jelenti, hogy este hattól az ember úgy fest, mint valami kísértet. A házak mind piros téglából vagy szürke kőből épültek. Majd elfelejtettem mondani, hogy Swanage a tengerparton egy öbölben fekszik. Öreg Harry mészkősziklai és az ú. n. Peveril Point között. Innen látni a Sziklákat és éjjel Bourmouth fényeit.

Swanage tulajdonkép nyaralóhely, minden második háza hotel, vagy vendégház. Télen kihalt, de szezonban nem is lehet Swanaget látni a rengeteg embertől és kocsitól. S ami itt a legszebb, az mégis a tenger. Pedig azokban az áprilisi és májusi napokban, amikor én láttam, hideg volt, zöld és viharos a tenger. Swanageban találtam magam szembe évek óta először azzal az ú. n. „német kérdéssel.” Itt ismerkedtem meg egy tizenkilenc éves helyes, okos, művelt német lánnyal. Jó barátok voltunk. Egy este amikor a tengerparton sétáltunk, utazásokról beszélgettünk és így Spanyolország került szóba. Én azt mondtam, sajnós, oda nem mehetek.

— Hogy-hogy? — csodálkozott ő.

— Spanyolország fasiszta állam és így nincs diplomáciai kapcsolatunk.

— Hogyan fasiszta Spanyolország? — értetlenkedett német barátom.

— Hát úgy mint Németország volt, zártam le egy kicsit türelmetlenül már a vitát.

Egész más dolgokról kezdtünk beszélni és én már rég elfelejtettem a faszizmust és Spanyolországot mikor ő megszólalt:

— Te, kérdeznék valamit, de nem fogsz kinevetni?

— Ugyan, hogy nevetnélek ki, csak kérdezz!

— Mi az a faszizmus?

Öt percig nem tudtam mit felelni. Csak azon csodálkoztam, hogy a csillagok nem estek mind le az égről, hogy a sárga neon lámpa a fejünk fölött épolyan hülyén és közömbösen világított és, hogy még a tenger sem felelt semmit erre a kérdésre. Tíz évvel az elmúlt háború után 1955 májusában egy német arra kér, hogy magyarázzam meg neki, mi az a faszizmus! No megpróbálhatom, gondoltam magamban. Aztán meg arra kért, hogy pontosan magyarázzam meg, miben állt a faszizmus ideológiája. Én nem csodálkoztam többé, beszéltem fajelméletről, a koncentrációs táborokról, háborúról, stb. Ő hallgatott. Aztán sokáig nem beszélgettünk erről a témáról, míg egy reggel hosszú húszoldalas levelet nem kapott apjától.

— Mit írhat ilyen rengeteget? — csodálkoztam én.

Eldarálta, hogy ő valamit a családjukkal kapcsolatban kérdeztet és most apja erre felel, de majd mindent elmond, ha elolvasta a levelet. Valóban egy álló nap azt olvasta, igaz, hogy apróbetűs volt a levél, de én mégis meguntam a várakozást, és a vállán át belekukantottam. Rögtön észrevettem Hitler nevét és elkezdtem nevetni:

— Aha, megkérdezted apádat?

Ő elpirult, de elmondta, hogy apja történelmi szempontból magyarázza néki a náciizmust, viszont ő evvel nincs megelégedve.

Persze, felelősségre vonta apját, aki melleleg doctor iuris. — Hogy neveltetek ti engem, hogy én mindezt nem tudom?

Aztán eljött a nap, ott kellett hagynom Swanaget. Ő is kijött az állomásra kikísérni engem, hiszen jóbarátok voltunk. Sírt is és bevallotta, anyja ezt írta néki: a náciizmus minden német örök szégyene, és ő borzasztó szerencsétlennek és boldogtalannak érezte magát emiatt.

Lehet, hogy most azt fogod mondani, „az a német lány tetette magát”, vagy „te kitaláltad az egészet”, de ezzel csak azt bizonyítottam, hogy fogalmad sincs a mai németországi helyzetről. A náciizmust a háború hat vagy hány millió áldozatával, Hitlerrel és minden egyéb gyalázatával együtt a németek elfelejtették. Kellemetlen incidensnek tartják az egészet és nem szeretnek róla beszélni.

Azért jövő nyáron, ha valahol Jugoszláviában találkozol egy német lánnyal, aki kicsit hasonlít Vermeer Van Delft portréira, s lehetetlen kiejtéssel énekl, hogy „Druže Tito ljubičice bela” s magyarul tudja mondani, „szeretlek”, az föltétlenül az én német barátom, Ingrid lesz. Mosolyogj rá mindenesetre. Megérdemli. Kivétel, amely erősíti a szabályt.

Ha az ember már két-három hónapja külföldön él, s beleszokott az ottani életbe, szereti azt, jól érzi magát akkor, boldog, amikor egy reggel arra ébred, hogy valami hiányzik. Valami, maga sem tudja mi, de hiányzik.

A feje belefájdul, de nem jut eszébe az az egyszerű magyar szó, hogy komp. A nyelvén van de hiába töpreng, nem jut eszébe. Hirtelen rengeteget kezd beszélni, a sárga, széles és nagy búzatáblákról, amelyek valahol a gyerekkorában, otthon, úgy hullámozottak, mint a tenger, és beszél az ő tengeréről, az Adria mély, mély kék színéről.

Azután, megokolatlanul sírhatnékja támad, ahogy öreganyja diósrétesére gondol, és úgy véli, az illatát is érzi a sós, benzines, boldog angol tavaszban.

Akkor jutott el a honvággy kezdeti fázisába.

És hirtelen eszébe jut az a hároméves kislány is, aki tizen-nyolc évvel ezelőtt volt, és aki szüleivel egy Olaszországban töltött nyár után hazafelé, Zombor után, kinézett az ablakon és meglátta a búza meg a kukoricaföldeket, a nagy sárgafejű napraforgókat és a kocsiban ülők nagy bámulatára határozottan kijelentette: nincs szebb ennél.

A honvággy nagyon veszedelmes betegség. Mondják, végső kifejlésében lázzal is jár.

Aztán az is baj, hogy ebben a hazavággyásban az otthon és a haza megnő, kiszélesedik, valami különös szint kap, szebbé lesz, mint amilyen a valóságban.

Amikor hazatér, úgy érzi, valakit otthagyt magából Swana-géban, Londonban, Amszterdamban, vagy Párizsban, mindegy; emberekben, akiket megismert, vagy az ucákon, amelyeken járt, vagy maga sem tudja, hol.

Úgy érzi valami meghalt benne, míg ugyanakkor valami belőle más emberekben megszületett. Emberekben, akiket megismert és akik, úgy hiszi, megszerették. Barátokat szerzett Londonban, Zürichben és Kirchheimben. Ezeket a barátokat, úgy érzi, nemcsak magának szerezte, hazájának is egyúttal.

Hónapokig arra gondol: hogy is lesz az a hazatérés, s amikor aztán külföldi tartózkodása végefelé jár, elfogja valami nagy félelem: valóban olyan-e az az otthon, amilyennek kiszínezte és másokkal is elhitette.

És míg vonatja elhagyja a bécsi állomást, kicsit meghatottan és emiatt szégyenkezve gondol az elmúlt hónapokra, a városokra és emberekre, akiket otthagyt. Farawell, Au devoir, Aufwidersehen, Viszontlátásra!

Aztán elalszik. Ismerős hang ébreszti fel: Putne isprave molim. Paaskotrol bitte! Maribor! Hazaérkezett.

*Könnyű a tengernek tengernek lenni. Az égnek is könnyű, könnyű
ragyogni. Virágozni a rétnek*

Tengernyi szerelmet vittél, hogy sodort a tenger

A nyárfa sem olyan magas, olyan büszke, olyan áttetsző.

Tengernyi szerelmet vittél, hogy sodort a tenger

A kő sem olyan szárnyas, a sziklacsúcs sem vaskemény.

Tengernyi szerelmet vittél, hogy sodort a tenger

Ciprusba torkol az olajfa, görcsbe a ciprus, sikolyba a szőlő.

Tengernyi szerelmet vittél, hogy sodort a tenger

A halotti lepel haláloed hajnala. A siratók Napja.

Tengernyi szerelmet vittél, hogy sodort a tenger

*Patkányok, férgék nem fognak rágni. Homlokod tiszta. Nemes vagy
magad.*

Tengernyi szerelmet vittél, hogy sodort a tenger.

*Mert arra születted, hogy meghalj, mert halott vagy, hogy szívekben,
dalokban élhess.*

Tengernyi szerelmet vittél, hogy sodort a tenger

Mert tengernyi szerelmet vittél, hogy sodort a tenger.

2.

*A gondolatod csillagos ezüst,
s szíved számtalan napkard az üllőn.*

Hol van?

Hallgasd a hajnalt, hogy elmondja a csönddel

Hová is tűnt el?

Kérdezd a csicsergő, gyorsíró fecskéket.

Hol van?

Rózsák őrzik a titkot illatuk kelyhében.

*Hová is tűnt el?
Napraforgók követik a léptek derűs mulandóságát.*

*Hol van? Hol van?
Szúrós tövisbokor vihara a halántékban.*

Hová is tűnt el?

*Csillagos ezüst a gondolatod,
s szíved számtalan napkard az üllőn.*

3.

*Lépteket hallok. Lőügetést. Lódobogást.
A félelem árnya zörgeti szárnyát
Illatok lengnek. Napok közt sörény.
A sötétben az egerek fölfalják egymást
Hangokat hallok. Vizesésként zuboknak a bűvőpatakok.
A félelem árnya zörgeti szárnyát
Lobognak a lángok, mint meg-nem-álmodott, éber álmok.
A sötétben az egerek fölfalják egymást
Suttogást hallok. Embert hallok. A fájdalomát hallom.*

4.

*Tépjétek ki a szívemet.
Szűk már a mellem.
Vájjátok ki a szemeim.
Fussanak az emberekhez.
Jajgassanak csak véres gyászban
Él él
Él
Utcáknak súgják és a börtönőknek
Él él
Hajósok hallják és a kőfalvak is
Él él
Jelentsék a fürge lovaknak és gyors madaraknak
Él él*

Ragyogjon a Nappal és a csillagokkal

Él él

Hadd tudják a gyerekek a füvek a farkasok

Él él

A koponyákkal koccintó sírásók

Él él

Él

5.

Él él

És kérdezi, aki őt szülte:

Mért hagytál, mondd, bennünket el?

Mért hagytál, mondd, bennünket el,
ifjan, erőben?

Mért hagytál, mondd, bennünket el?
illatozó, nyíló virág?

Mért hagytál, mondd, bennünket el?

És az, aki őt szülte, érzi és tudja:

Élő seb ő a szíven.

6.

Legyőzted a halált
az ember őt érzékével

Nézzétek erősebb önmagánál
aki még hangyát sem taposott el

Legyőzted a halált
te ki a halál szemébe nézel

Vájjátok ki a szememet
Tépjétek ki a szívem.

7.

*E sötétnek nincsen szemfedője.
E börtönnek nincs egy rácsa se.*

Árnyékod nem hajlong nem hajlong a parton

*Meztelen vonalait mutatja a fa.
Az ágak gyümölcstelen, kopár karjaikat.*

Fölvett az ölébe aki minden élet magához ölel

*Pajkosan játszik az árbócok rejtett nyugtalansága.
A hajnali csillag fölhúzza az ég fekete ruháját.*

Teli van a szád teli van földdel sirással a füled

*Eltűnt a vér a sötétben.
Hegyek között eloltott tűz.*

8.

*Eltorzította a fájdalom az arcod
De a te arcod
nem a te arcod*

*Legyőzted a halált
az ember öt érzékével*

*A szeretet elfelejtette neved
De a te neved
nem a te neved*

*Legyőzted a halált
az ember öt érzékével*

Elfelejtette a halál a te tested

*De a te tested
nem a te tested*

*Legyőzted a halált
az ember öt érzékével*

*Meggémbereedtél
Mozdulatlan vagy*

*De miért hazudik a szív
El él*

*Nincsen már szárnyad
És egyetlen egy szárny sem
többé a tiéd*

*Eltörött árbóc kivetett
a kövön*

*De miért hazudik a szív
El él*

9.

*Milyen hideg a te szeretőd a te kedvesed
a jajgatás süket sivatagja az éj fáradt szembogara
Hüségés végzeted szive sincs vére sincs
Milyen hideg a te szeretőd a te kedvesed
partjai közt a világosságnak
Hüségés végzeted szive sincs vére sincs*

10.

*Megmaradt a szél, a melleden széttört.
Megmaradt a kő és a gyík kikúszik a napra.
A tenger itthagytá nyugtalansága csitult játékait:
a halak csontjait és egy virágot.
Gyűjti az év a napokat, mint leány az ékszert.*

*A hótető alatt, a füvek zöldje alatt
eltorzult arcod, kimeredt szemed.
S te nem vagy sehol.*

Mindenkit elvisz a sebe.

*Meghal magában
Dobjátok el a gyilkoló késeket.*

11.

*Él él
él
Nap ő és rásüt mindenkire
Él él
Élet ő mely mindig születik
Él él
Szeretet az ember szívében
Él él
él*

12.

*Keserű a megízlelt halál,
kicsorbult kardél.
Illata színtelen a tó tükrében.
Kit sirat
a hegyekben a ló
a lovas nélküli gazdátlan lovacska*

*Jéghideg a megérintett halál,
hangtalan.
Korbácsával az eső megöli a fényt is.
Kit sirat
a hegyekben a ló
a lovas nélküli gazdátlan lovacska*

*Sötét a sötétben. Éj
és madár.
Komor kő meg halott harcos.
Kit sirat
a hegyekben a ló
a lovas nélküli gazdátlan lovacska*

*Kit sirat?
Kire vár?
Kit hívogat
a hegyekben a ló
a lovas nélküli gazdátlan lovacska*

*Felénk vágtat
csengő
ügetéssel
a hegyekből a ló
a lovas nélküli gazdátlan lovacska.*

(Fordította: DÉR Zoltán)

Novella

Tibold féltizenkettőkor még mindig olvasott. Tehette, másnap vasárnap volt, nem kellett irodába mennie. Fejét öklére támasztotta, úgy kísérté tekintetével a sorokat. Vagy időnként beletúrt hullámos, gesztenyebarna hajába, s több szálát összefogva, csendesen sodorgatta. Úgy mint valamikor gyermekkorában, tanulásközben. Hoszzúkás, sápadt, férfias arca megfeszült az érdeklődéstől. Fölötte megnyugtatóan világított a háromágú ebédlőcsillár, s békésen hintette fényét a barna bútorokra.

Az idő is kedvezett az olvasásra, mert odakünn állandóan esett az eső, nem vékony pókhálósálakon ereszkedve, hanem sűrűn, szinte összetapadva, úgyhogy az éjjeli csendben behallatszott, amint a ház körüli járdát paskolja halkan. Az épületfalak körülbástyázták és megsokszorozták a csendet, melyet legfeljebb egy-egy önkéntelen sóhaj vagy halk nyöszörgés zavart néha, Máriáé, Tibold szép, fiatal, barnaszemű feleségéé, aki a szomszédos hálóban aludt, félig betámasztott ajtó mögött, hogy fény ne érje.

Ekkor történt, hogy odakünn egyszerre dörömbölni kezdett valaki az előszobaajtón, oly türelmetlenül, sürgetően, mintha pillanatilig sem várhatna.

Tibold fölkapta fejét.

— Ejnye! Ki lehet a kései látogató? — Hiszen senkit sem vártak, s különben sem szokták őket ily későn felzörgetni.

Mégis fölállt — ne döngesse az odakünn várakozó oly veszettül az ajtót, s ne ébressze föl Máriát. De ő már fölijedt, álom-pókhálósan fölült ágyában s riadtan kérdezte:

— Mi az, Béla? Ki dörömböl odakünn?

— Mindjárt megnézem. Biztosan mást keresnek, csak eltévesztették a sötétben az épületet — mondta Tibold megnyugtatóan.

— Vigyázz magadra — óvta, intette aggódóan Mária — s be ne eressz akárkicsodát.

— Ne félj, vigyázok — válaszolta férje, s kilépett az előszobába, majd fölkatintotta a villanyt, melynek szétáradt világosságában — a fehércsipkés ajtóablak mögött — egy kalaptalan, esőtől csapzott, zilált tekintetű férfit pillantott meg. Csak akkor ismerte föl, mikor megszólalt:

— Tibold úr, nyissa ki az ajtót és eressen be!

Nicsak! Bontó Márton, a gyár egyik volt munkása, akit már évek óta nem látott, s aki idült alkoholizmusában egyre lejjebb csúszott embermivoltában.

— Mit akar, Márton, ily későn? — kérdezte.

— Tibold úr, eressen be, mert üldöznek, nyomomban vannak — sürgette Bontó, s csunya, zavaros, savószínű szemével nyugtalanul tekintgetett maga köré.

— Megbolondult, Márton? — mondta Tibold, aki nem tudott Bontónak hinni, mert nagy hazudozónak ismerte. — Ugyan ki a fene üldözné? Éppen magát.

— Engem! — felelte Bontó. — S ha nem hiszi, ide nézzen!

S fölmutatta könyökig mezitelen, ingcafatos balkarját, mely egy vér volt, úgyhogy rossz volt ránézni — s a vér folyton csurgott, csöpögött.

De Tiboldot a látvány hidegen hagyta. Nem érzett sem viszolygást, sem iszonyatot. Részvétet még kevésbé. Az járt eszében, hogy Bontó biztosan betörésre vetemedett, mert pénz kellett neki talra s rajta vesztett. Most bizonyára üldözik, nyomában vannak, s még azt kívánja tőle, hogy bujtassa, rejtegesse. Elvégre — ki tudja — mit követett el? Hátha embert is megtámadott? Bár ezt nem tartotta valószínűnek, mert gyávának ismerte. De bármi is állt bűnlajstromán, nem akarta beereszteni, mintahogy arra sem vállalkozott volna, hogy kiszolgáltassa, üldözői karjába lökje. Csak menjen tovább istenhírével!

S kifigyelt az éjszakába, hogy nem hall-e közeledő lépteket. De csak az eső paskolta halkán a fák és a bokrok leveleit, s odébb, a parkban álló telep utcai házainál, az ebek ugattak bomlottan. — Mi a fene lehet velük — töprengett Tibold — hogy ily veszett csaholást csapnak? Csak nem jöttek mégis Bontó után a parkba?

De Márton nem hagyta nyugton. Már a kilincset verte, úgy sürgette, hogy ajtót nyisson. Közben ingcafatos karját is fölemelte, könyökénél szorítva, mintha a vérzést akarná csökkenteni.

Tiboldnak, akarva-nemakarva, látnia kellett a véres karbunkót. Mert ökle, kezefeje is csupa vér volt. Ám akkor sem érzett viszolygást, inkább mérlegelő tárgyilagossággal nézte s éledező felelősséggel.

Szabad-e csakugyan hagynia, hogy egy ember elvérezzék? Még ha akármilyen rongy, még ha bármit is követett el. Nem emberi kötelessége, hogy segítsen?

S elhatározta, hogy beereszti. Még, ha nyomában volnának, még ha üldöznék is. Beereszti, bekötözi s elküldi.

Átcsapta hát a kallantyút és kizárta az ajtót.

Felesége a hálóból tiltakozva kiáltotta:

— Be ne engedd, Béla!

De Márton akkor már bent volt. Véres karját úgy tartotta, mint valami ványadt gyereket.

Mária nem állhatta tovább, házicipőjébe bújt, s könnyű, selyemhálóingben odament az ajtóhoz. Ott vállig meztelen, telt, hófehér karjával a csontsárga ajtóra támaszkodva, tágranyílt szemmel nézett ki az előszobába.

— Ó, hiszen vérzik — mondta mindig sajnálatrakész női részvétellel.

Majd Bontó lábai elé siklott a tekintete.

— A parkett is csupa vér . . .

S kezével önkéntelenül homlokához nyult. Jaj, hogy fogja majd fölmosni, mikor annyira undorodik az embervértől? — gondolta. — Pedig korán reggel föl kell mosnia, hogy be ne rágódjék a parkettbe. Nem várhat, míg valakit keríthet.

De ura ekkor Bontót már a konyhába irányította, hogy lemossa karját és bekösse. Onnan szólt ki:

— Hozz, kérlek, gézt és tiszta fehérrongyot!

Mária megfordult, visszatért a hálóba, vágott egyikből is, másikkból is, a benzines üveget is magához vette és a konyhába sietett. Ott, vigyázva, hogy az elcsurgott vérbe ne lépjen, vállára omló hamvasszőke hajával, megállt az ura mögött és nézte, hogy mossa minden undorodás nélkül a föl-fölszisszenő ember karjáról a vért.

— Kérem a rongyot! — szólt hátra az ura, leszorítva vele Bontó mosdó fölé tartott felsőkarját, hogy a vérzést csökkentse.

— Most pedig kérem a gézt!

— Nem mosod le előbb benzínnel?

— Nem.

Tibold végre elkészült, rendbehozta a mosdót, s odament a víz-csaphoz, hogy kezet mosson.

Bontó, furcsán pislákolva, még mindig féldoldalt állt. Mária csak részben láthatta arcát, s bizalmatlanul nézte.

— Ismered talán? — kérdezte némán, tekintetével, kezét törölő férjétől.

Bontó Márton — válaszolta az hangosan. — Gyárunk egyik volt munkása.

— Mi történt vele, miért vérzik a karja?

Ura megrántotta vállát.

— Azt ő tudja megmondani.

— Üldöztek, kérem, — fordult Bontó alázatosan Tiboldné felé, csunya, gyulladással, savószínű szemével, kerülve az egyenes, nyílt nézést. — Hárman üldöztek — mondta téveteg, kapkodó tekintettel. Majd idegesen előkotorta cigarettadobozát, rágyújtott, s a jobbszemét összehúzva, nagyot szippantott.

— A nyári vendéglőtől üldöztek — folytatta füstölve. — Már akkor figyeltek, mikor 500 dinárosból fizettem a cigarettát. Utána mindig a nyomomban voltak.

Tibold egyetlen szavát se hitte. Bontó és az 500 dináros! Mikor sose volt pénze. Mert amit keresett, úgyszólván utolsó dinárig elitta. Felesége alig látott belőle valamit. Csak úgy tartotta fenn magukat, hogy ő is dolgozott. Ezért minden érdeklődés nélkül nézte.

Már megint mesél — gondolta — már megint kitalált valamit. S szegény naiv Mária minden szavát készpénznek veszi. Szinte megigézetten tapad szájára, s úgy várja, mi mindent fog mesélni.

— S hogy sebesült meg? — szakította félbe.

— Ahogy futottam, s át akartam mászni az árkon túl a drótkerítésen, késsel vagy mivel a karomhoz vágtak.

— Aztán nem a drótkerítés hasította föl a karját, hogy tilosban járt és szöknie kellett? — tudakolta Tibold gúnyosan.

— Nem, nem, kérem! — tiltakozott Bontó, leszegett tekintettel. — Azok közül vágott meg valaki — s beteges idegességgel ismét nagyot szippantott cigarettájából.

— Nem hiszem én ezt a mesét, Márton, maga valahol rosszfát tett a tűzre, s ott járta meg.

De Bontó, zavaros tekintetét kapkodva, égre-földre esküdözött, hogy nem csinált semmit, s üldözői közül látta el valaki.

— No jól van, Márton — mondta Tibold. — Minthogy azonban már nem üldözik, s én karját is bekötöztem, menjen most haza, reggel pedig újrakötözésre orvoshoz. Nekünk elég volt az éjszakai zavarásból.

S elindult az ajtó felé, hogy Bontót kiengedje.

Ő azonban nem mozdult.

— Nem megyek, Tibold úr, az éjjel itt maradok — mondta elszánt nézéssel.

— Itt, nálunk, a lakásunkban? Szó sincs róla! Hogy én maga miatt egész éjszaka virasszak? Hogy gondolja azt?

— A konyhában ülnék — mondta Márton csökönnyösen.

— Seholy, megmondtam! Bekötöztem, menjen!

Bontó megmakacsolta magát. Ő bizony nem megy! Hogy ráleső üldözői karjába fusson?

— Hát kerüljön másfelé! Van más út is, nemcsak a rendes.

De Márton maniákusan kitarzott amellett, hogy ott marad. Azt hajtogatta, hogy sehol sincs biztonságban. Tibold végülis megsokalta s ráripakodott:

— Azonnal elmegy! Egy percig sem tűröm itt tovább! Induljon!

S balkarját fogva, az ajtó felé vezette. Végre sikerült tőle megszabadulnia.

Bontó azonban nem ment tovább. Kijelentette, hogy leül a lépcsőre, s ott marad hajnalig.

— Megbolondult? Ebben az esőben? Hiszen bőrig ázik! — igyekezett őt Tibold meggyőzni.

De Bontó konokul kitarzott, hogy ott marad. Közben már a harmadik cigarettára gyújtott, s ideges szívással, a park megvilágított része felé tekingetett, hol mintha árnyak mozogtak, imbolyogtak volna, s a kutyák folyton veszettül ugattak.

— Ott vannak — bökött arrafelé fejével.

— Hol? — kérdezte Mária, csöppet kihajolva.

— Ott — mutatott balkezeivel néhány bókoló árny felé, melyek szélhajtott ágak is lehetek. — Nem tetszik hallani a kutyákat? — kérdeze, idegesen szíva cigarettáját, úgyhogy a vége vörösen parázlott a szurokfekete éjszakában.

— Akkor minek cigarettázik? — mondta Mária. — Hogy meglassák és idejőjjenek? Oltsa el azonnal! Nem hallja? — Szólj rá te is, Béla! — fordult urához.

— Nem hallotta: oltsa el!

De Márton nem hagyta abba, még nyugtalanabban, még idegebben szívta cigarettáját, s közben folyton előre tekingetett.

Tibold végre türelmét vesztette.

— Azonnal oltsa el! — szólt rá erélyesen.

Ez használt. Márton kivette szájából a cigarettát, s a vizes köhöz nyomta.

Tibold erre behúzta az ajtót és bezárta. Nem akart többé Bontóval foglalkozni, bár nem volt neki egészen mindegy, hogy künn ül a lépcsőn, kötéssel, és ázik. Dehát mit tehetett ellene? Feleségét is aludni küldte.

— Én még fennmaradok, olvasok és virrasztok — mondta megnyugtató szándékkal.

Mária hát visszafeküldt. De az átélt izgalmak miatt csak nehezen aludt el. Tibold tovább olvasta a regényt, noha nem oly figyelemmel, mint rendesen. Gondolatai vissza-visszatértek Bontó makacs, csökő-

nyös viselkedésére, melyet nem tudott megmagyarázni. Mert azelőtt gyávának ismerte, aki sohasem mert szembeszegülni. Közben rápillantott az órára, melynek mutatói lassan a kettő felé közeledtek.

Künn még mindig változatlanul esett. — Bizonyára Bontó is elúnta s hazament — gondolta. De nem volt kedve, hogy kinézzen s erről meggyőződjék. A veszett sötétben — ki tudja — nem ólálkodik-e valaki csakugyan a ház körül. Majd csak elmúlik a reggelvárás.

Két óra múlhatott, mikor Bontó odakünn egyszerre rugdalni kezdte az ajtót s bomlottan kiáltotta:

— Tibold úr, eressen be, itt vannak!

Ő azonban bármily riosztó volt az éjszaka csendjében a hang, nem hitt neki. Tiltakozott ellene a józansága. Különben is fontosabbnak tartotta, hogy feleségét megnyugtassa, mintsem hogy kiszaladjon. Mária ugyanis fölriadt, s a félelemtől féláljultan feküdt ágyában.

— Úgy félek, Béla — mondta haját simogató urának.

— Ne izgasd magad — kísérelte Tibold megnyugtadni. — Nincs odakünn senki, csak Bontó elúnta az esőt, s most ily trükkel akar visszajönni. Azt hiszi megszánom, ajtót nyitok és beeresztem. Arra azonban várhat. Majd elveszem mindjárt a kedvét, hogy ily zenebonát csináljon.

— Az Istenért, ne menj ki! — fogta meg kezét Mária, de ő szelíden kifejtette.

— Ne félj, nem megyek ki, nem nyitok ajtót, csak kiszólok.

— Azonnal menjen innen, mert holnap átadom a rendőrségnek! — kiáltott rá Bontóra az előszobából.

De nem tudta megfélemlíteni.

— Nyissa ki, mert betöröm! — kiáltotta vissza.

— Csak azt próbálja meg!

— Itt vannak, azonnal nyisson ajtót — segítség, segítség!

De Tibold nem engedett. Bármennyire is rémes volt a kiáltozás az éjszakában, nem tudott hinni Bontónak. Ha meg valóban utána jöttek, csak nem bolond, hogy azokat is magukra szabadítsa. Csak az hiányzik, hogy a lakásban életre-halálra összeakaszkodjanak. Még egyszer megkísérelte, hogy Mártont elhallgattassa. De mivel nem sikerült, ott hagyta és visszatért az ebédlőbe. Majd csak elúnja — gondolta.

Márton erre még vadabbul esett neki az ajtónak. Úgy rugdalta, ráncigálta, rángatta, hogy Tiboldnak komoly aggodalmai támadtak, vajjon kibírja-e?

Nem marad más hátra — határozta el ekkor magát — minthogy a szomszéd segítségét kéri, akit az éjszakai dörömbölés és eszeveszett

kiáltozás bizonyára fölébresztett. Néki van mégis fegyvere, ráíjeszthet Bontóra, megfutamíthatja, s üldözőit is, ha valóban ott ólálkodnak. Kinyitotta hát az ebédlő ablakát és kikiabált:

— Szomszéd! Szomszéd!

Kiáltását meg kellett ismételnie, mig végre jelentkezett. Meglepetésére gyöngé, megviselt hangon.

— Megkérem, jöjjön át fegyverével, mert betörik az ajtónkat — kiáltott hozzá.

Szomszédja mentegetődzve válaszolta:

— Nem tehetem, nem tudom, hányan vannak ott.

Hm, hát mégis ólálkodnának a ház körül? — S csendesen betette az ablakot.

— Átjönnek? — tudakolta megnyugtatót váróan felesége.

Nem válaszolt azonnal. Azon gondolkozott, mit mondjon. Mert a valóságot nem közölheti. Még azzal is izgassa? De mialatt töprengett, kívülről, a szomszéd ház irányából, két puskalövés hallatszott. Utána, az előszobafelőli oldalon: trappolva elvágtató léptek. Mintha vashalkanccsal verte volna elrohantában valaki a járdát. Majd hirtelen csend. Csak az eső halk, síri paskolása.

— Mi történt? — kérdezte Mária az újabb ijedtségtől dermedten.

— Nem tudom — válaszolta férje határozatlanul. — A szomszéd lőhetett, s megfutamíthatott valakit. Mindjárt megnézem.

— Maradj, várj, a lámpát pedig oltsd el! — Félek... Ilyen éjszaka.

— Pedig most már nincs okod rá, — mondta az ura meggyőződéssel. — A puskalövés segített. Mégis kimegyek, utánanézek.

— Jaj, vigyázz!

— Ne félj, nem gyujtok lámpát.

Pár pillanat múlva visszajött, becsukta az előszobaaajtót és fölkattintotta a villanyt.

— Odakünn csend, a kutyák már nem ugatnak, a lépcsőn senki, csak az eső esik még, de az is szűnőben — számolt be feleségének.

Másnap tudták meg, hogy Bontó nem csupán náluk zörgetett be, hogy nyissanak ajtót, hanem valamennyi telepeslakónál. Mindenkit azzal sápasztott, rémített, hogy hárman üldözik, nyomában vannak, halálrakeresik. Természetesen senki sem merte beereszteni. A szomszéd se, pedig neki volt odahaza fegyvere.

Azon az éjjel alig hunyták le a telepen a szemüket. Mindenki kialuvatlanul, elgyötörtén, megviselt arccal ébredt. Korareggel aztán egymást látogatták, hogy megtárgyalják az éjszakai rémségeket.

Tiboldékon kívül mások is erősítették, hogy valaki elrohant ablakuk alatt. Volt, aki az üldözők vágató lépteit is hallani vélte. Annyit mindenesetre megállapítottak, hogy Bontó Márton rettegésében vagy valakitől üldözve, elszáguldott a telepről. Vad rohanásában az országút felé vett irányt, mert az arra lakókat is fölriasztotta. Tanakodtak, hogy hová lett, mi történt vele?

Félhétre hozzájuk is eljutott a hír, hogy az éjszaka egy teherautó halálragázolta az országúton. Egy állomásról érkező telepi maga is ott volt, s részletesen számolt be az esetről. Elmesélte, hogy embercsődület vette körül a színhelyet, ahol a rendőrség akkor hallgatta ki a nagyban szitkozódó gépkocsivezetőt.

— Mit tehetek róla, magyarázta, kezével hadonászva — hogy egyszerre csak kirentott a mezőről, s egyenesen az autó elé szaladt, úgymint nem lehetett se kitérni, se fékezni. Ilyet épeszű nem csinál, csak örült!

— Csak meg kell nézni a bekötött balkarját, melyen átütött a vér — folytatta. — Hátha ez nem ragadta ki magát valahonnan, a fejemet teszem rá! En nem vagyok idevalósi, de a falubeliek biztosan meg tudják mondani, kicsoda.

A rendőrök mindent fölírtak — mesélte tovább a telepi — aztán átkutatták a zsebeit, de nem találtak semmi mást, mint gyufát, cigarettát, valami iratot, meg az igazolványát. Abból sillabizálták ki, hogy Bontó Mártonnak hívják, s hogy munkás.

Ő is látni akarta, de annyira körülállták, hogy csak sár- és vérizamos fejét pillanthatta meg, meg alvadt vértől összecsomósodott fakószőke haját.

Még tovább is mesélt, de Máriának ez is elég volt! Többé semmit sem akart hallani Bontonról, akinek haláláért magukat is felelősnek érezte. Mert ha nem zavarják ki az éjszakába, mikor minden áron benn akart maradni, talán még mindig él.

— Győrünk, Béla — szól megviselten urához.

Csendben ott hagyták hát a többieket, s lehajtott fejjel hazafelé indultak.

Utópikus regény

A fémkutya halkan zümmögő, vibráló, enyhe fényű házikójában a tűzország egy sötét sarkában élt is meg nem is. Az éjféλι óra lidércfénye, a hatalmas ablakokon beszűrődő holdsugár olykor-olykor megcsillant a remegő szörny réz- és acélvázán ott vöröslött és a fény rubintos szemében, s szikrázott finoman remegő orrlyukainak nylon-szorszálain. Nyolc lába volt, karmai gumipárnába ágyazva, időnként egész testén finom remegés futott végig.

Montagk lecsúszott a rézrúdon a földszintre, kiment az utcára. A felhők már szétoszlottak. Cigaretára gyújtott, de aztán újra visszalépett, lehajolt, nézte az állatot. Olyan volt, akár egy hatalmas méh, amely éppen most tért vissza a rétről, ahol a hímpor csupa halálos indulat, mákom, gonosz álom. Teleszívta magát, s most kialussza mérgét.

— Nono — mondta Montagk, mint mindig, most is egészen megbűvölten ettől a halott és mégis élő állattól.

Éjszaka, amikor unatkoztak, márpedig minden éjjel így volt, a tűzörök lecsúsztak a rudakon az udvarra, a kopó orrában fölhúztak egy rejtett, ketyegő szerkezetet, aztán elengedtek néhány patkányt, vagy egy pár halálraszánt tyúkot, macskát, és fogadtak egymással, hogy melyiket fogja el legelőbb a kutya. A játék egy félperc alatt véget ért, alig ért a patkány vagy a tyúk az udvar végére, a szörny ott termett, puha karmai közé kapta, orrából egy arasznyi tűt lökött ki és áldozatába fecskendezett egy nagy adag morfiomot vagy prokaint. A dögöt aztán hamvasztókemencébe hajították, s újra kezdték a játékot.

Montagk többnyire fönn maradt, míg a többiek játszottak. Két éve még maga is élvezte ezt a játékot, mindig vaktában fogadott, s egyszer egy egész heti keresetét elvesztette. Mildred úgy felbőszült rajta, hogy minden ere kidagadt és csupa pörsenés lett a bőre a méregtől. Azóta éjszakánként a fülkéjében feküdt, arcát a fal felé

fordította, úgy hallgatta letről a röhejt, a patkányok suhanását, az egerek sípszerű cincogását és azt a megfeszült csöndet, amikor a kopó, finom szimatja nyomán, mint a futó árnyék ott termett áldozata mellett, megragadta, beledöfte a tűt, aztán visszatért házikójába, és olyan mozdulatlaná merevedett, mintha egy gombnyomással kikapcsolták volna.

Most megérintette a kutya orrát.

A kutya felmordult.

Montagk visszahökölt.

A kutya megmozdult házikójában, kékeszöld elektrónszemei megelevenedtek és rávillantak. Újra felmordult, s különös zörejt hallatszott benne, áranzúgás, nyikorgás, fémszörrenés, fogaskerék-kattogás, az egész szerkezet úgy morgott, mintha csupa rozsdá lenne a beléje evődött bizalmatlanságtól.

— Ne te, ne — mondta Montagk dobogó szívvel.

Látta, hogy szájából egy újjnyira kinyújtja az acéltűt, dühösen öltögeti. A zúgás tovább tartott, szeme még mindig rámeredt.

Montagk visszaugrott — a kutya kilépett házikójából. Gyorsan megragadta a fémrudat, az engedelmeskedett, s hangtalanul fölvitte a tetőre. Csak ott fenn, a felső emeleti homályos szobában fogta el a remegés. Arca halotthalvány volt. A kutya odalenn összehúzta maga alatt valószínűtlen nyolc lábát, most már egész halkán zúgott, fényes szeme újra kialudt. Montagk megállt a felvonó nyílásánál, amíg magához nem tért ijedtségéből. Az a négy ember ott a sarokban a kártyaasztal körül, a zöldernyős lámpa alatt fölpillantott, de nem szólt semmit. Csak a kapitány, akit főnikszes sisakiáról lehetett megismerni, fordult oda hozzá, csontos kezében a kártyát tartva.

— Nos, Montagk?

— Nem tetszem neki — mondta az.

— Kinek? Ó, a kutyanak? — Megnézte a kártyáit. — Ugyan már, nincs abban az állatban se vonzalom, se ellenszenv, hiszen gép, a ballisztikába tartozik. Mi irányítjuk, oda megy, ahová küldjük, ez az egész Nekiront a célnak, elintézi, aztán kikapcsolódik. Hiszen csak egy csomó rézdrót, elem és áram az egész.

Montagk nagyot nyelt. — De be lehet állítani valakire, valakinek a vegyi összetétele: ennyi s ennyi aminosav, ennyi kén, ennyi zsír és alkáli, és kész. hát nem?

— Persze, ezt mindenki tudja.

— És mindnyájunknak a vegyi összetétele föl van jegyezve a nyilvántartóban. Gyerekjáték a kutya emlékezetét beállítani az én vegyi összetételemre. Lehet, hogy azért viselkedik úgy. Láttam, hogy dühös rám.

— Lehetetlen! — mondta a kapitány.

— Nem volt éppen mérges, de ingerült, és nekem ez is elég. Valaki beállíthatta az emlékezetét, s mikor megérintettem, fölismert és felmordult.

— Hadd el már, kinek jutna ilyesmi eszébe? — kérdezte a kapitány. — Hiszen nincs itt ellenséged, Guy.

— Tudtommal nincs.

— Holnap megvizsgáljuk a technikussal.

— Nem először bősziült fel így — mondta Montagk —, az utóbbi hónapban kétszer is előfordult.

— Majd rendbehozzuk. ne izgulj.

De Montagk nem mozdult el a helyéről, csak állt és a szellőztető nyílásra gondolt, otthon a folyosón, meg arra, amit ott elrejtett. Hátha valaki itt gyanút fogott, és ráuszította a kutyát?

A kapitány odalépett hozzá és fürkészve nézett rá.

— Vajjon mire gondolhat ez az állat egész éjszakákon át? — mondta Montagk. — Csak nem önállósította magát? A hideg fut végig rajtam, ha erre gondolok.

— Nem gondolhat másra, csak arra amit beadunk neki.

— Ha meggondoljuk, nagyon szomorú a sorsa — mondta Montagk — mindig csak arra uszítjuk, hogy úzzön, kergessen, öljön. Hát nem szomorú, hogy mást nem is ismer?

— Ostobaság — mondta Beatty. — technika, valóságos csodája ez az állat, olyan golyó, amelyik sohasem véti el a célját.

— Nem szeretném, ha én lennék a következő áldozata.

— Talán csak nem rossz a lelkiismereted?

Montagk rápillantott.

Beatty élesen a szemébe nézett, aztán elkezdett egészen halkán nevetni

oOoOoOo

Hét nap.

Hétszer jött ki a házból, és minden alkalommal érezte, hogy Clarisse létezik, hogy ott van valahol. Egyszer a diófát rázta, egyszer a pázsiton ült és egy kék szvettert kötött, néhányszor egy csokor késői rózsát talált az ajtaja előtt, vagy egy marék gesztenyét egy zacskóban, aztán valami őszi virágot szép tiszta fehér papírban az ajtóra tűzve. Clarisse nap-nap után elment vele a sarokig. Az első napon esett, másnap szép derült idő volt, harmadnap erős szél fújt, aztán megint egy szép, enyhe nap következett, majd hirtelen egy füledt nyári nap, s Clarisse estére egészen megbarnult.

— Miért van az az érzésem, — kérdezte egyszer a leányt egy földalatti bejáratánál —, mintha már évek óta ismernélek.

— Mert kedvelem magát — felelte Clarisse —, és mert nem akarok magától semmit. És azért, mert ismerjük egymást.

— Ha veled vagyok, mindig öregnek érzem magam, mintha apád volnék.

— Mondja, — kérdezte a leány —, ha annyira szereti a gyerekeket, miért nincs magának is leánya?

— Azt én is szeretném tudni.

— De komolyan.

— Hát... — kezdte akadozva, s megrázta a fejét — a feleségem... a feleségem nem akart gyereket.

Most már nem nevetett a leány. — Bocsásson meg — mondta — azt hittem csúfolódik. Milyen ostoba voltam.

— Nem, nem, hidd el, jó kérdés volt. Már régen nem mutatott senki annyi érdeklődést, hogy megkérdezte volna. Jól tetted, hogy mekérdezted.

— Beszéljünk másról. Mondja, szagolt már valaha száraz levelet? Olyan az illata, mint a fahéjnak. Szagolja csak meg.

— Csakugyan, akár a fahéj.

A leány sötét, fényes szemeivel ránézett. — Maga mindig ilyen tartózkodó?

— Ó, ez csak azért van, mert sohasem volt időm...

— Megfigyelte már azokat a megnyújtott útszéli plakátokat, amikről meséltem magának?

— Azt hiszem... igen, megnéztem. — Elnevette magát.

— Sokkal szebben cseng már a nevetése, mint azelőtt.

— Igazán?

— Nem olyan kényszeredett már.

Csakugyan jól és elfogulatlanul érezte most magát.

— Hát te, miért nem vagy az iskolában? Csak csavarogsz napról-napra.

— Ó, én nem hiányzom nekik. Azt mondják rám, hogy barátságatlan vagyok. Persze attól függ, mint nevez az ember barátság-nak. Ha például magával beszélgetek, úgy érzem sok, ez barátság. — Néhány gesztenyét csörgetett a kezében, amit a ház előtt szedett föl — Milyen furcsa is a világ. Én annyira szeretek emberekkel együtt lenni. De egy csomó embert összecsődíteni, és aztán nem hagyni szóhoz jutni őket, ennek semmi értelmét sem látom. Televíziós óra, kosárlabda, versenyfutás, másolás rajzóra, aztán megint tornaóra, csupa óra, óra, s az embernek arra sincs ideje, hogy egy kérdést föltegyen, vagy legalább is nagyon ritkán, akkor is csak úgy odalöknek néhány kész választ, majd újra négy órán át film-oktatás — ennek aztán semmi köze a barátság-hoz. Belénktöltenek mindenfélét tölcserrel, vizet öntenek belénk, alul mind kifolyik, s

még azt mondják rá, hogy bor. Mire a nap végetér, annyira elkészülünk, hogy más nem marad hátra mint ágybabújni, ha csak nem megy el az ember valami mulatóhelyre másokat boldogtalanítani, az ablakbeverő klubba üvegtáblákat törni, az autótemetőbe autókát roncsolni, vagy autóba ülni és az utcán száguldani, kipróbálni milyen közel tudunk a lámpaoszlopok mellett elsuhanni, cikkcakokban hajtani, egymás kocsija kerekét surolni. Ó, úglátszik mégis csak igaz, amit rólam mondanak. Nincs barátom, se barátnőm. Ezt aztán egyértelműnek mondják azzal, hogy nem vagyok normális. Akit csak ismerek, mind táncol, tombol vagy verekszik. Magának nem tűnt még fel, hogy manapság milyen erőszakosak az emberek?

— Úgy beszél, mintha tudjisten milyen öreg volnál.

— Néha csakugyan egészen vén vagyok. Higyje el, félek a kortársaimtól. Valósággal ölik egymást. Mindig így volt ez, mondja? A nagybátyám állítja, hogy nem. Csak a mult évben hat társamat lelőtték, tizet pedig pedig autóbaleset ért. Félek tőlük, ők meg utálnak engem, mert látják, hogy félek. Nagybátyám azt mondja, hogy nagyapja még emlékszik arra az időre, amikor a gyerekek nem gyilkolták egymást. De ez régen volt. Akkor volt valami felelősségérzet, így mondja a nagybátyám. Tudja, hogy bennem is van valami ilyen felelősségérzet? Minden bevásárlást én végzek, és képzelje, kézzel tisztogatok.

— De a legszívesebben mégis az embereket figyelem. Néha egész nap a földalattin ülök, nézem az embereket és hallgatom őket. Úgy szeretném tudni, kicsodák, mit akarnak, hova utaznak. Olykor a mulatóhelyekre is elmegyek, vagy végignézem a város szélén a rakétaautók éjjeli versenyét, amikor a rendőrség is szemet húny a vad rohanás fölött, mert a versenyzők biztosítva vannak, s ha mindegyik legalább ötvenezerre biztosítva van, akkor nem csinálhatnak semmit. Néha az emberek közé furakodom a földalattin vagy a kávéházakban, és hallgatózom. Tudja mit figyeltem meg?

-- Mit?

-- Hogy az emberek nem beszélnek semmiről.

-- Hát valamiről csak beszélnek?

-- Nem, éppen semmiről. Néha-néha valami autómárkát említenek, valami ruhát vagy fürdőnadrágot és csak annyit mondanak: örülten nagyszerű! Mindenki ugyanazt mondja, senkinek se jut eszébe valami más mondani. A kávéházakban meg csak azt a vacak vicaautomatát hallja az ember elkopott vicceivel, vagy bekapcsolják a zenélőfalat absztrakt színjátékaival. Járt már múzeumokban? Ott is minden absztrakt. Mást már nem is lehet látni. A nagybátyám azt mondja, valamikor nem így volt, néha egy-egy kép jelentett valamit, sőt azt mondja, némelyik embert is ábrázolt.

- A nagybátyám ezt mondja, a nagybátyám azt mondja...
 Úgy látszik valami egészen rendkívüli ember ez a te nagybátyád.
 — Az is. Egész biztosan. De most már mennem kell. Viszontlátásra Montagk úr.
 — Viszontlátásra.
 — Viszontlátásra.

Ugyanez a hét nap a tűzörségen.

— Montagk, olyan gyorsan fölkúsztál a rúdon, mint egy mókus a fára.

Harmadnap.

— Montagk, úgy látom, ma hátul jöttél fel. Talán félsz a kutyától?

— Nem, nem.

Negyedik nap.

— Montagk képzeled csak, Seattle-ben egy tűzör a fémkutyát tudatosan a saját vegyi összetételére állította be, aztán szabadon engedte. Mit szólsz az öngyilkosságnak ehhez a módjához?

Ötödik nap, hatodik nap, hetedik nap.

És akkor Clarisse elmaradt. Nem tudta mi van vele aznap délután, pedig nyilván az volt a baja, hogy Clarisse nem volt sehol. A pázsit üres volt, a fák árvák, s ámbár nem tudta mi hiányzik, mit keres, mégis mire a földalattihoz ért, fölverte lelkét a nyugtalanság. Valami hiányzott, a dolgok megszokott rendje fölborult. Jelentéktelen megszokás volt csak, néhány napos élmény, és mégis...? Már-már hajlandó volt visszafordulni, hátha mégis föltűnik valahol. Úgy érezte, ha még egyszer végigmegy a megszokott úton, minden a régre fordul újra. De késő volt már, megérkezett a vonat, nem fordult vissza.

oOoOoOo

Kártyakeverés, széktologatás, a fali beszélőóra egyhangú litániája: — „... egy óra harmincöt perc. Csütörtök, november negyedik, egy óra harminchat perc, ... egy óra harminchét perc...” — kártyacsapkodás a mocskos asztalon, — mindez áttört azon a korláton, amit Montagk, szemét lehunyva maga köré emelt. Behuny szemén is áttört a tűzörség képe, a csillogás, fény és csend keveréke, csupa fémes szín, pénznek a színe, arany, ezüst szín. Nem látott senkit, de hallotta az emberek lihegését a kártya fölött, s a monoton hangot: „... egy óra harmincöt...” A beszélőóra vigasztalanul hirdette a hideg perceket, hideg órákat, a hideg reggelt, a hideg időt.

— Mi bajod Montagk?

Kinyitotta a szemét.

A rádióban egy halk hang: „... a háború már csak órák kérdése. Hazánk kész megvédeni...”

Az egész épület beléremegett, amikor egy raj rakétarepülő süvítő zúgással végigszáguldott a koromfekete égen.

Montagk hunyorgott a kapitány tekintete alatt, úgy nézett rá, akár valami múzeumi tárgyra. Szinte várta, hogy Beatty egyszerre fölkel, megvizsgálja, körültapogatja, elfogultságot, bűntudatot szilmatolva. Bűntudat? Miféle bűntudat vajjon?

— Te vagy soron, Montagk.

Montagk végignézett az embereken. Arcukat ezer valódi és tizezer elképzelt tüzeset cserzette barnára, hivatásuk vörösre festette bőrüket, lázas fénnel csillogtatta szemüket, rebbenés nélkül néztek bele öngyújtójuk fényébe, amivel örökké gyújtogatták kormos pipájukat. Ezek az emberek fekete hajukkal, koromfestette szemöldökükkel, mint a hamu olyan kékes-szürke borotvált arcukkal, le se tagadhatják kilétüket. Főlegyenesedett, szája kinyílt. Látott-e vajjon valaha tűzört, akinek ne fekete haja, koromfekete szemöldöke, égett barna arca és acélszürkére borotvált, mégis mocskosnak tűnő arca lett volna? Ezek az emberek valamennyien önmaguk hasonmásai voltak. Hát a tűzöröket külsejük és nemcsak hajlandóságuk szerint válogatták ki? Egész lényük hamuszürke volt, pipájukkal is állandóan égett szagot terjesztettek. A füstgomolyok között Beatty kapitány fölkel, fölbontott egy doboz dohányt, összegyúrte róla a celofpapírt, aztán sercegő lángba burkolózott.

Montagk belenézett a lapjaiba. — Én... egy kicsit... visszagondoltam arra a multheti tűzre. Arra az emberre, akinek a könyvtárát fölgyújtottuk. Mi lett vele vajjon?

— Örjögött, bevitték a bolondok házába.

— De hiszen nem volt örült.

Beatty nyugodtan rendezgette lapjait. — Mindenki örült, aki azt képzei, hogy kijátszhat minket vagy a kormányt.

— Megpróbáltam elképzelni, — mondta Montagk —, milyen érzés lehet az ezeknek az embereknek. Mi lenne, ha a tűzörség a mi házunkat, a mi könyveinket gyújtaná föl?

— Nekünk nincs könyvünk.

— De ha lenne.

— Neked talán van?

Beattynek felvillant a szeme.

— Nem. — Montagk túlnézett rajtuk, a falon függő gépírási jegyzékre, amely egymillió tiltott könyvet sorolt fel. Ezek a nevek hamvadtak el évek hosszú sora óta fecskendője alatt, amely nem vizet, hanem kerozint okádott. — Nem. — Belülről azonban úgy

érezte, mintha az otthoni szellőztetőlyukból hideg fuvalat csapott volna feléje, előbb enyhén, aztán dermesztve. Aztán ott látta magát egy kis ligetben, amint egy öreg emberrel beszélget, egy tőporödött öreggel, de a hideg fuvalat ott is borzongatta.

Montagk tétovázva nézett maga elé. — Mondjátok... hát mindig így volt ez? Ez a testőrség, a szolgálatunk? Úgy gondolom, hogy valamikor...

— Valamikor — ismételte Beatty gúnyosan. — Miféle beszéd ez?

„Micsoda ökor vagyok, gondolta magában Montagk, még el találom árulni magam”. A legutóbbi tüzesetnél sikerült egy meséskönyvből egy sort elolvasnia. „Régen, mikor a házak még nem voltak teljesen tűzállók...” Egyszerre úgy érezte, mintha valami az övénél sokkal fiatalabb hang szólalna meg, benne. A szája kinyílt, Clarisse McClellan hangja volt. Azt mondta: — Régen a tűzőrség nem gyújtott, hanem oltotta a tüzet.

— No de ilyet! — Stoneman és Black előszedték szolgálati könyvüket, amelyben benne volt dióhéjban az amerikai tűzőrség története is, fölütötték és megmutattak Montagknak azt a jóismert részt, amely így szólt:

Bevezették 1790-ben az angol ragályterjesztő könyvek elégetésére a gyarmatokon. Az első tűzör: Benjamin Franklin.

Szabályzat.

1. Az első riadóra rögtön engedelmeskedj:
2. Rögtön rakj tüzet!
3. Mindent égess el!
4. Mihelyt elkészültél, jelentsd!
5. Légy résen a következő riadóra!

Mindnyájan Montagktot lesték. Ő nem mozdult.

Riadó!

A mennyezeten megkondult a harang, kétszázat vert egymásután. Egyszerre megürült mind a négy szék, mint a viharfújta hó repültek szerteszt a kártyák, a rézrúd csak úgy rengett, egyetlen ember sem volt már látható.

Montagk ott ült a széken. Lenn már prüszkölt a tűzszínű sárkány.

Montagk félálmosan erszkedett le a rézrúdon.

A fémkutya fölugrott házikójában, zöld szeme villogott.

— Montagk, elfelejtetted a sisakod!

Odakapott a falhoz a háta mögé, elérte, odafutott, fölugrott s már száguldottak is az éjjeli szélben, amely versenyt dudált szirénájukkal és a motor mennydörgő hangjával.

(Folytatása következik)

Baranyai Júlia

Egy ősi magyar iskola újjáéledése

Olyan valószínűtlenül és szanaszéjjel hevernek a falu házai a tizennégy méter magasságú, meredek, vörhenyesen sárga mart alatt, mintha a folyam porondolta volna ki őket a poszthomokra, mielőtt elvándorolt innen. Nyilván e vörös martról kapta a falu a nevét, amely dr. Csánki Dezső „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában” c. művében 1341-ben s a régiek bizonytalan helyesírásával Villicus de Wresmorth-ként bukkan fel először az idők homályából.

A névhez mondat költött a nép Vörös Mártáról, a kegyetlen várúrnőről, aki következetesen hegnyek le kapáltatta jobbágyaival lankás szöllejét, s végül Mátyás király büntetése elől a Dunába hajtatott a várhegyi Leányvárból négylovas hintaján. A zöldes árban el'erülő vörös haját, viaszsárga, gonosz orrát egy vörösmarti halász pillantotta meg a partról, amint éppen hálózemeket fűzött gyalomba. Így a monda.

A református egyház történetének könyveit forgatva kitűnik, hogy Vörösmart püspöki székhely volt, diákváros, alsó Baranya kultúrközpontja, sőt 1647-ben már városnak is nevezi magát. A régi „Oskola” története olyan szorosan és elválaszthatatlanul függ össze a református egyház sorsával, hogy a hajdani vörösmarti iskolára vonatkozó adataimat kizárólag az egyházi irodalomból kellett merítenem. Másutt semmi nyoma.

A református egyház végleges megalakulása és szervezése ezen a területen részleteiben máig ismeretlen előzmények után 1576 augusztus 16. és 17. napján tartott hercegszöllősi zsinaton történt meg. A Hercegszöllősi Kánonok neve alatt ismeretes törvényadás magyar szövege már jóval a zsinat előtt készen volt, nyilván Sztárai, a nyelv-művész, szerkesztette, vagy legalábbis befolyásolta azokat a törvényeket, amelyek szigorú erkölcsi- és tanfegyelem életbeléptetésével

olyan hosszú időre kialakították a baranyai magyarság arculatát, lelkiségét, tételekbe foglalták életének első nagy szabályait.

A szöllősi zsinaton határozták meg a rendszeres oktatás ügyét is és azt, hogy minden teológusnak, mielőtt papi hivatását teljesítené két-három évig rektori minőségben tanítani kell a falusi alsófokú iskolákban. Itt merülhetett fel először a vörösmarti gimnázium megnyitásának terve is. Baranya lakosságát tehát 400 évig pályavégzett teológusok, úgynevezett akademikus rektorok tanították. Ezek a debreceni kollégiumból érkeztek és az akkori időkhöz viszonyítva, aránylag művelt emberek voltak. A tanítói állást ugyan a rektorok leginkább csak jó javadalmazású lelkészségek lépcsőjének néztek, a tanulnivalóknak a fő céljuk pedig az volt, hogy a Vörösmarton eltöltött három év alatt összegyűjtsék a külföldi úthoz vagy a hazai felsőbbiskolázathoz szükséges összeget. Bármilyen irányban is, de foglalkoztak a néppel és ez valamelyest meg is látszik még a legidősebb nemzedék önrzetes fellépésén, folyamatos beszédjén. Annál több mulasztás történt a régi Jugoszlávia alatt és egész komoly következményeit tapasztaljuk a Horthy-Magyarország nemtörődömségének, amely azt sem tartotta érdemesnek, hogy annakidején eljuttassa az új magyar irodalom termékeit a baranyai falvak olvasóköreibe, (kivéve az egy Kopácsot).

A régi vörösmarti gimnázium természetesen nem tartozott az „illustre gymnasiumok” közé, de „schola particularis”, rész-iskola sem lehetett, ha alkalmazkodott is a debreceni anyaiskolához, hisz adataink szerint nem taníthatott benne „tógátus” diák, hanem csak pályavégzett teológus, mint például Gyimóti, az „oskola” utolsó „professora”, aki elvesztvén diákjait, püspök lett Vörösmarton. Változatos fokozatú és változatos sorsú, sőt váltakozó színvonalú lehetett a régi oskola, mint abban az időben minden vidéki gimnázium, ahol csak egy tanár tanított. A tanár szerint változott a rendszer, a fokozatok, amelyek akkoriban nem voltak szilárdan kialakulva és elkülönítve.

Minden arra vall, hogy a vörösmarti iskola teológusokat, tehát rectorokat, tanítókat bocsátott ki magából. Jóformán egyetlenegy ilyenmű iskoláról sem tudjuk megmondani pontosan és részletesen, micsoda tantárgyakat és mely fokig tanítottak bennük. Bizonyos csak az, hogy római- és görögnyelvi és műveltségi képzés túlsúlyban volt minden tárgy fölött és a vallást nem tanították külön „tantárgyként”, de a vallás szellemében értékelték át a humanista eszmekört és tudományokat.

A régi iskola belső életéről csak általános jelenségeket tudunk de ki tudja, mit árult volna el a vörösmarti egyház 400 éves levéltára, amely a háború utolsó napjaiban egy nagy halom pernyévé égett.

A falu református lelkészei 1888-ig jegyezték fel a vörösmarti rectorok adatait, viselt dolgait, jellemrajzait és hatvankettőt sorolnak fel. Az első rendes állami tanító Apostol János volt, Jókai barátja és a vörösmartiak legkedvesebb emlékű tanítója. Veje, az igen tevékeny Danóczi Balázs zárja le a sort Fábián Zoltán hajdani vörösmarti lelkész „A Vörösmarti Református Egyház Története” című művében. Ők voltak az első tanítók, akik egy egész emberöltőt töltek el Vörösmarton.

A hajdani vörösmarti gimnáziumra vonatkozó adatait Fábián az 1836. évben kiadott egyházi naptárból és Tóth Ferencnek „A Magyar és Erdélyországi Protestáns Ekklezsiák Históriaja” című művének „I. darabjából” merítette. Az iskola alapításának ideje nyilván egybeesik a hercegszöllősi zsinatéval vagy legalábbis röviddel ezután kezdett kialakulni. A gimnázium a Deák-szurdok baloldalán terült el, a régi egyházi beltelek, a templom és a paplak között. A félemeletes falépcsős épület omladékait 1930-ban bontották le.

Tóth Ferenc könyvének 165. lapján Fábián szerint ez a megjegyzés olvasható a hajdani „Oskoláról”: A Rátzkevei és Baranyai Suprintendantiákban megemlést érdemelnek: a Ketskeméti, Körösi, Ceglédi, Veresmarti és Pétsi gymnáziumok. Fábián közvetítésével ugyanebből a könyvből megtudjuk: „Teleki Mihály, több vármegyék Főispánja és váraknak kapitánya és Főhadí vezér nem feledkezett el a veresmarti régi Oskoláról is; melyben a Baranyai gyermekek annál könnyebben tanitassanak esztendőnként 30 forintot adott”.

Az 1836-ban megjelent Egyházi naptárban Fábián a következő sorokat találta: „Tolna Vármegyében a Tolnai és Baranyában a veresmarti oskolák elég nagy hírre kaptak és még a 17. században is szépen virágoztak: Úgy, hogy az ország más részéből is mentek azokba tanulni és sok tanulók dicsősségnek tartották, ha azzal dicsekedhettek, hogy ők Tolnát-Baranyát összejárták.”

Az utóbbi megjegyzés arra vonatkozik, hogy akkoriban a diákság tapasztalatszerzés céljából sokat vándorolt, cserélgette iskoláit, és néha egy-egy nevesebb professzor híre mesze vidékről is magához vonzotta a diákokat. A fentemlített naptár 70. oldaláról a következőket idézi Fábián: „A veresmarti oskolát a baranyai eklézsiákon kívül némely erdélyi uraságok, nevezetesen a Teleky, Gilányi és Bánfy méltóságos familiák segítették. Míg benne Nyíró István és Fogtú János, Maróthi János, Laskai János, Muraközi András, Kopácsi János, Lampe szerint precipui nominis viri tanították, addig sok tógás diákokat számlált kebelében: de minek utánna Gyimóti István Professor 1686-ban a Tatórok által elkergettetett, a Török kiüzettetések után pedig más tudvalemű ok miatt az oskola többé nem virágozhatott...” A „tudvalemű ok” pedig a „katholikus királyasszony” edictuma és a mindinkább elharapódzó vallási türelmetlenség volt.

Gyimóti még visszatért Vörösmartra Halasról, ahova diákjaival menekült el a török elől, hogy még „öt esztendeig viselje sok nyomorúságok között” a Superintendensi hivatalt, de a gimnázium új-jáépítéséről már nem lehetett szó, mert a dülőlőfélben lévő templomukat is alig tudták megjavítani.

Hogy mi maradt meg a Vörösmarti régi iskolából? Nem sok. Egy mindinkább bizonytalanabbul keringő és mindjobban halványuló diákcsiny története a kis declinistákról, akiknek a csónakját tógátus diákok evező nélkül lökték be a vízre s Kopácsig vitte őket az ár. Öregasszonyok beszédjében kísértett még nemrég a latin Oskola szelleme, akik a vizsgát következetesen examennek mondták zavarbaejtvén vele az ifjabb nemzedéket. A Deák-szurdok neve mutatja meg a hajdani deákok útját, amely most a pinceházak, a gajdoló mámor utcája. Oldalában ilyenkor kőkénybokrok alszanak és megadóan, tehetetlenül virágozzák a rájukfonódó ördögcérna bumfordi gyapotbóbítáit. Meg valami különös, önmagába össze nem boruló csend várakozik még néha a szurdokokban, amilyen vidáman átvonuló, cserfelő, nevetgélő csapat nyomán marad.

— — —

1949 őszén váratlanul új élet költözött a hepe-hupás utcájú, sáros faluvá csendesedett hajdani diákvároskába. Magátólértetődő természetességgel vonzotta ugyanis magához Horvátország egyetlen magyar középiskoláját, az algimnázium jellegű nyolcosztályos iskolát.

Mégsem állíthatom, hogy a falu két kézzel kapott utána. De ki tudja minek örül s minek nem Vörösmart fűrgenyelvű, ugrató és ügyesen csipkelődő népe?

A néphatóságok a magyar kultúra szállásául a falu közepén terpszkedő híres Nagyvendéglőt jelölték ki, nagy ivások, hajnali cigányozások és olthatatlan kacajok színhelyét. Mi a győzelmes új világ szép jelképét látjuk a hatóság véletlen ötletében, de a vörösmartiak kissé megrökönyödve figyelték az átabotában történő építőmunkálatokat... S szállingóztak a diákok Vörösmartra, mint négyszáz évvel ezelőtt. Idesiettek Kopácsról, Laskóról, Karancsról, Hercegszöllősről, Kőből, Sepséről. Jöttek távoli szurdékokból, eldugott hegymögötti falvak, bellyei puszták obszcurus iskoláinak ötödik vagy hatodik osztályáról szóló gyűrött, régi bizonyítványaival kezükben, hogy beiratkozzanak nálunk a hatodik és hetedik osztályba. Háborút, harcokat átvészelt, hiányos előképzettségű, fegyelmetlen, hézagostudású mezei had vonult be iskolánkba begyepesedett aggyal, néha elképesztő kézírással. Félelmetes volt. Jöttek hosszú megszakítás után 15—16—17 évesen. Sokáig tartott, míg fegyelemhez szoktak, s alig voltak nálunk egy évig, már szélnek kellett eresztenünk őket. a

hetedik osztály után kísérettségivel. Heten iratkoztak be a noviszádi tanítóképzőbe. Ezek közül hárman most járják utolsó évüket a szubotcai tanítóképzőben. A következő évben ketten a zombori gimnáziumba iratkoztak. Végzetes volt, hogy ezt az első két, hozzánk is későn érkezett nemzedéket, el kellett engednünk. De meg lehet-e bukztatni egy egész osztályt? Lassan visszazárlingóztak. Egyesek nem tudtak megbírkózni a szerb nyelvvel, másokat a honvágy úzótt haza s a parasztarisztokrácia fiai az első nehézségektől megriadva, se szó, se beszéd, otthagytak csapot-papot, mert rettegtek az esetleges bukás leghalványabban kirajzolódó lehetőségétől is. Vége lenne a család tekintélyének a faluban örök időkre...

Különös tapasztalataink vannak a parasztarisztokrácia gyermekeivel. Kényesen, gyengéden nevelt, érzékeny, finom palánták a baranyai kálvinista őslakosság egykéi. Egy nyers szó, rideg rendreutatisítás és feldult lélekkel menekülnek vissza Baranya álmos, zsongító meghittségébe. Ha akaraterő, kitartás nem hiányoznék belőlük, mégis azt mondhatnók, igen jó anyag. Értelmesek, szépért jóért lelkesülők. Öntudatlanul büszkék, tudatosan szerények. A legjellegzetesebb típusok viselkedésében igen sok méltóság van, s egészen elképzelhetetlen, hogy a szünetekben verekedjenek, vagy lökdösődjenek. Szeretnek olvasni, füzeteik tiszták, írásuk rendes. Ez hagyomány, patina. Tanáraikhoz önérzetes udvariassággal közelednek. Igen jellemző rájuk a küzdelem gyors feladása, bizonyos fáradtság, befeléfordultság, rezignáció. Gyors kezdeti siker talán segíthetne rajtuk, s később büszke lehetne rájuk minden iskola. Da ki kívánhatja azt, hogy vajdasági kartársaink egyénien kezeljék őket és tekintettel legyenek különös, meghasonlott, érzékeny lelkiségükre?

Egy-két esetről van csak szó, de ezek sajnos a legjellegzetesebb baranyai gyerekek sorsát példázzák és az elsőket, akik tőlünk elindultak. Útjukat sokan kísérték figyelemmel és öntudatlanul is erőpróbának tekintették indulásukat. Letörésük következményekkel járt, elriasztott. Laskó, Darós, Kopács megtorpant.

Nálunk kitarítottak, talán mert a tanárok is baranyaiak, csaknem egy szálíg. Molnár Pál, igazgató, nyugtalan, élénk ember, minden póz és nagyképűség nélkül, saját nyelvén veti oda egy-egy késlekedőnek: „Na csak ballakcsikájjál, csak ballakcsikájjál!”, vagy a multidő kötőhangját baranyaian kilökve szól rá az anyaföldet ölelgető kis bórembunkra: „Mér' futottál hát, te totoma?” Ezt el tudják viselni. Édes szülőjük is így korholja őket otthon.

Ámbár... megesik az is, hogy bennünket is itthagya néha egy-egy faluból ideterelt, ijedt kis egyetlenke. Egy hétig mozdulatlanul ül a padban gyanakvó, rémült, éles vadmadár-szemekkel figyel bennünket, s másnap meg sem áll szülőfaluja veszélytelenebb tájáig.

A városból megfutamodott diákokat nálunk Baranyában vegyes érzelmekkel fogadják otthon: szomorúan és örömmel, de mindenesetre igen gyengéden. A szülőknek fáj egyetlen fiuk szárnyaszegettsége s talán élehetlenségéről, akaratgyengeségéről is felrémlik valami a lelkükben, de örülnek is: van már örököse, ifjú gazdája a parasztpalotának, a 17 hold maximumnak. Apja a segítőársat látja benne s tudja, örökre elveszítette volna fiát a nagyérettségi után. Sajnos, a mi népünk még nem tart ott, ahol a dán parasztfiú, aki nagyérettségi után, az értelem és a tudás fényével a szemében sem állal gazdálkodni, szántani vetni. A módos baranyai gazda erős lelki vívódás „ingadozás és ezer kétség közepette engedi el egyetlen fiát, hogy tovább tanuljon a városban, s csoda-e ha a fiú könnyen feladja a harcot? Hiszen mindig érzi, hogy titkon ezt kívánják is kissé, noha ez ellenkezőjét is óhajtják. Milyen könnyen össze lehetne hangolni a parasztszülők e merőben ellentétesnek látszó, két kívánságát! Az egész csak világnézet dolga, szokása, a képzelőerő és bizonyos lelki rugalmasságé.

Nem kell azonban azt gondolni, hogy a baranyai őslakosság gyermekei mind élehetlenek. Akad köztük kivétel is. Ilyen volt például a laskói Sz. G., aki a szomszédban lakott. Virgonc, életrevaló piroszposzgás, jómegjelenésű lurkó volt, a jellegzetes megábforduló, bágyadt előkelőség minden nyoma nélkül. Kitartó volt a munkában, nyílt kék tekintetéből nem mindennapi értelem sugárzott, bátran lelkesen szavalt ünnepélyeinken. Az elszigetelt falvak érintetlen és hamisítatlan, mély „a” és zárt „á” hangjaival ősi, fenyőillatú fanyarságával beszélt nyelvünket. Szülei kérésére horvátul társalogtam vele otthon és az utcán. Csak úgy, a jószomszédság kedvéért. Nem egy egész dicső délutánt töltöttünk el együtt horvátul társalogva, házigazdám boltíves, rózsákkal befuttatott verandáján.

Őszkor nem láttam a hetedik osztályban, „Sz. G. Eszéken tanul a horvát gimnáziumban” — jelentették társai. Igen, mintha emlékez-ném is egy dunnával, ládával, megrakott szekérrre, amely nemrég a mi utcánkban várakozott. Azt hittem, a szokásos őszi herce-hurca. Sz. G.-ért jöttek el tehát. Szinte látom a távozó szekeret, mint tűnik le a Vásznonmártó kócos fúzei mögött s halad a puha réti úton Laskó felé. Idősb Sz. G. jobbszemébe húzza kalapját és elégedetten cserdit a lovak közé. Ezt jól csinálta. Nem bízik ő semmiben, nem hisz senkinek. Nem hisz szocialista államberendezésünk nagyvonalúságában, abban a gondoskodásban, amely egyazon szeretettel hajol minden nemzetiség fölé. Neki ne meséljenek, furfang az egész.

Könnyen fut a szekér. Sz. G. még gyermek, örül a változatosságnak. Poggyászát nem súlyosbítják Mikes Zágon felé mutató honvágya, Balassa varázsos hangmegütése. Nyilas Misi könnyeztető, gyer-

meki tépelődései, Ady bánata, József Atilla életének véres emlékfoslányai. Idősb Sz. G. nem hallott róluk soha.

De megtalálható a másik változat is a mi iskolánkban.

Kissé elfogódott a hangom, amikor felhívom Milics Mihályt. Sajnálom jó szavalómat, bánt, hogy nem búcsúzott el.

*„Túl a tornyon, melyet porból rakott a szél,
Büszke fegyver csillog, büszke hadsereg kél”*

Milyen furcsa a kiejtése ennek a fiúnak. Megkérdem: Hogy beszéltek ti otthon?

— Szerbül, — feleli a fiú.

— A szüleid szerbek? — kérdem a bizonyosság okáért.

— Igen, mind a ketten.

— Hát te, mért nem jársz a monostori horvát iskolába? A puszáról minden reggel indul a kisvonat...

— Hát... csak...

— Aztán, szeretsz-e itt Vörösmartton, Milicském?

— Szeretek, tanárnő kérem, — mondja Milics Mihály melegen.

Tekintetem Teller Tónin akad meg. Arca gyanúsan piros, ajkain az elfojtott nevetés kinja vonaglik. Alaposan belecsípethett padszomszédja ülökéjébe. Világosbarna szemében pajkos, sárga tüzek égnek, de kerekretágított tekintetét rebbenés nélkül, mereven, kitartóan szegzi rám. Így igyekszik bizonyítani, milyen becsületes, igaz ember ő. Ajánlatos is. Rosszul áll a szénája németből.

Iskolánkban, sajnos, még mindig élesen rajzolódnak ki a falusi nép különböző társadalmi rétegeinek határai. Hallom, hogy ifjú kartársam, Merki Ferenc, mint vallat a folyosó zugában egy nyakig benőtthajú, rongyoskabátú emberkét: „Mit ebédeltél ma?” Zsíroskenyeret. „Tegnap?” Zsíroskenyeret. Egész héten zsíroskenyeret. A fiú tizenhatéves, nővére „gondozza”. Apja munkás, ritkán van otthon, de a gyerek rendszerint nem is meri bevárni. Az apai fenytések elől idegen csűrökbe, kazlakba, szénapadlásokra menekül, ott hál. Hajában szalmatördelék. Az V. osztály naplójában minap a következő bejegyzést olvastam: „M. P. nem teljesítheti kötelességét, mert szüeli napszámba küldik, négy óraker kel, gyalog megy Batinára kenyérrért, ezért minden reggel elkésik az iskolából. Éjjel szárat vág, álmos, fáradt és nem tud figyelni a magyarázatokra.” Egyesek fásult közönnyel, cinikus mosollyal ülnek a padban. Várják, hogy leteljék az iskolakötelezettség ideje. Tudják, a szüleik is ezt várják. Nem bánják, ha megbuknak, hiszen a szüleiknek ugyancsak mindegy. Házidolgozatuk nincs meg, s ha megvan, füzetük rendetlen s olyan elképesztő írást látok benne, hogy elfog e tehetetlenség mindennél kínosabb érzése. Ha felhívjuk őket, konok arccal hallgatnak, szemük-

ben a csecsemőkorukban bort-pálinkát reggeliző ősapák utódainak fénytelen, fáradt közönye, vagy lázas csillogása. A szőlőkkel borított hegyvidék pár holdas gazdáinak, napszámosainak gyerekei. Ha ilyen tanuló megszereti az iskolát, tragikus feszültség támad szülő és gyermek között. Pár évvel ezelőtt a következőket olvastam egy VIII-os kislány önéletrajzában, azaz magyar dolgozatában: „Tizenkétéves koromban befejeztem a gimnázium második osztályát. Abban az évben is jó bizonyítványt kaptam, de édes apám kijelentette, hogy nem tanulhatok tovább. Nagyon elkeseredtem erre a szóra. A szünetekben minden nap mezőre jártam dolgozni és mindig sírtam, ha eszembe jutott az iskola. A szünet vége felé mégis sikerült édesapámat rábeszélni, hogy beiratkozhassem a III-ik osztályba. Ebben az iskolában otthon is sokat kellett dolgoznom, de évvégére mégis jelessel mentem át. A szünetekben most még több munkát bíztak rám és édesapám még szigorúbban jelentette ki, hogy most akárhogy kérem is, úgysem enged tovább tanulni. Én nagyon könyörögtem, engedje meg, hogy legalább a kísérettségit letehessem, de ő nem engedte meg. Szeptember derekán jártunk már, amikor értesítést kaptunk, hogy rögtön menjek be az iskolába. Szeptember vége felé édesapámat elhívták a közséházára és azt mondták, ha három nap alatt nem leszek az iskolában, akkor őt bezárják. Édesapám akkor bele is egyezett. Másnap boldogan fogtam a táskát és elrohantam. Az iskolában igen sokat szenvedek, mert édesapám nem enged könyveket meg füzeteket venni”. — A rostálatlan V. osztály tanulói gyakran kimaradnak, elkésnek. Hosszú rozoga históriákkal mentegetőznek, hogy néha félbe kell szakítanom a részletes helyzetjelentést: „Reggelit vittem öregapámnak. Ott vágja a szárat a katolikus temető fölött...” És: „Most szoktattuk először a malacokat az ólba, annyit bajlódunk velük, mert apám meg részeg volt”. „Nem kellett megalkalmazni a lovaknak, mert apám berugott.”

Kerekretárgult ártatlan gyerekszemekkel jelenti azt a 11 éves kis Hüvelyk Matyi és a borteremő vidék olyan természetességével, magától értetődöttségével, sőt némi lappangó büszkeséggel hagjában, hogy még mindig megdőbrent, elképeszt.

Iskolánkba erősen besüvít az élet szava. Megrögzött szokásokat cibál meg, megtépázza a szabályokat, hosszú orrt mutat a törvényeknek, aláassa a fegyelmet. A helyzet mégis javul, a szülők már nem sértődnek meg, ha gyermekeik megbuknak, s elküldik őket pótvizsgára. Talán azt is belátják majd idővel, hogy nem elegendő, ha valaki erre csak utolsó héten készül.

Eltekintve a káros, külső behatásoktól, a fegyelem iskolánkban teljesen kielégítő, a tanítás iskolánk hőskorához viszonyítva, összehasonlíthatatlanul elmélyült. Ehhez természetesen a kitűnő tankönyvek is hozzájárultak.

Volt tanítványaink közül tizenhárman a szuboticaí, hárman az eszéki horvát képzőben folytatják tanulmányaikat, egy a szuboticaí, kettő a noviszádi főgimnáziumban tanul, egy erdészeti, öt különböző technikai középiskolába iratkozott. A VIII. osztály tanulói közül évente 4—5 tanítóképzőbe megy az eszéki Kultúrszövetség ösztöndíjával, 3—4 technikai középiskolába, 5—6 inasnak szegődik, a többi apái sorsát vállalja, otthon marad, földműves lesz. Ezek Baranya újarcú földművesei. Belőlük telik ki a népegyetemi előadások leglelkesebb közönsége, ők a legjobb műkedvelő színészek s az Olvasókör leghívebb látogatói. Iskolánk egyik legmegnyugtatóbb eredménynek tartom, hogy sikerült állandó lánggá szítanunk diákjaink olvasólázát. Örvendetes az is, hogy volt tanítványaink közül egyik sem venyigevirágja, a pincésirok tántorgó hőse.

1954. nyarán újjáépítették iskolánkat, amelyre a pélmonostori járás kb. 3 millió dinárt áldozott, Makszimovics Dina, járási elnök, igen szívén viselte iskolánk ügyét. Gyakran autózott ki akkoriban hozzánk, leromboltatta, majd újraépítette azt, amit nem talált megfelelőnek.

A hajdani nagyvendéglő egyhangúságát most modern, kétoldalt cszlopszerűen lekerekített bejárat szakítja meg a közepen. Városias, modern lépcsőfeljárat s lépcsőház szeli át a folyosóig az egész épületet, amelyet az ötödik teremmel és az udvar felől a tornateremmel toldottak meg. A régies, szűk ablakok nagyokkal cserélődtek ki. Nehéz barna diófabútor került a tanáriba, fotójós, modern dolgozószoba az igazgatói irodába. Vörösmart most elfogadott bennünket. Így már igen!

Iskolaudvarunk a rejtettség és védettség érzését kelti. A „part” zárja le hirtelenül és ezen a 14 méter magas, meredek falon még mindig van valami váratlan, meglepő. Akáccserjékkel benőtt tövénben esőmosta szurdékokban talált Konstantinus-ezüstökkel „pecáznak” a diákjaink...

A nehéz gazdasági évek és egy új rendelkezés következményeképpen 1955 őszén igen megcsappant tanítványaink száma. Tavaly kettőstagozatú V. osztályunk volt, az idén csak egy. A Horvát Népköztársaság száborja 2960/54 számú rendeletének 2. pontja értelmében ugyanis elemi népiskolai jellegű nyolcosztályos iskolákból is fel kell vennünk minden tanulót, aki nálunk a következő osztályba óhajt lépni. A felvételi vizsgán nem kérdezhetjük ki ezeket a jelentkezőket iskolánk tananyagából, csupán a tanuló érettségi fokát állapíthatja meg a bizottság.

Mindjobban szaporodik tehát a későnérkezők száma, s mi összeszorított fogakkal kíséreljük meg, hogy beomlással fenyegető alapépítményre rakjuk fel új tégláinkat.

Az ilyen diákok tovább tanulnak a városban, a tudásukban fel-

tünedező hézagokat a mi iskolánk rovására írják; hiszen néha (pl. német nyelvből) az a feladatunk, hogy egy év alatt arra tanítsuk meg őket, amit vörösmarti társaik 4 évig tanultak.

Az idei kitűnő vasúti összeköttetés némileg ellensúlyozza a helyzetet. Karancsról, Hercegszőlősről vonaton érkeznek reggelenként a tanítványaink és ezek már az V. osztályt is nálunk járják. Kórógy elküldte hozzánk négy gyereket, Rétfalu kettőt.

Megállapíthatom, hogy iskolánkat nem egészen a fentemlített igen humánus rendelet juttatta csaknem válságos helyzetbe, hanem inkább az a tény, hogy mi baranyaiak egy sajátos jelzővel ajándékoztuk meg a magyar nyelvet. „Baranyaiasan” kihalt falvakról írnak már modern költőink s az új jelző, sajnos, nagyon találó. Vörösmartnak 640 háza van, 2400 lakósa s iskolánk felsőbb osztályait (V.—VIII.) 64 helybeli gyerek látogatja.

Gyéren laknak a folyammer házaiban. A néma parasztkúria kapujában kétségbeesve, várakozóan tekinget utcahosszat egy szikár, feketeszemű öregasszony a felvég és alvég felé. Amint meglát sírósan megrezgetve a hangokat, ahogy azt egy íratlan illem szabálya sugallja kivészőfélben lévő nemzedékének, rákezd: Jaj, fűzze be a fonalamat, aranyoskám! Má miuta tekingelődök, de csak nem gyün senki. Láti-e, milyen magam vagyok lelköm? Nagy baj ám ez!? — Bizony nagy baj, ha valakinek kihal minden hozzátartozója, hogy az utcán kell leselkednie a járókelőkre, reszkető kezében tüvel és a makacsodó fonállal...

Ha a tervezett iskolareform megvalósul, s felszámolják az algimnázium jellegű nyolcosztályos iskolákat, nem tudjuk még, miként alakul ki Horvátország egyetlen középiskolájának sorsa.

A környék azért csak elküldi hozzánk féltett egykeít. Jönnek vonaton, kerékpáron, gyalog, s elhosszabb kabátkáikon a sepei dülők lerét, lábukon a nádszegte batinai ösvény sarát, bogáncaikat. Jönnek Csúzárról, húségesen, kitaratóan, esőben, sárban, szélben, pirosracsított arccal, napról napra 4 egész évig.

Mégis furcsa érzés a folyammer iskolájában tanítani. Tavasszal szorongva gondolunk arra, hátha visszajön a meder elvándorolt, rajdani gazdája és elfoglalja régi helyét. Őszkor keresve siklik végig ekintetünk a padokon. Egy-egy kedves, megszokott arcot keres.

Pedig őszkor a legszebb ez a bor és víz jegyében küszködő falu. Újjal a töltésen túlról, a ködből szarvasok rekedt, vágyakozó hörgésével üzen be a kiszorított vadvizek világa. A késődelutánok borosyánszínű fényében örökkévalóságnak tűnő nyugalommal sütkérezik a Papszer lankája és a hegy peremén fennakadt Órév. Az árkok szélén szelíden vérzenek a szederindák. Szárat és kórót égetnek az emberek és a mederből talányosan, valószínűtlenül, kesernyés füst száll fel a világoskék pannon ég felé.

KÉTSZÁZ ESZTENDEJE annak, hogy az első lábbeli készítőik idevándoroltak. Először a csizmadiák jöttek, utánuk a cipészek.

Az 1748-as adóösszeírás az első írásos nyom a szabadkai lábbeli-készítő iparról. Ez az összeírás felsorol 3 csizmadiát és 1 cipészt.

Csizmadiák: Czernyakovics Grga, Marcsetics Gyuro és Kakuczka Mátyás.

Cipész: Varga György.

Négy lábbeli-készítő abban az időben már igen tekintélyes szám volt, hiszen ugyanaz az összeírás, amelyből ezek az adatok valók, mindössze 29 iparost sorol csak fel, akik 12 mesterséget képviseltek és csak a szűcsök és szabók tábora volt népesebb a lábbeli-készítőkéénél.

Adataink nincsenek arról, hogy ezek a lábbeli-készítők milyen körülmények között éltek, de nem érdektelen talán ideiktatni Iványinak, Szabadka történetirójának következő megjegyzését:

— „A helyben lakó egynéhány iparos és boltos igen szegény volt tőke, vagyon és gyakorlat nélkül. úgyhogy megélhetés céljából mellékesen földműveléssel is kellett fogalkoznia, mint sok esetben manapság is”. (Szabadka története, 2 kötet, 219 oldal).

A magyarázata ennek talán az, hogy Szabadka mezőváros paraszti népe csak lassan szokott hozzá az ipari termékek vásárlásához, az induláshoz kapott tőkét pedig vissza kellett adnia az iparosnak, mielőtt még gazdaságilag megerősödött volna.

Mindamellet ez a négy lábbeli-készítő megvetette a szabadkai cipőipar alapjait. A későbbi évek folyamán jelentősen szaporodik a lábbeli-készítő iparosok száma és fellendülésnek indul ez az iparág.

Egy 1775-ből eredő összeírás már igen jelentős fejlődésről számol be és arról ad hírt, hogy abban az évben más 26 mester (21 csizmadia és 5 cipész) tartozott a csizmadia céhhez, 15 legénnyel. Megjegyzi az összeírás, hogy többre nincs is szükség.

Név szerint a következő cipészeket sorolja fel az összeírás Kellner Kristóf, Schron Ferenc, Purcsics György, Khiemel Simon Pamperger Pál.

Eltesszük a városi levéltár elsárgult okmányait és átugorva másfél évszázadot visszatérünk a közelmúltba és a jelenbe.

Az első világháborút megelőző időben és a két világháború között Szabadka lábbelikészítő ipara már országos hírű lett.

A szebbnél-szebb csizmák, cipők és papucsok idevonzották a környeli és távolabbi környék vásárló közönységét, de az élelmes szabadkaiak a helyébe is vitték az árut a vevőnek azzal, hogy száz és száz kilométerekre is elmentek a nevezetesebb kirakodó vásárookra. A lábbeli-készítők száma egyre szaporodott és mind nagyobb jelentőséget képviselt a város életében. Ez a nagyarányú fejlődés tulajdonképpen már akkor megindult, amikor a futóhomokot átszelte a vasút és modern utak tették lehetővé Szabadka könnyű megközelítését, ami a város mindenirányú gyors fejlődését is döntő mértékben elősegítette. 1890-ben már 60 cipész, 86 papucsos és 93 csizmadia dolgozott a városban.

A két világháború között már nemcsak nagyszámú kisiparosról beszélhetünk, hanem komolyabb, nagyobb szabású munkást alkalmazó lábbeli-készítő kisüzemekről is. Huszonöt, harminc sőt ötven munkással is dolgoznak egyes mesterek, és árujukat az egész ország területén vásárolják. Különösen jó hírnévre tettek szert a szabadkai iparosok a rámás — varrott cipőkkel, a fordítva varrott, s a gála cipőkkel és úgynevezett szabadkai papuccsal, de a csizmadia termékei iránt is mindig jelentős volt az érdeklődés. A két háború között nehéz gazdasági viszonyok komoly próbára tették a szabadkai iparosok leleményességét és képességeit, és a megélhetésért való küzdelemben sokat javult a minőség és az izlés.

Ez az állandó fejlődés tette lehetővé azt is, hogy 1936-ban „Globus” néven megalakult az első cipőgyár. Ez a gyár nem volt hosszúéletű, mert tulajdonosai rövidesen kettéosztották az üzemet, úgyhogy két cipőgyár alakult „Sebra”, illetve „Bela” néven. Az utóbbi később a „Marika” nevet vette fel.

A „Sebra” évi termelőképessége hozzávetőlegesen 18.000, a „Marika”-é pedig 30.000 pár lábbeli volt.

Ha az ember ma nézi ezeket a számokat, karikába csodálkozott szemekkel veti fel a kérdést: Hogyan lehet ma, alig 20 évvel később Szabadkán, évi 400.000 pár gyári cipőt termelni?

Erről szól ez az írás.

Ott kezdődik a történet, hogy a „Marikát”, amely majdnem kétszer akkora teljesítőképességgel rendelkezett mint a „Sebra” 1944 szeptember 12-én bombatámadás érte. Azon a napon Szabadka súlyos órákat élt át, amelyek nyomai, mint nyílt sebek, ma is sok helyen még láthatók. A gyár telitalálat következtében teljesen üzemképtelenné vált, gépei jórésze megsemmisült, vagy megsérült, a

többit eltemették a romok. A munkások szétszéledtek. A romok eltakarítása és a gépek kiemelése hosszabb időt vett igénybe, amikor azonban októberben bevonultak a partizán-egységek és az orosz csapatok, új lendülettel fogtak hozzá a gyár munkásai a megmaradt gépek üzembehelyezéséhez. Új erővel és új lendülettel.

Az első probléma a helység kérdése volt és ez a kérdés 10 év óta nem veszített időszerűségéből.

A lebombázott Szabadkán és a még mindig dúló háború nehéz körülményei között nem volt könnyű helységeket biztosítani a munka újbóli megkezdéséhez.

Valamelyik munkás felfedezte, hogy a Roth-féle kalapgyárban, két magániparos műhelye van (Füzi és Hitri) és itt elhelyezték a gépeket. A munka megindult.

Novemberben ideköltöztették a másik cipőgyárat is, a „Sebrát”. úgyhogy ebben az eredetileg lakásoknak épült házban most párhuzamosan két cipőgyár működött, természetesen mindkettő egymástól függetlenül, önállóan.

A kisajátítási törvény végrehajtása során a „Sebra” is népi vagyonná lett és a kettő egyesítéséből megszületett a „Prva Petoletka”, amely az azóta eltelt közel tíz esztendő alatt olyan mértékben fejlődött, amelyről 20 év előtt álmodni se mertek. Ma a munkások számát tekintve első helyen van a városban, a termelés értékét tekintve pedig az elsők között. Országos viszonylatban is számontartott és megbecsült gyár a Petoletka, hiszen a Vajdaság három cipőgyára között a legnagyobb. Szerbia népköztársaság területén a második, országos viszonylatban pedig a negyedik helyen van a cipőgyarak ranglistáján. Termelési tervei 400.000 párból és 1 milliárd dinárról beszélnek, munkásainak száma meghaladja 750-et, s a belföldi piacon kívül 3 világrész nyolc országában vannak fogyasztói.

Eddig azonban hosszú, küzdelmes volt az út.

Erről beszélnek a gyár legrégebb munkásai.

Berkes János, eddigi műszaki igazgató, aki most az igazgatói teendőket végzi, nagyon szívesen emlékezik az indulás izgalmas és nehéz hónapjaira. Éppen a „kör” elnevezés alatt ismert munkahelyiségben találtam meg, ahol a külföldre készülõ cipők minőségét ellenőrzi.

Erre az osztályra büszke a „Petoletka” minden munkása, mert ez a legkorszerűbb műhely az ország valamennyi cipőgyára között.

Érdeemes és érdekes körülnézni itt.

— Ez az osztály tavaly született újjá — mondja Berkes igazgató. — Éveken keresztül futószalaggal dolgoztunk, amely önmű-

ködően vitte a cipőt és a munkások a szalag mellett helyezkedtek el. A futószalag mellett dolgozó munkás kényszerítve volt arra, hogy olyan ütemben dolgozzék, amilyen gyorsaságra a futószalag be volt állítva. Ez a rendszer észszerű volt a termelés mennyiségének szempontjából, a minőség tekintetében azonban káros volt, mert nem minden munkás tudta kifogástalanul elvégezni a reaeső részletmunkát az alatt az idő alatt, ameddig a futószalag az ő munkahelyén állt. Ennek következtében a munkás sokszor kapkodott, idegeskedett s néha felületesen végezte el a maga munkafázisát. A vállalat szakemberei sokszor vitatták azt a kérdést, hogyan lehetne úgy átalakítani a futószalagot, hogy a mennyiség fokozása mellett a minőség is teljes mértékben biztosítva legyen. Az egyik szakember azután külföldön járt és elleste a legkorszerűbb cipőgyárak hasonló műhelyeinek műszaki berendezését, s amit látott, átültette a Petoletkába. Tízmilliós költséggel 1954-ben megtörtént az átalakítás.

Ma ez a korszerű műhely 8 órai munkaidő alatt 800 pár cipőt állít elő. Ha kell kétszer és háromszor 8 órát is dolgoznak naponta.

Ma is futószalagon készül a cipő. Ez a futószalag azonban nem önműködő, mint a régi volt. A cipők körsínpáron elhelyezett függő állványokon jutnak az egyik géptől a másikig és a munkás tolja a szomszédjához a golyóscsapágyon futó állványt, ha már befejezte a maga részletmunkáját a cipőkön. Így nem a futószalag diktálja a munka ütemét, s minden munkásnak van elegendő ideje a megfelelő részletmunka elvégzésére. Láncrendszerben folyik a termelés és minden egyes munkás mindig ugyanazt a részletmunkát végzi a cipőn napokon, hónapokon és éveken át. Ez a munkarendszer biztosítja a termelékenység magas fokát, hiszen a munkás annyira betanulja a saját részletmunkáját, hogy szinte gépiesen végzi azt, viszont a minőség is biztosítva van. A minőségre igen nagy kihatással van az a körülmény is, hogy a bőr puhítását korszerű gőzölő berendezéssel, a szárítást pedig infra-vörös sugarakkal végzik. Az infra-vörös sugarakkal való szárítás a legújabb vívmánya a technikának és a Petoletka ilyen berendezése az egyedüli az egész jugoszláv cipőiparban. Büszkék is rá a munkások.

Elmentünk megnézni a cipő útját, a nyersanyagraktártól a készáruraktárig és láttuk, hogy néhánysszáz kézen megy keresztül a cipő, amíg a dobozba kerül.

A cipő felsőrészét kézzel szabják a szabászati osztályon. A gyár korszerű mintavágó gépe önműködően végzi a nagvságok sokszorosítását és az így elkészült minták alumínium-szegélye mellett gyorsan és biztosan szabdalja a bőrt a szabász éles kése. A talpakat gépekkel szabják. A szabászati osztályból a felsőrész-varrodába kerülnek a kiszabott bőrök, ahol néhánysszáz leány ügyes kézzel varro-

gatja egymáshoz a darabokat. Mindenki csak egy részletmunkát végez a felsőrészen és az egyes munkahelyeken csak percekig tartózkodik a cipő, hogy azután a következő munkásnőhöz vándoroljon. A kész felsőrészek csuzda segítségével jutnak a „kör”-be, ahol a kézi szállítással odahozott talpakkal összeházasodva végigjárják a több mint száz gépet és cipővé alakulnak. Napi 1600—1800 pár cipővé.

— Ebben a helyiségben kezdtük 1945-ben, harmincan a munkát — mondja Berkes igazgató — és akkor, még nem is álmodtuk, hogy 10 év alatt ilyen fejlődést érhet el a gyár. A harminc munkás közül, akik megvetették a gyár alapját, több mint húszan ma is itt dolgoznak. Kucó Béla, Nagykanász Antal, Berkes János, Szakál Lajos, Gálfi József, Duránti Gyula, Duránti Mihály, Sinkovics Lázár, Szmájlágics Alija, Szadojevics Grga, Dózsa Marika, Vojnovics Matildka, Kujundzsics Teri, Platúp Arthur, Gyurica Vládó, Kalóv István, Taskovics László, Taskovics Béla, Balog Illés, Mészáros József, Kovács Juci végigkísérték az üzem fejlődése minden mozzanatában és büszkén tekintenek vissza a küzdelmes útra.

1944 októberében összegyűjtötték a lebombázott „Marika” gépeit, áthozták őket a mostani helyiségbe és megkezdték a munkát. A „Marika” tulajdonosai elmenekültek és a gyár katonai parancsnokság vezetése alatt kezdte meg a működést. Katonai bakancsokat készített a 30 munkás. Először az orosz csapatok, majd pedig a partizán-egységek számára. A háború befejeztével a Népi vagyon igazgatóságának irányítása alá került a gyár, majd 1946 szeptemberében bejegyezték a vállalat cégét, mint önálló ipari üzemet. Ezért ezt az évet veszik a Petoletka születési évének és a gyár 1956-ban ünnepli fennállásának 10. évfordulóját.

Amíg a háború tartott, a katonaság gondoskodott a nyersanyaggal való ellátásról és a katonai parancsnokság adta meg a termelési terveket is. Amikor azonban polgári igazgatás alá került a gyár, a legkomolyabb formában vetődött fel a nyersanyaggal való ellátás problémája. Nem volt bőr. Egyszerűen nem lehetett beszerezni.

A cipészek törték a fejüket, mivel lehetne a bőrt helyettesíteni és megszületett a zsák-cipő. Ma is itt van egy múzeumba kívánczó példány az akkori termelésből. Elnézegetem. Szalmazsákvászonból készült és valami háborús műanyag a talpa. Szörnyen néz ki, de abban az időben, a hosszú háborúban lerongyolódott ország ellátási viszonyai között keresett cikk volt. Lábbeli volt.

Budai István, a Sztári Grád elnöke, aki hosszú éveken át volt a vállalat igazgatója, meséli, hogy milyen keserves volt ennek a zsákcipőnek az elszállítása is. Közvetlenül a háború befejezése után, amikor még nem volt normális vasúti összeköttetés, teherautókon,

paraszikocsikon szállították ezeket a cipőket Beográdba. A cipők nagy szalmazsákokba voltak csomagolva, mert a szállítódobozok és ládák se voltak.

Elnézem hogyan csomagolnak ma. Az izléses dobozok tizesével helyezkednek el a korszerű címkékkel ellátott szállító-dobozokban. Mosolyogva rakja be őket ugyanaz a munkás, aki tíz évvel ezelőtt megnyálazta a tintaceruzáját és esetlen betűkkel írta rá a nagy szalmazsákra a vevő címét.

Megváltozott a csomagolás módja. De még jobban megváltozott a cipő minősége. A zsák-cipők helyett ma a legdivatosabb cipőket csomagolják. Lakkból, antilopból, elsőrendű borjúbőrből.

Egy évtized se kellett ahhoz, hogy a zsák-cipőtől eljussanak a legkorszerűbb lábbeliig és a londoni, stockholmi, addisabebai piacig.

A gyár fejlődése az első ötéves terv kifizésével indult meg.

A két gyár egyesítéséből született új üzem komoly termelési tervet kapott már az ötéves terv első évében. Szakemberekben Szabadkán nem volt hiány, és néhány géppel is szaporították a szegényes gyári berendezést. A zsákcipők után hulladékbőrből dolgoztak, majd az ellátás tervszerű rendezése után megkezdték a típuscipők gyártását.

Nem volt nagy választék abban az időben. A Petoletka mindössze nyolcféle cipőt gyártott, fekete és barna színben. Ma több mint 180 modell szolgálja a vevők izlését.

A gyártott mennyiség viszont évről-évre emelkedett, amit leghevebben fejeznek ki a következő számok:

1946	25.000 pár
1947	132.000 „
1948	234.000 „
1949	299.000 „
1950	258.000 „
1951	259.000 „

A munkaközösség rendszeresen túllépte termelési tervét és a vándorzászlók és dícséreték sokasága mutatja, milyen megbecsülésben volt ezért része.

De az irányított gazdasági élet éveiben elért hirtelen fejlődést igen komoly mértékben megállította az új gazdasági rendszer életbelépése. Ez a közösség túlságosan beleélte magát abba, hogy a termelést felülről irányítják és a gyár munkásainak nemigen van más feladata, mint hogy többet és jobbat termeljen. A főigazgatóság kiutalta a terv teljesítéséhez szükséges anyagot és gondoskodott a termékek eladásáról is, az elosztási rendszer keretében. Csak dolgozni kellett.

Az új rendszer felkészületlenül találta a munkaközösséget. Ugyanis, amíg egyrészt a tervben vállalt kötelezettségek teljesítéséhez szükséges anyagot az előzetes kiutalások alapján rendszeresen megkapta a gyár, ami lehetővé tette, hogy a termelési terveket teljesítsék, sőt túl is lépjenek, (az utolsó terv-évben 1951-ben 130%-ban teljesítette a gyár a tervet), addig a kitermelt áru elhelyezéséről már magának a gyárnak kellett gondoskodnia.

És itt álltak be a nehézségek.

Jó szakmunkása sok volt a gyárnak, volt a tervgazdálkodás kívánta követelményeknek megfelelő tisztviselői kara is, a szabadkereskedelemben jártas, gyakorlattal rendelkező kereskedő-szakádere azonban nem volt.

Ahogy megszűnt a pontrendszer és kifejlődött a szabadkereskedelem, amilyen mértékben szaporodott az áru a piacon és a cipőért többet nem kellett sorbaállni, máról-holnapra megváltozott a fogyasztóközönség is.

Igényes lett a vevő.

Nem akart többé típuscipőt, hanem izléses, divatos lábbelit keresett.

A „Petoletka” raktárai tele voltak típus-cipőkkel.

Olyan mértékben voltak tele ezek a raktárak, hogy a készletek meghaladták az 1952-es évi termelési mennyiséget.

És nem volt főigazgatóság, hogy gondoskodják a termelvények elhelyezéséről. Nem volt aki kiutalja az árút valakinek.

Új fogalmakat kellett megtanulni a „Petoletkában” is: szabadpiac, kereslet, kínálat, piacismeret, ízléskutatás.

A probléma két irányú volt: először is el kellett helyezni a hatalmas árukészleteket, másodsor meg kellett állapítani, mi az, amit szabad termelni, mi az amit keres a közönség, hogy a termelt áru azonnal vevőre találjon és ne növelje a gyárra, súlyos teherként nehezedő és egyre nagyobb pénzügyi gondokat képező eladatlan készleteket.

Nem tudni, hogy melyik probléma volt a súlyosabb.

A készletek elhelyezése két okból adott gondot: először is a típus-cipő már nem kellett a vevőnek, másodsor pedig ez a típus-cipő a szabad árakra alkalmazott rendelkezések folytán olyan drága volt, hogy azon az áron akkor sem kellett volna a vevőnek, ha izlésesebb és divatosabb.

Nem volt nehéz kiszámítani, hogy az új termelés olcsóbb, mint a raktári áru.

A termelés vonalán könnyebben feltalálta magát a munkaközösség. Jó szakemberekben nem volt hiány, jó ízlésben sem, a diva-

tot ismerték, a fogyasztótól nem volt nehéz megtudni, hogy mit akar. De ahhoz, hogy divatos cipőt készítsünk, nem elég a jó szakember és a divat ismerete. Kaptafa is kell hozzá. Megfelelő a divat igényeit kielégítő cipők készítésére alkalmas kaptafa. És a gyárnak csak néhány típuscipő-fajta készítésére alkalmas kaptafája volt.

De a suszter nem maradt ennél a kaptafánál.

Kidolgozták az új kaptafa-mintákat és megrendelték a kaptafagyárnál. Azonban a rendeléstől a használatbavetésig hosszú volt az út. Ugyanis a kisszámú kaptafagyár nem győzte gyártani az új kaptafákat, hiszen nemcsak a „Petoletka” adta le rendelését, hanem valamennyi cipőgyár és szövetkezet az országban, mert mindannyian most tértek át a típus-cipőről a divatosra. Hónapok kellettek, amíg az új kaptafák megérkeztek, és addig nem állhatott tétlenül 300 ember. Folytatták tehát a típus-cipők gyártását. Minden jobb meggyőződés és minden gazdasági számvetés ellenére. Dolgozni kellett.

És tovább szaporodott a raktári készlet.

Szörnyen szorította a cipő a cipészt. Nem csak a lábát.

Egymást érték a megbeszélések arról, hogyan lehet kiutat találni ebből a zsákutcából, amely már-már azzal fenyegetett, hogy a vállalat felszámolásához vezet.

S azután megtalálták a megoldást, amely érdekes, eredeti és tanulságos.

Abból az egyszerű bölcsességből indultak ki, hogy a típus-cipő sohasem talál vevőre, amíg raktáron hever. Miután a kereskedelmi hálózat csak jelentéktelen mértékben vásárolja, mert a divatost keresi, más módot kell találni arra, hogy a cipő mégis eljusson a fogyasztóhoz.

És megszületett a gondolat, hogy az árut amely kilátástalanul várja a kereskedelmi vállalatokat a raktárban, bizományba kell adni a kereskedőknek. Ne álljon raktáron, legyen a kereskedelmi hálózatban, a vevő szeme előtt. Megszervezték az egész országot. Elsősorban az akkor fejlődésnek indult szövetkezeti kereskedelemre helyezték a fősúlyt és a szövetkezetek százainak adtak bizományba cipőt.

Itt látom a falon most is azt a térképet, amelyen apró zászlócskák jelzik, hogy az ország melyik városában van bizományi árusításban „Petoletka” cipő. 389 ilyen zászlócska mutatja, hogy a gyár több mint 100.000 párt kitevő raktári készlete eljutott Jugoszlávia minden tájára.

Amíg ez a szervezés folyt, megérkeztek az új kaptafák, elkészültek a divatos minták és megindult az újszerű termelés. A típus-

cipőről, amely csak szegezett volt, hirtelen új gyártási módok bevezetésével áttértek a kaliforniai szandálok és ragasztott lábbelik gyártására is.

A „Petoletka” áruja keresett cikk lett a piacon. Azon felül a termelés is olcsóbb lett, és az elért haszon lehetővé tette a típuscipők magas árának fokozatos csökkentését. 389 üzlet árulta országsszerte a típuscipők mellett a legkorszerűbb eljárással gyártott divatos cipőket is. És lassan fogytak a készletek. Hónapról-hónapra fokozódott az eladás, ami lehetővé tette a termelés újbóli emelését, visszaadta a munkaközösség önbizalmát és megalapozta a vállalat további fejlődését.

Ebben a súlyos harcban, amelyet a vállalat vívott, megedződtek az emberek. A munkástanács és igazgatóbizottság tagjai párhuzamosan a megfelelő tisztviselői apparátus kiépítésével, kellő tapasztalatot szereztek és most már tudtak és mertek alkalmazkodni az új idők új követelményeihez.

Nagy harc volt, de győzedelmes.

A termelés kiszélesítésével és korszerűsítésével a munkaközösség legfőbb törekvése a minőség javítására irányult. Ezt megkövetelte a szabadverseny. Nem csak szebb, de jobb cipőt is kellett csinálni. Ez a törekvés is sikerrel járt és 1953-ban már arra is gondolhattak, hogy a vállalat megkísérli a külföldi piac meghódítását. Amikor először vetődött fel a kérdés az igazgatóbizottság ülésén, az egyik vezető tisztviselő megkérdezte, küldjön-e a vállalat mintaküldeményt külföldre, egyesek mosolyogva álmodozásnak minősítették a külföldre való törekvést.

— Hol vagyunk mi még attól — mondogatták. A külföldnek nagyobb gyárai vannak mint a miénk s van elég cipőjük. Kár a költségért.

Hosszú viták alakultak ki a gyárban erről a kérdéstről. A vélemények gyakori harcában kiderült, hogy a többség érdemesnek tartja megkísérelni: hátha mégis tudunk olyan cipőt csinálni, ami jó a külföldnek.

És 1953 végén elmentek a minták a határokon túlra.

A kishitűek már-már azt hitték, nekik van igazuk, hiszen a külföldi érdeklődők mindig csak újabb- és újabb mintákat kértek, de rendelést nem adtak. De aztán megérkezett néhány kisebb rendelés és méghozzá elsőnek Londonból. Nagy volt az öröm. Rövidesen komoly rendelések is érkeztek. Az első nagy szállítás Abessziába irányult. 12.000 pár. Majdnem egyhavi termelés abban az időben. A maguk erejében nem bízó és gyanakvók újból szükségnek tartották kifejezésre juttatni kishitűségüket:

— Majd visszajön ez a küldemény. Tömegtermelésben másképp fog kinézni a cipő, mint a külön gonddal készített és össze-vissza fényesített minta.

De nem jött vissza. Se az, sem a másik. Sőt rövidesen levél érkezett, amelyben a távoli vevő azt írta, hogy nagyon meg van elégedve. Újabb rendelést ad.

Azután egymásután jöttek a rendelések: Anglia, Svédország, Norvégia, Arábia, a Szovjetunió, Lengyelország csatlakoztak a „Petoletka” külföldi vevőihez, és ma már mindenki a világ legtermészetesebb dolgának tartja, hogy a szabadkai cipőt három világrész nyolc országában vásárolják a fogyasztók.

Sőt, a túllengett inga törvényét követve, van olyan is, aki azt hiszi, hogy a „Petoletka” cipőt csak megcsinálni nehéz, eladni már nem.

A külföldi piacon elért eredmények nagy lendületet adnak a vállalatnak. Mindenekelőtt a jelentős külföldi rendelések igen komoly anyagi hasznot biztosítanak a közösségnek, a devizák pedig lehetővé teszik a legkorszerűbb gépek és egyéb berendezések megvásárlását, de nem lebecsülendő a külföldi szállítások közvetett haszna sem. A rendelések idejében való leszállítása új követelményeket támasztott a termelés megszervezése tekintetében is és jobb, korszerűbb szervezést eredményezett. Az a törekvés, hogy az áruminták minél inkább megfeleljenek a külföldi vevő ízlésének, rákényszerítette a vállalatot, nemcsak a belföldi, hanem a külföldi divat szerzett és rendszeres figyelésére is, új gyártási módszerek bevezetésére, a modellek tökéletesítésére, stb., amiből nemcsak a „Petoletkának” van haszna, hanem a fogyasztónak is, mert mindezeknek az a következménye, hogy a belföldi fogyasztó is hozzájut a legújabb külföldi divat szerint készült, korszerű cipőhöz, még-hozzá a külföldiekkel egyidőben.

Friss szelek fújnak itt. Lendület van és széles kilátások.

1952-ben az egész évi terv 120.000 párrá készült. Ma ennél többet terveznek csak a külföldi piac számára.

Jókora földgömb áll az igazgatói szoba egyik szekrényén. Piros zászlócskák lengenek azon országok fővárosainál ahová szállít, de egymásután szaporodnak a fehér zászlócskák is, amelyek az eredményekkel kecsegtető tárgyalások alapján elküldött minták útját követik. Nem könnyű az igényes (külföldi ízlését eltalálni, nem könnyű külföldi vevők árpolitikájába beleilleszkedni és nem könnyű állni a versenyt a fejlettebb országok korszerű cipő-iparának a miénkénél jóval nagyobb lehetőségeivel. Mégis derűsen néznek a gyár munkásai az új törekvések eredményei elé. Fején találták a szöveget.

A belföldi piacon három vonalon igyekeznek tért hódítani a gyár. Fokozatosan kiépítette saját üzlethálózatát, az ország minden részében vannak fix vételre vásárló állandó vevői és még mindig van bizományi áruja idegen kereskedelmi vállalatoknál.

A saját üzlet-hálózat kiépítését akkor kezdte meg a gyár, amikor a típus-cipőkkel teli raktár elhelyezése volt a legfőbb problémája. Először a Vajdaság területén nyitottak néhány üzletet 1952-ben. Azután rájöttek arra, hogy a nagyvárosokban nyitott üzletek összehasonlíthatatlanul kifizetődöbbségek és ma már minden köztársasági fővárosban van saját üzletük. Úgyszintén a fontosabb ipari központokban is. A „Petoletka” saját hálózatához ma már 20 üzlet tartozik, amelyek jelentős kapacitást biztosítanak a gyárnak akkor is, ha csak ezekre támaszkodnák. A térhódítás másik vonala a kereskedelmi vállalatokon keresztül történő eladás. Az ország minden táján vannak vállalatnak biztos és állandó vevői és ezek szilárd alapját képezik az üzem további növekedésének.

A bizományi eladás, amely a szabad piac kezdetén egyetlen mentsvárát képezte a súlyos körülmények közé jutott gyárnak, ma már csak jelentéktelen szerepet játszik, mert azzal, hogy lehetővé tette a típus-készletek eladását, tulajdonképpen befejezte hivatását. A 389 bizományi üzlet ma már a múlté. Itt-ott van még a gyárnak bizományi áruja, a kereskedelmi hálózatnál, de ezeket az üzleteket már saját üzletnek tekinti a „Petoletka”, mert csak idő és lehetőség kérdése, hogy alakilag is sajátjává tegye őket.

A bizományi eladás mint módszer végtelenül nagy szolgálatot tett a gyárnak. Azonfelül, hogy elősegítette a típus-készletek eredményes elhelyezését, felbecsülhetetlenül sokat tett a gyár termékeinek népszerűsítése terén is. Ez a mód ismertette meg a vevőkkel a „Petoletka” cipőt és azok a kereskedelmi vállalatok képezik ma is az üzem vevőkörének a zömét, amelyek a gyár termékeit bizományi alapon való árúsítással bevezettek a saját piacukon.

Ezen a három úton jut el a „Petoletka” cipő az ország minden tájára, mint megbízható minőségéről, divatos és kényelmes voltáról ismert és keresett korszerű közsükségleti cikk. A jövőt illetően nagy tervei vannak a munkaközösségnek. A távlati terv mindenképp az előregedett gépek kicserélését és a gyárhelyiség kibővítését, valamint új gyár építését látja elő. Legnagyobb problémája ma is a helyiség-hiány. Valamennyi műhely túlszűfolt gépekkel és embelekkel és sürgős szükség volna tágasabb, kényelmesebb, az állandóan szélesedő munka fokozódó ütemének megfelelő helyiségekre. Elsősorban a szomszédos házak felé irányulnak a tekintetek. Legelőször az egyik szomszédházat kellene műhelyekké átalakítani.

De ez már a jövőre tartozik...

Herceg János

Naplójegyzetek

A vajdasági irodalom léte, célja és értelme nem lehet elszigetelt irodalmi kérdés. Egy ilyen folyóiratnak, egy ilyen szellemi mozgalom résztvevőinek ki kell lépni az irodalom normái közül, ha csakugyan egy nyelvi és nemzeti és világnézeti közösséghez akarnak szólni, ha azt akarják, hogy olvasóik és ne csak előfizetőik legyenek.

Mutassunk rá még egyszer a tényre: a jugoszláviai magyar értelmiség kétharmadát elsodorta a háború vihara. Az a réteg viszont, amelynek az új helyzetben tisztább szellemi arcélla a társadalomhoz, az új Jugoszláviához kell viszonyulnia, még nem jutott el odáig, hogy egy magyar irodalmi folyóiratot szellemi szükségletei közé sorozzon. Egy magyar falu tanítói kara úgyszólván egyhangulag jelentette ki 1954-ben, hogy a legszebb magyar olvasmány mégis csak az, amit Harsányi Zsolt adott a vidéki magyar izlés szerint élő „irodalombarátok” kezébe.

Vannak ugyancsak állami pénzen fenntartott színházaink, de tudott-e kritikában lépést tartani egyetlen folyóiratunk e színházak fejlődésével, segített-e bíráló vagy elismerő szavával ez a folyóirat a színészeket? S megközelítettük-e a hatásos szövegeket kereső riportokon kívül mindennapi életünk számtalan más megnyilatkozását? Csakugyan vajdasági folyóirat-e a Hid céljánál és tartalmánál fogva vagy csupán azért, mert itt jelenik meg?

S most megint csak úgy érzem: nem elég írónak lenni, nem elég szép szavak varázslatában kielégülni. Nem félek a vádtól, amelyet messzibb égtáják felé vágyódva valahonnan talán a szemembe vágnak, hogy a politika vizeire akarom vinni a vajdasági irodalmi mozgalom lötyögő vitorlával hintázó hajóját. S nem félek a regionalizmus vádjától sem, hogy szűk korlátok közé szeretném szorítani a vajdasági irodalmat. De állítom, hogy a vajdasági irodalomnak

tudatosítania kell az itt élő magyarban az időt és helyzetét és szerepét.

Rossz pózban álltam ki, vezércikkek frazeológiájával szólok? Érzem én is, hogy a pátosz kaparja a torkomat, de most nem tudok másként beszélni. Igazságtalan vagyok? Figyelman kívül hagyom az eddigi eredményeket, azt, hogy e tíz esztendő alatt egyesek mégis megtalálták a hangjukat, hogy új tehetségek jelentkeztek, s az, amit ma itt magyar irodalom címén csinálunk, sokkal-sokkal több, mint amit régen tudtunk felmutatni?

Én nem örültem ennek a szerepnek, a lelkesítő, a buzdító és meggyőző kiállást magam is unom. Én nem vagyok „vezér”, csak helyetted szólok társam és elvtársam és testvérem, akit ugyancsak fojtogat a pusztában elhangzó kiáltás visszhangtalansága.

Sehol sincs annyi kalandos útvesztő, mint az irodalomban. Mondhatod, hogy tapasztalatból beszélek. Igazad van. Az a húsz esztendő, amit ebben a semmiből valamit teremteni akaró irodalmi mozgalomban eltöltöttem, engem is sokszor vitt tévutakra. Hiába is tagadnám, ott van az én multam régi próbálkozások lapjai közé zárva. De, ha szabad felhozni valamit a mentségemre: mindig ragaszkodtam ehhez a vidékhez, hazámhoz, szülőföldemhez, az itt élő néphez, ha az „ahogy lehet” öröksége olykor hatással volt is rám és megalkuvásra kényszerített, hogy küzdhessek mondjuk a „szegedi gondolat” ellen, hogy Krlezsát és Jován Popovicot és Prezsihov Vorancot állíthassam oda a magyar olvasó elé olyan időben, amikor az ilyesmi nem tartozott a „nemzeti” összetartás szolgálatába.

Itt vagyunk, túléltek a fasizmus démonainak tobzódását s most a jövőt előkészítő munka a feladatunk míg sebes szárnyacsapással száll fölöttünk az idő. Lehet, hogy napjaink meg vannak számlálva, de élni kell és írni kell, amíg csak tartani tudjuk a tollat.

Már fiatal emberektől is gyakran halljuk a megadással teli panaszt: nem írhatok, mert nincs időm. S szabad-e cinikus egyszerűséggel kijelentenünk, hogy az író, aki „nem ér rá”, akinek „nincs ideje” — nem író már? Írónak lenni nemcsak tehetség dolga. A tehetség előtt megnyílik a kapu, valahol rést talál és bejut, de hogy ott elfoglalhassa az őt megillető helyet, az már fegyelem kérdése, ott már minden erejét össze kell szednie, hogy tehetsége szóhoz is jusson.

S a mi viszonyaink között mégis számolnunk kell a ténnyel, hogy tehetséges emberek merülnek el az újságírás taposómalmában, az iskolatermek padjai előtt, hogy az egykori merész álmok és tervek valahol zátonyra futottak s aztán nincs tovább. Küzdenünk kell a

tehetségért, nem szabad megengednünk, hogy olcsó sikerekkel elkapassák. És óvnunk kell a túlzott elismeréstől, aminek édes szorításától nehezebb szabadulni, mint a legigaztalanabb lesújtó bírálattól. S te csak legyél bátor, fiatal társam, de ne azért, hogy fejjeled a falnak, hanem, hogy világosan és félreérthetetlenül fogalmazhasd meg a magad igazát. És ne kövess bennünket, akik elődeid vagyunk és apáid lehetnénk. De ne akarj más, távoli példák után se járni, mert tudd meg, ez a te földed, ez a te házad, a te néped, s más hangot vár tőled, más magatartást. Írhatott Franz Kafka egy társadalmi romlás rothadó állapotában kényszerképzetektől terhes vallomásokat, melyekben megcsodálhatod a művészi bátorságot, a járatlan: utak eredeti csapásait, de te nem jársz egyedül a magad útján. Te népednek tartozol, együtt kell menned vele, elébe menni az időnek, amíg nem késő, amíg el nem veszünk a sor végén.

Ne kövess bennünket, mert mi messzebről jöttünk és sok minden tapad hozzánk. Volt idő, amikor romantikus részvéttel fordultunk a szegények, az elesettek felé és sirámokhoz szokott hangunkat nem mindig tudjuk keménnyé és ércessé formálni. Előtte itt van sűrű, sokszor alaktalan tömegében a társadalom, a te újaid biztosabban, kevesebb remegéssel gyúrnák majd belőle a magad anyagát. Szépen hangzott, amikor azt írták: „Csak a politikus szolgálja ki a közönséget, az író kihozza magából, amit a sors vagy az isten szorított belé”. Aminthogy azonban a politikus ilyen kategorizálása is régen a múlté, te se tarthatod magadat ilyen meghaladott és hamis axiómákhoz. Szerepedet itt a történelemnek játszod még akkor is, ha a kutya sem ugat meg a halálad után. Tudnod kell, hogy az írott szó sorsvállalásra kötelez anélkül, hogy frázissá aljasodnék ez a sokat használt és gyanús eredetű állítás.

Azt írja kedves A. hogy itt már semmit sem idéz fel Lolli barna szemöldöke. Hát úgylátszik a költő távolból szóló szava csakugyan vesztett igézetéből. Mit tehetünk? Garcia Lorca és Vaszkó Popa és Tristan Tzara közelebről szól. Tréfálni szeretnék és azt mondani: több is veszett Mohácsnál. Dehát lehetne megállítani az időt s a mulandóságra, a feledésre ítelt emlékekből kiválogatni azokat, amelyek nem jelentenek terhet, s amelyekkel könnyebben lép át az ember más korokba, más történelmi és kulturális viszonyok közé? Még irodalomtörténetünk sincs, mert nem volt, aki megírja. Talán néha szabad elérzékenyednünk azon, hogy Rodostó és Mikes levelei is elmerültek a kötelező iskolai anyag unalmában, mert már nem úgy jelentek meg, olyan romantikus fényben, mint a mi gyerekkorunkban, de volt idő, amikor Deszánka Makszimovics véres regé-

jét a kragujeváci kisdíjakok tömeges kivégzéséről elsőrendűbb feladat volt tudatosítani, mint Berzsenyi számunkra felejthetetlen sorait. Bevallottam már, hogy nekem is meg kellett nézmem, csakugyan a niklai remete ajándékozott-e meg ezzel a gyönyörűen muzsikáló rezignációval Lolli barna szemöldökéről.

Felejt az ember. Azt is elfelejti, amit nem akar. De valljuk be, szándékosan is sokat temettünk el emlékeink közül. A szellemi jogfolytonosság nem mindig választható el a politikai jogfolytonosságtól. S nekünk az utóbbit el kellett felejtenünk, ha a magunkénak akartuk vallani ezt a kort, ezt a történelmi és földrajzi adottságot, ha nem akartunk ábrándokban ringatózni. Tudatosan kellett megtagadnunk az ezeréves Magyarországot, a nemzeti romantikát, a magyar „kultúrfölellyt”, mely annyi mérget vitt a népek egymásmellett folyó életébe, s amely annyi szegényt és gyalázatot cipelt magával az idők folyamán. Hát így Lolli szemöldökének vonala is elmosódik a megszűnésben. Nem fog nemzetgyalázónak nyilvánítani, ha megkockáztatom a felszólítást: ne sírjunk ezen!? De igazán vannak közelebbi feladataink, melyekkel népünknek tartozunk, a magyaroknak itt, Jugoszláviában. S ha a multon keseregénék, mit érne a mi életünk!?

Nem mindennapi irodalmi élmény egyszerre három magyar szellemi égtáj folyóiratait lapozgatni. Az összehasonlítás magától adódik ilyenkor s a felismerés, hogy nem vagyunk az utolsók között, de fejlődésünk több reménnyel tölthet el legalább pillanatnyilag, mint a másik három magyar irodalmi csoportosulásé, joggal növeli önérzetünket.

A magyarországi Írók Szövetségének folyóirata, a „Csillag” januári száma, a kolozsvári „Igaz Szó” s Münchenben megjelenő „Látóhatár” egy-egy példánya fekszik előttem. Mind a három lap a politikai irányzatosság hatósugarán át közvetíti az irodalmat, mind a három folyóiratnak megvan a maga határozott, s hozzá kell tennem mindjárt, kicsit erőszakolt politikai célja és rendeltetése.

S hiába olvasom a Csillagban: „Csoda-e, ha a párt mindezt végiggondolva, nem tud belenyugodni, hogy egyes írók saját maguk metéljék le szárnyaikat? S hogy is nyugodhatna bele, mikor tudván tudja s Leninrel együtt vallja; „Aki mindenért, a teljes győzelemért harcol, annak szükségképpen óvakodnia kell attól, hogy a kis vívmányok megkössék a kezét, letérítsék az útról, elfeledtessék vele azt, ami még viszonylag messze van s ami nélkül minden kis vívmány csak hiúságok hiúsága”.

A költők szárnyai „lemetélve” hevernek s nehéz lesz a helyükre visszaragasztani őket. Mert mindaddig, amíg Lenin szavaiból a Párt

központi vezetőségének határozatát magyarázva a cikkíró ilyen tanulságot von le: „... soha egy pillanatra se feledkezzünk meg a „tudatos elem” hallatlanul fontos szerepéről, mind a jelenségek megítélésében, mind az alkotómunkában” — addig a költők szárnyai ott maradnak a porban. Mert a „tudatos elem” mindig résen van, mindig figyelmezteti a költőt, hogy ne feledkezzék meg róla. Hiszen tudjuk, hogy a költőnek minden időben megvolt a maga hatása, ha igazán költő volt, s ezt a hatást sok-sok tényezővel lehetett befolyásolni, de ilyen aprólékosan, ennyire a részletekbemenően figyelmeztetni a költőt az alkotásokkal járó veszélyekre talán mégsem helyes és célravezető.

Így szürkül el aztán Gellért Oszkár mellett még Bartalis János hangja is, ezért kell az olvasónak folytonosan éreznie, hogy a „tudatos elem” előtérbe nyomult és elveszett az őszinteség, s ha formában mégoly hibátlan versekkel találkozunk, mégis annyira steril és életelen versek gyűjteménye ez ebben a Csillagban, mint talán soha vezető magyar folyóiratban.

Jellemző tünet-e vagy véletlen csupán, hogy a több, mint kétszáz oldalas számban egyetlen elbeszélés sincs, csak Darvas Józsefnek egy regényrészlete? Mit mondjunk még? Ma már nincs okunk a gyanakvásra mindennel szemben, ami Magyarországról jön, mint pár évvel ezelőtt. De talán nem vétünk a két ország közötti viszony rendezése ellen, ha a MDP központi vezetőségének határozata után mi se tudunk belenyugodni, hogy a magyar költők „saját maguk metélték le szárnyaikat”.

Az erdélyi „Igaz Szó” kisebbségi folyóirat, talán ez a körülmény is megmagyaráz valamit arról a helyzetről, ahova a mai erdélyi irodalom a halinakötéses regények után eljutott. Hogy nincs többé góbé romantika, azt senkinek se jut eszébe számonkérni tőlük. Hogy azonban az író folytonosan ugyanolyan kioktatásban részesül, mint magyarországi kartársa, az semmi esetre sem járul hozzá az irodalom fejlődéséhez Erdélyben. Amíg egy Szemlér Ferenc, akinek eredeti hangjára és egyéni attitűdjére még a Nyugatból emlékezünk, így kiált fel anyja sírjánál a farkasréti temetőben: De lesz búzánk! ... addig nem tudunk hinni az erdélyi írók élményeinek őszinteségében.

Talán mégis a „Látóhatár” irányzatossága a legérthetőbb és elfogadhatóbb. Még akkor is, ha az otthoni viszonyok erőszakolt tagadása nem bír mindig a tárgyilagosság erejével, a nyugati demokráciák forszírozott dicséretének szándéka pedig olykor megrendeltnek tűnik. Hazátlanná vált magyar írók szólnak hasábjain s a honvágy fájdalma sok mindent másként láttat. Fenyő Miksa, Cs. Szabó László, Horváth Béla, Szabó Zoltán és mások írásai mégis közelebb vannak a magyar demokrácia hagyományaihoz, s a magyar írás őszintén ható erejéhez, mint az előbbi két folyóirat közleményei.

Nem, nem várhatunk semmi kívülről jövő segítségre a magunk irodalmi mozgalmában. Saját erőnkől kell lábra állnunk, hogy ne csak néhány író legyen itt a Vajdaságban, hanem irodalom is. Csodára se várhatunk, amely észrevétlenül, fárasztó zökkenők és szülési görcsök nélkül hozza meg a kész és kialakult vajdasági irodalmat, mely semmivel se marad majd el a magyar dolgozóknak az új ország építésében elfoglalt helye mögött.

S lesznek még útitársaink, akik nem tudnak kiemelkedni a diletantizmus állóvizéből, de vállalnunk kell őket, mert kevesen vagyunk.

Azt hiszed túlságosan szubjektív vagyok? Igazolni akarom magamat? Az írás mestersége nem nélkülözheti a szubjektivitást, a szerepem kényszerített rá, hogy magamról beszéljek s elmondjam azt, ami büntudatként bennem él s azt is, ami multam igazolását szolgálja. Az utolsó szót nem az én nemzedékem mondja ki a vajdasági magyar irodalom mozgalmában, jól tudom. De itt kell állnunk mindaddig, amíg friss és új szelek nem száguldják be ezt az álmából ébredő vajdasági világot.

Tanulmány

Dobrica Csozics életútja csaknem ugyanolyan, mint a legtöbb szerb íróé volt. A falu gyermeke, aki első érintkezését a várossal már az ifjúság érettebb éveiben vette fel, s mindjárt azzal a várossal, Beográddal, amely még mindig egyedül alkalmas és illetékes egy művésznek vagy írónak a teljes érvényesülést biztosítani, vagy azt megtagadni tőle. Így volt ez, mintegy törvényszerűségként legtöbb írónkkal. Vidéki gimnáziumokban és hivatalokban küzdöttek az étellel míg eljutottak Beográdba valamelyik tekintélyesebb laphoz, folyóirathoz vagy kiadóhoz. Csozicsot a legutóbbi háború emelte ki a faluból s az illegális „terepmunkán” át került egy partizánalakulattal az akkor felszabadult, még romokban heverő és ezer sebből vérző Beográdba. Ekkor látta Csozics életében először a fővárost. ekkor látott először jó színházat, operai színpadot, ekkor hallott először szimfonikus hangversenyt s látogatott jó képekkel rendezett kiállításokat.

Ami azonban Dobrica Csozics irodalmi fejlődését illeti, hát az merőben más íróink fejlődésétől és csaknem egyedülálló jelenség irodalmi életünkben.

Az ő fejlődésében jóformán ismeretlenek azok az időszakok, melyeket a „keresés” és a „bolyongás” jelzőivel szokás megjelölni. Politikai munkásnak indult, aki a rábízott feladatok szerint jelentette meg időnként oktató vagy tájékoztatójellegű cikkeit, főleg a kultúregyesületek kérdéseit és működését tárgyalva. Ez a ténykedése az irodalom szempontjából persze teljesen jelentéktelen, ahhoz azonban nélkülözhetetlen, hogy Csozicsot tisztán lássuk magunk előtt. Ez a munkája megmutatta rendkívüli alkalmazkodási képességét s bebizonyította, hogy könnyűszerrel tudta beleélni magát egy számára új, addig teljesen idegen munkakörbe. Körülbelül ebben az időben látott napvilágot a beográdi fiatalok folyóirataiban Csozicsnak két-három elbeszélése is. Ezek az elbeszélések egyszer még bizonyára jó adatokként szolgálnak e rendkívül szuggesztív író első lépéseiről az irodalomban. Értékük, persze, mindig csekély marad. Ami ezekben az elbeszélésekben mégis figyelmet kelt, az addig szokatlan tartalmuk, amely megkülönböztette és még ma is megkülönbözteti a háborúutáni fiatal szerb írói nemzedék meglehetősen egyhangú kórusától. De Csozics nevét nem tették ismertté a nagy olvasóközönség előtt ezek az elbeszélések, melyeket kezdő korában írt, sem az újságokban megjelent cikkel, hanem az 1951-ben napvilágot látott „Majd megvirrad már” című regénye. Olyan időben jelent meg ez a regény, amikor az olvasó bizalma végleg megrendelni látszott a hazai regény értékében s most már minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ez volt az a regény, amely visszatérítette az olvasót a mai jugoszláv irodalomhoz. Csozicsnak ez a műve a különben népszerű, de addig kevés sikerral feldolgozott témát; forradalmunkat állította cselekménye tengelyébe, olyan eredeti és egyedülálló módon, hogy egyszeriben megnyitotta az irodalom kapuit a forradalmár megújult alakja előtt. Ezzel az első regé-

nyével Dobrica Csozics ledöntött érvényülése előtt minden akadályt s egyetlen lépéssel ott termett a délszláv irodalom szentélyében. S most a „Gyökök” után megállapíthatjuk, hogy végleg ott is marad ezen az öt megillető helyen.

A „Majd megvirrad már” meséje egészen egyszerű. 1942—43 telén az ellenség a Hollóhegyen bekerített egy partizánalakulatot. Az alakulat megmentésére irányuló erőfeszítések adják a regény cselekményének magvát. Hogyan menthető meg az alakulat, hogyan őrizhető meg az ereje a további harcokra? Ez a kérdés támaszt a regényben drámai ellentéteket. Pávle, a politikai biztos a Hollóhegy elhagyása mellett foglal állást s más terepre szeretne átmenni az alakulatot. Ucsa, a parancsnok viszont katonai és hadászati szempontból kivihetetlennek tartja Pávle tervét. Helyettese, Gvozden pedig amellet károsodik, hogy politikai szempontból sem tanácsos elhagyni ezt a terepet, a harcosok legtöbbjének szülőföldjét, ahol barátaik és ismerőseik élnek. Az ellenség gyűrűjének szorításával párhuzamosan mind jobban kiéleződik az ellentét a három ember között. S az alakulat megmentéséért folyó küzdelem végül is az uralkodó befolyásért folyó küzdelemért fajul. S ebben a harcban elsőnek Gvozdan esik el. Az alakulat néhány egymás után elszenvedett veresége s az ezeket követő megtorló intézkedések a környező falvak lakossága ellen demoralizálják Gvozdent, úgyhogy az alakulat ideiglenes feloszlását követeli. Ezért a rögtönítélő bíróság golyó általi halálra ítéli és kivégezti.

Most már két századra oszlik az alakulat, azzal, hogy mindkettőnek más-más helyen kell áttörnie az ellenség gyűrűjét, hogy új terepen új harcosokat toborozzanak és így megerősödvé térjenek vissza a Hollóhegyre. Pávle századának ez sikerült is. Ucsa egysége viszont már az első áttörési kísérletnél vereséget szenvedett. Alakulatát továbbra is állandó balszerencse kíséri, s veszteségük emberéletben olyan nagy, hogy végül csak öten éltek túl a harcokat.

Az ilyen sűrítve és leegyszerűsítve elmondott mese is világosan bizonyítja, hogy Csozicsnak ezzel a regényével egy új korszak kezdődik irodalmunkban, amely merőben más úton közeledik Népfelszabadító harcunk és forradalmunk témájához. A cselekmény időtartama tizenöt nap s egy helyre, szűk határok közé szorítva játszódik le. Persze, ezzel csupán a modern regényirodalom elveit követte. Tudta, hogy egy regényben csakúgy, mint minden más irodalmi műfajban lehetetlen átfogni egy egész korszak történetét s ezért kénytelen volt bizonyos dolgokat elejteni, vagy a tér és az idő korlátai közé szorítani. A cselekmény szűkítésének és korlátozásának kétségtelenül megvan a maga jó oldala is. Először is nem ragaszkodik a teljes történelmi hűséghez. S ezzel máris eléri, hogy nemcsak a történések fonalát vezetheti saját kedve szerint, hanem hőseit is, egyik helyzetből a másikba. A történelmi hűség ballasztjának elvezetésével teljes szabadságot nyer hősei lelki tulajdonságainak felépítésére. A többi már a képzelet dolga, aminek a határait az író alkotóképessége szabja meg. Igen, az elképzelés, de mindennek ellenére mégis reális talajon, melyet az író ismer, hozzá közelálló, hiszen saját szűkebb hazája.

Az írónak meg kell, hogy legyen a maga folyója, a maga erdeje, a maga utcája: a maga otthoni világa. Nincsen irodalom e világ nélkül, akarom mondani: nincsen „nem-regionális” irodalom. A „regionális” lényegének felfedése és kifejezése mindig általános és mindenki igazságára utal. Ez nem tanulság. Ez egy olyan adottság amely minden íróban megvan. Mert mindaz amit könyveiben kihordott, ahhoz a maga világból láthatatlan ereken át kapta tápláló nedveket s ezekben az erekekben minden elmúlt és halott dolog és egyedül az író képes művészetével az idő folytonosságát felállítani.¹

Csoszics szülőföldje, a Pomorávlye, a felkelők, hajdúk, lázadók, az erdei szegénylegények, a bosszúállók hazája, s a zsarnokok bölcsője és sírja. Mindenesetre Szerbia legharciasabb vidéke. Lakossága azért, hogy olyan vidéken élt, amelyet Balkán főútvonala szelt át, s amely időnként hadak útja lett, sokszor volt kénytelen elszenvedni olyan csapásokat is, amelyeket nem néki szántak; olyan tulajdonságokra tett szert, melyek megmaradtak benne századokon át, akkor is, amikor pedig körülötte megváltozott a társadalmi, gazdasági és politikai légkör. Dac és ellenállás, egy bizonyos konokság, majdnem költői bohém könnyelműség — (Egyik szemed mindig élesen figyel, a másik elmereng, ahogy Oszkár Davicsó írja egyik versében) — ezek a tulajdonságok jellemzik Pomorávlye népét. Csaknem prometheusi tulajdonságok: szembeszállni minden erőszakkal az emberi jólét érdekében. A „Majd megvirrad már” majdnem minden szereplője úgy fogja fel saját életét és Szerbia életét, sőt a Szerbiáért folytatott harcot is, mintha az a sors rendelése lenne, mint valami elkerülhetetlen prometheusi küldetés. Jefta, az alakulat legidősebb harcosa mindezt így fejezi ki: „Elszabadultak a fenevadak. Ej, ezek a haramiák meg akarják ölni Szerbiát. Minden ellenünk fordult, a sisak is, a kucsma is, a sajkacsa is!...” Ucsa, az alakulat parancsnoka pedig Bojanának panaszkodva ilyeneket mond:

... Családomnak Zsvics a neve. Micsoda kegyetlen ironia. Én meg már a negyedik nemzedékkel veszek részt a háborúban. Nekem tulajdonképpen nincs is családom. Csak anyám van, aki egyetlen gyereként hozott a világra, amikor apám már oda volt a háborúban. És persze, elesett valahol a Cer alatt. Azt se tudom, milyen volt. De azt tudom, hogy egyetlen gyerek volt akár a nagyapám is. Családunk vezetéknevét dédapám kezdte viselni. Tiszta babonáság. Azt hitték, szegények, hogy az életet jelképező szóval meghosszabbítják majd a maguk idejét s utódokat hagynak hátra. Közben valamennyi elődöm csak azért született, hogy lövészárkokban fejezze be életét. Mintha ez lett volna egyetlen céljuk és feladatuk: felnőni, vágóhídra menni, egyetlen gyereknek adni életet a következő háborúra, maguk pedig abban esznek el, amely elérte őket... Olyanok vagyunk egész népünkkel, akár a tarack: hiába vágják ki, ismét kihajt. Csodálatos ez a mi vérünk és sorsunk, Bojana. Ismerem egy kicsit a történelmet, de nem tudok róla, hogy még egy népnek hasonló sorsa lett volna. Az egész történelem folyamán mindössze két foglalkozásunk volt: földművelés meg háborúzás...

Ennek a felfogásnak, — persze a maga módja szerint, — tudatában van az alakulat minden tagja. S e sors tudatában minden harcos minél tovább ki akar tartani a küzdelemben, nem is önmagukért, hanem inkább a harcért magáért, a győzelemért. A sors elkerülhetetlenségének tudata prometheusi erőt ad nekik a kitartáshoz. Az a szenvedélyes vágy, hogy a harcból győztesként kerüljenek ki, még a halálfeletemet is elfeledtetni velük. A halálra, bár elkerülhetetlennek tartják, nem úgy tekintenek, mint szükséges rosszra, az élettől és a világtól való megváltásra, hanem mint a győzelem egy fajtájára: a halálfeletem legyőzésére. S ha a harcban legyőzték őket, ha vert sereggént reménytelenül maradtak, az elmulás akkor sem veszi fel a kísérteties alakját tudatukban. A „következtesen kétségbeesett” Gvozden elvtársa és földije, Vuk golyója álta esik holtan össze, aki a rögtönítélő bíróság ítéletét hajtja végre rajta. S ez a „következtesen kétségbeesett ember” a puskacsövet szembenézve bátran és méltóságteljesen szól oda Vúknak, hogy megmentse gyilkosát a haláltól: „Vedd ki a rongyot a golyószóróból, mert szétveti a csövet!” S rögtön utána hozzáteszi: „A fejembe lőjj, de mindjárt!... Mire vársz? Gyertünk!...” Mert Gvozden ugyan adott pillanatban s a körülmények össz-

játéka folytán áruló lett, de az, ahogyan a halálba megy, mégis tiszteletet kelt. Az ő halála volt az alakulat megmentésének váltásádjája. De nem így Ucsa halála. Az egykori parancsnok miután századával kivált az alakulatból, mindinkább elveszti emberméltóságát és önbizalmát; hagyja, hogy az események és körülmények elragadják, míg végül betegesen gyanakvó lesz, határozatlan, elveszti fejét és a kétségbeesett tehetetlenség állapotába süllyed. Így keresi vereségének okát míg az ellenség állandóan a nyomában van, egyre üldözi. Nem azért tépelődik, hogy felfedje az okokat, ami természetes lenne, s amit elvárhatnánk tőle, hanem csak azért, hogy önmagát igazolja. Holta napjáig Prometheus marad, de prometheusi önbizalma hamar elhagyja. Nem harcol többé a sors ellen, beéri a megállapítással, hogy „balszerncse” üldözi és ebbe aztán bele is nyugszik. Már csak a lehetetlenben hisz, abban keresi a menekülést: „Csodát kell művelnie, hogy igazolja magát a partizánok előtt.” S az utolsó veresség után, néhány pillanattal a halála előtt, megint csodára gondol, lehetetlenre, ismét a sorsot átkozza: „Ucsa, Ucsa, te vagy a legszerencsétlenebb ember a világon”. Már csak a harc megszokottsága ad erőt néki az utolsó golyóig, a végső lehelletig való küzdelemhez. — „A katonának nem szabad sírni”, ezeket a bátorító szavakat Malisához intézi halálos hörgéssel, de ezek a szavak is csak a megszokásból fakadnak, a legyőzött Prometheus végső síkolyaként.

Ha ebben a regényében csak ezt a két alakját formálta volna meg, s ha a harcosok szájába adott szavakkal nem mondott volna ki néhány egészen rendkívüli gondolatot a parasztokról, Dobrica Csozics a tiszteletnél akkor is többet érdemelne. Mert ezzel a két alakjával végetvetett forradalom harcosának unalomig sablonos ábrázolásának; a jóságos, a bátor, a nemes alakok megjelenésének minden elbeszélésben, minden regényben. Az ő harcosai hősök, de gyávák is; határozottak, de kételkedők is; híven kitaranak a forradalom mellett, az életüket adják érte, de olykor némelyik közülük el is árulja, s így aztán az ilyen eljárás irodalmi indokolásával, melyet a forradalom nem hagyhat jóvá, az ilyen alak a maga emberi gyöngeségét és osztályharcos ingadozását bizonyítja.

Ez alól, mint mondtam, Gvozden és Ucsa sem kivétel. Még Pávle, az alakulat politikai biztosa, a forradalom legodaadóbb embere is tele van ellentmondásokkal és tépelődő kételkedéssel. Pávle határozottan követelte Gvozden kivégzését, a rögtönítélő bíróság csak végrehajtotta az ő döntését. De amíg egyik pillanatban kemény és határozott, a másikban könnyeket ont, elveszti önbizalmát, kishitű lesz s aztán ismét ő az, aki határoz az alakulat további sorsa felől, mert hisz a szerencsében, a véletlenben. („Mintha minden a véletlen mulna, akár a ruletten.”)

A gondolatoknak és az érzéseknek ez az összetettsége a regény alakjaiban, ez az összetettség, mely addig csaknem ismeretlen volt a mi irodalmunkban, egycsapásra meghódította a kritikusokat és az olvasót egyaránt. Az olvasó meghódításához hozzájárult még a regény élenk, színes és áttekinthető cselekménye is. Tudnunk kell ugyanis, hogy a „Majd megvirrad már” se módszerben, se stílusában, se kifejezőmódjában nem adott semmi újat irodalmunknak. Szerkezetileg a realista regényirodalom hagyományaira támaszkodik. A cselekmény természetes gördülése olyan, mint a folyó útja, mely akadályokon át is elér a torkolatához. Egyszer valaki a regény néhány részletét filmszerűnek mondta. Nem tévedett. Sőt: a regény teljes egészében úgy játszódik le az olvasó előtt, mint egy jó film. Az élenk párbeszédek is sok színnel és léttel gazdagítják e mű cselekményét.

Csozics regénye se módszerben, se felépítésében, sem pedig stílusában nem lépi át a realista regényírás határait. Stílusával és nyelvezetével a legjobb szerb realista regények közé tartozik, ugyanakkor azonban mégis olyan regény ez, amely sok lehetőséget hagyott arra, hogy könnyen túlszárnyalják.

Színes, leíró, olykor valósággal epikus mondatait sok helyen szóképekkel gazdítja, népies nyelvezettel, s a falu igazi, gyakran vulgáris kifejezéseivel izesíti.

Első és második regényét időben négy év választja el egymástól. Ez idő alatt egész életünk nagy fejlődésen ment át. Csoszics, mint már mondtam, azon írók élén járt, akik megváltoztatták viszonyukat a Népfelszabadító harcokból való témákhoz, ő volt ennek az új irodalmi felfogásnak s a harcos teljes és bonyolult emberi ábrázolásának előfutára. „Gyökerek” című regénye, — trilógiájának első műve, — abból a szándékból született, hogy bemutassa nekünk a török uralom alól felszabadult nemzedéket, amely Szerbiából államot alkotott. Csoszics száz évvel ezelőtti időbe tért vissza, abba az időbe, mikor Szerbia még nem vetette le bocskorát (különben még ma sem rúgta le egészen) de már cilinderrel a fején, övében pisztollyal és törrel kitűzte mellére győzelmeinek és árusáinak érdemrendjeit. S az író ebben a regényben még határozottabban kiemeli Szerbia prometheusi mivoltát, számos alakja együtt vallja a krónikás Nikolával ezt a sorsszerű felfogást „... Ebben a kicsi Szerbiában a parasztok emberemlékezet óta más fejével élnek. Ha a magad fejét veszed el, nincs mit sajnálnod. Ha meg drágán eladod, még a regősök is megénekelnék...”

Ezt az ősi igazságot meg kell érteni, el kell fogadni. S ha aztán így már az élet részévé vált, akkor még a legnehezebb sorcsapásokat is könnyebb elviselni és leküzdeni. Mert Szerbiában az élet pusztá válna, s törvény a halál. S ha már az életet a vak véletlennek köszönheti a nép, akkor a haláltól, a feledéstől, a pusztulástól minél többet kell elragadni. Az életet tovább kell vinni fiúra, unokára, dedunokára, hogy ne menjenek veszendőbe az ősök jótéményei és bűnei, kapzsisága és tékozlása, szerelmei és hűtltségei. El kell viselni, türelemmel legyőzni a sors szeszélyeit.

A „Gyökerek” alapjában véve nem egyéb, mint a fennmaradásért vívott harc. S ezt a harcot Jovcsics Vaszilije „Prerovo előljárója, Karagyorgye egyik alvezére és felesége Káta kezdte... A parasztok nyiltan beszéltek, hogy Vaszilije egész vagyonát baltával és jatagánnal szerezte.” Káta pedig „amikor a törökök elnyomatása alól felszabadultak, szekérrel ment a katonaság után s úgy vitte a török házakból rabolt holmit.” Ez volt a szerb paraszt gazdagodásának egyik módszere az első felkelés idején. S amikor aztán Vaszilije meghal anélkül, hogy utódokat hagyott volna maga után, Káta férjül veszi, — szó szerint így, mert elveszi a férfit, nem pedig feleségül megy hozzá, — vízimalmának molnárát, Lukát. Ezt az embert, — akinek neve se volt, s a falu egyszerűen jöttmentnek hívta, — a Morava partján találták egy fűzfa tövében, ahol a szülei hagyták a török elől menekülve. Ez az első véletlen a Kátics család történetében: „Ha nem vesztette volna el egy prerovói öregasszony a disznáját és nem bolyongott volna esőben a fűzesben. Így rá akadt. Ha még egy óra hosszat ottmarad a gyerek, elpusztul az esőben... Széttéphették volna a kutyák vagy a fenevadak... S így most mi Káticsok véletlenül vagyunk a világon. „Hát valóban ez a legnagyobb véletlen. A többi már valósággal szabály. Az első gyászidő letelte után Luka Káta ura lett.” A temetőből visszatérve, Káta rászólt Lukára: „Huzzál tiszta gatyát s aztán gyere az ágyamba. Mától kezdve velem alszol majd. S még ugyanebben az évben megszülte Atyimot.” Luka meg haláláig ottmaradt szolgaként a vízimalomban, s Káta ágyában. Atyim uralkodásra született, Vaszilije gazdagságát s Káta energiáját örökölte. Anyja után viselte a Kátics nevet, a radikálisok egyik vezére lett és Szerbia leggazdagabb emberei közé tartozott. S annak ellenére, hogy uralkodásra született, állandóan vereséget szenved, de mégis minden veresége után marad annyi ereje, hogy legyőzöttek is konok és büszke legyen. Már abban is tragédiát lát, hogy csak két fia van: Gyorgye és Vukasín, felesége meg gyenge ahhoz, hogy egy „fészekalja fiút” szül-

jön néki. Gyorgye apja mellett marad, búzával és disznóval kereskedik, s Palánkától Pestig koptatja a poloskás és bűzös fogadói ágyakat". Atyim minden reménysége Vukasin, akit tanított, Párizsba küldi egyetemre, hogy méltó utódot neveljen belőle háza és pártja dicsőségére, hogy igazi radikális vezér váljék majd belőle. Párizs azonban egész más hatást vált ki belőle, mint ami apja remélt. „Az igazat megvallva, apám, én nem akarok politikával foglalkozni. Nem akarom a te politikai a hitvallásodat követni, nem akarok semmiféle pártba belépni. Nem akarom ezzel a radikális politizálással felmorzsolni életemet és tehetségemet.” — Mondja Vukasin apjának első találkozásukkor Párizsból visszatérve. S hogy még nyomasztóbb legyen Atyim tragédiája Vukasin feleségül veszi a liberális párt vezérének leányát. Ez a második megrázkódtatás Atyim életében. Harmadik szerencsétlenségét Gyorgyeban látja. Mert idősebb fia gyenge, magtalan, gyáva kereskedő, igazi „tarkönütött emberke”. Dehát a gyümölcsfát is beojtják s aztán tovább él és terem. S a különben egészséges fát, Szimkát, Gyorgye feleségét, Tola Dacsics, Káticsék szolgálja termékenyíti meg. A kis Ádám, aki csak a nevével unokája Atyimnak viszi majd tovább az életbe a Káticsok családját. — S mindezt Nikola, „a kis Szerbia első bányásza, a dörgőhangú sehonnai öreg” látja, nézi és feljegyzi. Így jegyzi fel Atyim Kátics tragédiáját is ez az öreg krónikás, hogy aztán Ádámra hagyja.

„Hajduk komédia” — ezt az ítéletet mondja a tanult Vukasin családjáról, apjáról, bátyjáról, sógornőjéről s azok életmódjáról. Az embereknek és eseményeknek ez az örült körtánca, melynek a szenvedély a megindítója a családban éppúgy, mint a szkupstinában, ahol Atyim az ellenzék vezére, a jöttment Luka vizimalmában ugyanúgy mint Káticsék pincéjében, ahol az öreg Nikola rovogatja krónikáját — „Betyárkodás” az egész „betyárkodás”, melyet részint az ellenállás, részint a dac váltott ki. Csošzics ebben a regényében olyan típusokat formált, amelyek mitológiai alakokkal, a szerb népköltészet szenvedő hőseivel és ugyanakkor a legerőteljesebb szerb prózaíró Bora Sztankovicsnak, az ősi szenvedély költőjének alakjaival is rokonságot tartanak; olyan alakokat teremtett, amelyek a létfeltételek rengeteg változásával dacolva, évtizedeken, talán évszázadokon át is — megőrizték változatlan jellemvonásaikat, közöttük azt is, mely a szerb parasztból minden zsarnokkal szemben állandó ellenséget formált. A dal, a guszlica, a jatagán, a falon, a puská a tűzhely hamúja alá temetve, s a hagyományok, — ezek voltak azok a tényezők, amelyek századokon át tartották ébren a szenvedély tüzét... S később is, amikor ezekből a parasztokból kiváltak a fejedelmek, sőt akkor is, amikor már tanult emberek nőttek ki soraikból: miniszterek, szolgabírák, járási kapitányok, mindegyik megőrizte magában bizonyos mértékig a hajdukoknak ezt az ellenállását. A harcoss szenvedély, mindegy, hogy milyen harcban, fontos lélektani tényezőként határozta meg társadalmi állásfoglalásukat.

Ezek a tulajdonságok Atyimnál, a regény főhősénél, különös erővel jutnak kifejezésre. Atyim erős, egészséges, hiú ember, hiúságában rendkívül merész és vakmerő, de alattomos. Gyorgye egyszer vett magának annyi bátorságot, hogy apjának szemébe vágja az igazágot: „Úgy szeretted a fiadat, mint ahogy a gyors lábú lovakat szereti az ember... Amikor vágásban porozzák az utat. S csak olyankor szereted őket, ha mások megírigyelnek értük. Ha egész Szerbia irigyli téled a fiadat...” S. Atyim valóban nem akar egyebet, mint azt, hogy irigyeljék és a parancsait teljesítsék. Egész Szerbia. Prerovón is csupán azért szít lázadást, hogy ne liberálist párti ember legyen a község elnöke. Meg azért, hogy megemlégessék Atyim Káticsot Prerovóból, aki fellázította a népet a dinasztia ellen, s addig nem volt hajlandó odahagyni börtönét, amíg a hatóságok az utolsó parasztot szabadon nem engedték”. A fogdában így száll szembe a járási kapitánnyal: „Köpkök én

mind a hét csillagodra." Amikor meg Szimka megszülte fiát, az egész falu, egész Prerovó ellen fordul:

„... Megállt a falu szélén. Hogy menjen át rajta? Nincs titok, mindenki tudja, amit ő. Talán körül a mezőn, ahol csak néhány ház áll, sietne osonva raza. Nem... A legrövidebb úton indult el, át a falun. Hadd lássa mindenki, hogy nem fél mutatkozni az emberek előtt”

...Levert, mindene fáj, de amikor a parasztok kiáltását hallja.

„Isten éltesse azt a gyereket, Atyim bátyámk!”, csak elhúzza a száját, mintha nevetne és arra gondol, hogy senki se mondja:

„Isten éltesse az unokádat”. A borjúra, a csikóra is azt szokás mondani „Isten éltesse”, de ha már ember születik erre a világra, ha Atyim Kátics unokát kap, akkor másképpen kellene szólni a jókívánságnak.

Mindenki tudja... ő azonban nem mutatja meg senki előtt, ami a lelkében lángol... Még oda is kiáltja az embereknek, akit csak lát: „Unokám lett! Gyere el házad egész népével s nézd meg!”

S aztán még ezt is szemükbe vágja:

... Én adom néki a szenteltvizet s a nevét is, amíg meg nem kereszteljük. Nem hallgatok a komára. Ádám lesz a neve. Így hívták az első embert s az én boldogult barátomat is. Miját! — kiáltja — süsd el a mozsarakat! Dordüljenek a lövések, Miját, 'sz megszületett az unokám. Aztán eredj, s hozd el a zenészeket, akiket csak találsz...

S ez az unoka, akinek más vére adott életet, maga is alkalom a dacrá: „Az istent is más tette apává!” Hát akkor miért ne tehetne valaki idegen nagyapává Atyimot? Hanem ez a dacos öregember el is tud lágyulni egyszerre: Beográdban például úgy sündörgött Vukasin úri házában, mint a dinnyecősz kutyája, hátha titokban észrevétlenül megnézhetné magának Vukasin gyerekeit. S valahol a lelke mélyén kimandhatatlanul is hangosan megszólal a remény: „ha mindjárt Vukasin is, talán mégis lesz annyira ember, hogy nem titkolja el gyerekei előtt nagyapjuk nevét”. Különben fiai s a világ előtt így beszél: „Unokáimnak az én nevemet kell viselniök... Tőlem ered az élet, belőlem nőtt ki családunk fája! En vagyok a gyökér s én vagyok a törzs is...” Büszkeségből és dachból fogadja Atyim magáénak Ádámot is: „Nem vagy az én véreből való, de a nevemet viseled. Ez kevés is meg sok is. Megtanítlak majd gyűlölni”. Hogy a liberálisokat gyűlölje.

Gyorgyenak, az idősebb fiúnak, az a szerepe, hogy megmutassa: egy meggazdagodott parasztcsaládnál a második nemzedékben a gazdagság nem jár együtt a bátorsággal. A prerovói lázadás szökevénye csak véletlen vendég felesége ágyában. Ez az ember, aki csak azért kíván fiúgyermeket, „hogy így megszünjék a maga kínlódása”, s hogy a családi vagyonból Vukasin semmit se kapjon, ez az ember nem riad vissza a börtönből vissza a földetől, hogy megtagadja apját és radikális politikai meggyőződését, ha ezzel az életét mentheti meg.

Atyim mindenekelőtt határtalanul hiú: minden boldogtalansága abból a teljesíthetetlen kívánságából fakad, hogy mindig és mindenütt az első ember szeretne lenni. Gyorgye tragédiája viszont nem a hiúságában keresendő. Olyan keveset kíván, de ezt a kevés kívánságát se teljesíti a sors. „... Csak annyit szeretne, amennyit minden más ember élvez. Egy kölyket, amely megszüntetné az ő kínjait... Egy ilyen kölyket. S abból csak van elég a világon, hiszen nemsokára már a földet kezdik enni ezek a kölykek. S néki mégse juttatott egyet az isten.”

S hogy egy ilyen „kölyök” boldogítsa, Gyorgye mindenre hajlandó. Ez a nagy vágyakozás egyik éjszaka felesége ágyában ilyen mámoros szavakban jut kifejezésre: „... Eljél szabadon Tolával. Muszáj! Érted? En akarom. Parancsolom!... Nem akarom, hogy kellemetlen legyen vele a bujkálásod... Édes lesz

neked ez a szerelem. Tola erős férfi, az isten csak ezzel ajándékozta meg. Nekem adta az aranyakat, s te csak egyszer hájlál vele, amíg nem maradsz úgy. Ne félj, meglesz az már előszörre, biztos vagyok benne". Aztán kételkedés kínozza: megértette-e Szimka, hogy mit mondott, megértette ezt az ő mámoros éjszakai motyogását? Később tépelődés, bizonytalanság gyötri: csakugyan az ő fia-e Ádám? Ez a gyanakvás kíséri el Szimka betegágyáig, s azon is túl, haláláig. Gyorgye egész életére elveszti egyensúlyát, mert nem tudja bizonyosan, hogy Ádám kinek a gyereke. S ennek a boldogtalan emberkének végül mégis teljesül a kívánsága: egész életén át hajszolta a vágy egy fiúgyermek és gazdagság után, s végül egy bõ erre akadt, idegen erre, amely utóddal és rengeteg arannyal ajándékozta meg.

A regény legmelegebben megformált alakja Szimka. S Dobrica Csošics rokonszenve általában határtalan melegséggel nyilvánul meg a falusi asszony és anya iránt. A „Majd mevirrad már” című regényében ilyen érzelmi és szenvedélyes testiségben élő asszony s anya Bránka. Szimkában ezek a tulajdonságok még határozottabban kifejezettek. Szimka szereti a férfierõt és a férfi határozottságot. Erkölcsei kötöttségében sokáig nem képes odaadni magát más férfinek. Tizenöt éven át tartogatta kihasználatlan erejét, testének olthatatlan vágyakozását férfikéz simogatása után, hallgatta az ura feddõ szavait és anyja rosszalását: „Sz ez nem bûn, leányom. Az isten színe előtt a meddõ asszony a vétkes, s nem az, aki az országnak katonát, az istennek hívõt hoz a világra. A meddõ asszonyok a gyeheenna tüzére kerülnek.” S õ csak egyetlen egyszer adta oda magát, életében egyetlen egyszer érzett igazi férfit, Tola Dacsicsot, a szolgát, hogy aztán ezt az egyetlen igazi férfiás simogatást vigye magával a sírba. „Hajduktermészet volt. Olyan keményen tudott szólni, mint valami parancsnok, s olyan ravaszul hízelegni, akárcsak valami szökõtt szerzetes.”

A regényt Nikola szavai indítják el s õvé a befejezés is. Ez a Nikola a timoki lázadás után került Prerovóba. „Atyimhoz menekült, éjszaka elsőnek kelt át a Morava vékony jegén, s attól az éjszakától kezdve szolga lett. Hogy leshelyekről gyilkoljon és éjnek idején házakat gyujtsón fel. De most már a saját kívánsága szerint.” Katicsek pincéjében élt ez a Nikola, csak éjszaka bújt elő, hogy Atyim parancsára megölje annak politikai ellenfeleit, s aztán tovább írja krónikáját a Katicsökrol. Elményekben gazdag, tapasztalt ember, õ az egyetlen, aki a Katicsek házában lefolyt eseményekrol igazságosan tud szólni. A nyolcvanesztendõs ember tapasztalatával írott krónikát Ádámnak szánja. Imponáló alak ez a Nikola, akinek a tettei is tiszteletet keltenek, ha mindjárt nem is lehet vele kapcsolatban nagy cselekedetekrol szólni. Alakjának írói megformálása kitûnõ, egyénisége fõként gondolataiban jut teljes mértékben kifejezésre: „Úgy ismerem azt a kis Szerbiát, mit a ködmönömet... Mert egy nagy rét ez a Szerbia, melyet minden virágzaskor eláraszt a folyó...” Ebben a kis Szerbiában élte le életét Nikola, bányászta az aranyat, résztvett minden lázadásban Toma Vuicsics zendülésétõl kezdve a timoki felkelésig s még feledet se tudott szerezni a feje fölé. Mégis csak néki van bátorsága „dörgõ hangon” megkérdezni:

„... Valamit sehogysem értek! Van aki egész életen át keresi a kincset, mint mondjuk én, s nem akad a nyomára, más meg mint mondjuk te, Ádám, úgy pottyán bele az aranyba, hogy még a szelek is rávellázzák a kincset. Mért van ez így?”

Nikola krónikája így prolókus és epilógusként tulajdonképpen keretet ad a regénynek. S a prolókus és epilógus között négy fejezet húzódik s minden fejezet cselekményének idõtartama harminchat óra. Asszociációkkal, szimultán jelenetekkel, a határozottan kimért órák idõtleneséget sűrítõ tartamában, mint-ha valami látomás kapna a valóságtól szilárd alapot, az író egy egész korszakot fog át. Kompozíció tekintetében egészen ritka s csaknem egyedülálló a mi

rodalmunkban s a világirodalom legjobb regényei között is megállná a helyét. Csozics elkezd mesélni, aztán a saját szavába vág, majd ismét elkanyarodik történetétől, viszont a kezdet annyira szuggesztív, s folytonos elkanyarolásai is oly lenyűgözőek, hogy az olvasót ellenállhatatlanul lekötik. S bármennyire eltér is sokszor a tárgytól, a regény cselekményéből sosem ejti ki egészen a mese fonálát. Dehát van-e egyáltalán eltérés a tárgytól? Inkább mintha úgy tünnék, hogy a regénynek ez a sok vadvíle még erőteljesen sodrást ad a megáradt folyamnak.

Csozicsnak ez a regényírói módszere megfelelő stílussal párosult. Csozics a természet másolása helyett egyéni meglátásokat ír meg s azokat finom metaforákkal tüzdeli tele. A legtisztább élő beszédnek ezek a metaforái mérsz költői tűzben izzanak.

„A férfi már rég eltépte, elnyűtte a föld ingét, s otthagya zsirosan, kövéren és nedvesen a szeleknek, hogy leomssák, felszárítsák és megfésüljék rajta a bozontos erdőket. Szomjas özvegyi vágyakozással meztelenül kínálkozott a föld. Nikola hallotta fogai vacogását, suttgó becézését s a várakozástól örült vihogását, míg a nap a felhők mögül szemérmesen nézte. Nikola gyűlölte a tehetetlen embert és gyűlölte a szegyetelen némbert. S utána a felhők szétszakadoztak, a nap belehasított ragyogó ekéjével ebbe a síkságba, az erdőkig nyújtózó földanya házába. Az ember tekintetében összefutott a világ a férfierőnek ezt a hatalmas ömlését látva, amint a némán nevető föld ölébe veti magát. Érezni lehetett hogyan árad a fák és fűvek láthatatlan gyökérszálain át a megtermékenyítés rejtett forrásaiból az élet ereje. A föld a pattanó csírák s a fakadó rügyek illatától volt terhes. A fehér felhőkön áttörő erős, de mégis gyengéd nap áradó sugaraival sokáig csókolta a telhetetlen földet, aztán egyszerre elbujt a felhők mögé.”

Szükséges-e hangsúlyozni, hogy a regényben nem ez az egyetlen feszültséggel teli rész?

Ilyen nyelvezettel, ilyen stílussal Dobrica Csozics Szerbia egyik legjobb regényét írta meg azokról a gyökerekről, amelyek ennek az országnak népét a szülőföldhöz kötik.

Valaki egyszer megkockáztatta az állítást, hogy a költészet az irodalom előfutára, hangulatok kifejezője s benyomások eredménye. Hogy a költészet nem annyira az életet adja, mint inkább az életérzést rögzíti. A regény ezzel szemben teljesebb kifejezést adhat az életről. Ez az állítás, mint tétel, helyálló lehet, de mint minden az élet állandó és változó állapotára — jelen esetben az irodalomra — alkalmazott tétel szükségszerűen téves is. Csozics regényei, ezen a látásmódon át nézve, mindenképpen kifejezik az életet. Ugyanakkor azonban természetese, hogy nem ölelhetik föl egész Szerbia életét, létének minden megnyilatkozását. Így azonban a maguk valóságában mégis egy bizonyos Szerbia életének kifejezői. Ebben az írói változatban tökéletes kifejezői. S egy írótól, aki csak most indult el az irodalom útján határozottan és erőteljesen, egy írótól, aki úgyszólván az első szavakat ejtette ki, ez több mint amennyit várhatunk.

(Fordította: S. V.)

Kiadja a „Magyar Szó” lapkiadóvállalat Novi Sad. — Szerkeszti: Szerkesztőbizottság. —
Felelős szerkesztő: HERCEG JÁNOS. — Szerkesztőség: Sombor, St. Stepanovića 4, telefon:
22. — Kiadóhivatal: Novi Sad, Jovana Djordjevića 2. — Csekkszám: 300—T—255. —
Előfizetési díj: egy évre 500 dinár, félévre 260 dinár, egyes szám ára 50 dinár. —
Kéziratokat nem őrzünk és nem adunk vissza. Készült a szuboticei „Minerva” nyomdában.

